

Міністерство освіти і науки України
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Навчально-науковий інститут бізнесу і фінансів
*Кафедра фінансів, банківської справи, страхування та
електронних платіжних систем*

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Навчально-методичний посібник

*для здобувачів вищої освіти
економічних спеціальностей*

Кам'янець-Подільський, 2024

Укладач:

Юлія ГАЙБУРА,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем ЗВО «ПДУ»

Рецензенти:

АЛЕСКЕРОВА Ю.В., д-р екон.наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Вінницького національного аграрного університету

ТОМІЛІН О.О., д-р екон.наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Полтавського державного аграрного університету

РУДИК В.К., д-р екон.наук, завідувач кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем ЗВО «ПДУ»

*Рекомендовано до друку вченою радою ЗВО «ПДУ»
Протокол № від 2024 р.*

Гайбура Ю.А. Теорія економічного аналізу : навч.-метод. посіб. / Ю.А. Гайбура. – Кам'янець-Подільський : ЗВО «ПДУ», 2024. – 212 с.

У навчально-методичному посібнику розкрито сутність, зміст, значення, особливості організації та інформаційного забезпечення економічного аналізу, основні його види, історію становлення та розвитку. Розглянуто основні методи та підходи до економічного аналізу. Містить завдання для практичних і семінарських занять з кожної теми, визначення основних категорій дисципліни. Наведено питання для контролю та самопідготовки студентів, тестові завдання та рекомендовано перелік літературних джерел.

Використання навчального посібника сприятиме більш глибокому вивченню комплексного економічного аналізу здобувачами вищої освіти економічних спеціальностей.

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Тема 1. Економічний аналіз і його роль в системі управління підприємством.....	7
1.1. Поняття та значення економічного аналізу.....	7
1.2. Економічний аналіз як галузь економічної науки.....	8
1.3. Принципи економічного аналізу.....	9
1.4. Економічний аналіз і його роль в управлінні виробництвом.....	12
1.5. Зв'язок економічного аналізу з іншими дисциплінами.....	14
1.6. Практична частина.....	22
<i>Семінарське заняття.....</i>	<i>22</i>
<i>Питання для контролю та самопідготовки.....</i>	<i>23</i>
<i>Тестові завдання.....</i>	<i>23</i>
Тема 2. Предмет, зміст, завдання та об'єкти економічного аналізу...27	27
2.1. Зміст, функції та завдання економічного аналізу.....	27
2.2. Предмет і об'єкти економічного аналізу.....	30
2.3. Система показників, які використовуються в аналізі.....	31
2.4. Практична частина.....	37
<i>Семінарське заняття.....</i>	<i>37</i>
<i>Питання для контролю та самопідготовки.....</i>	<i>37</i>
<i>Тестові завдання.....</i>	<i>38</i>
Тема 3. Види і напрями економічного аналізу.....41	41
3.1. Класифікація видів економічного аналізу.....	41
3.2. Особливості організації та методика стратегічного, оперативного, ретроспективного аналізу.....	44
3.3. Особливості внутрішньогосподарського і міжгосподарського аналізу	
3.4. Суть і мета аналізу за об'єктами управління.....	49
3.5. Суть і значення функціонально-вартісного аналізу.....	50
3.6. Практична частина.....	52
<i>Семінарське заняття.....</i>	<i>52</i>
<i>Питання для контролю та самопідготовки.....</i>	<i>53</i>
<i>Тестові завдання.....</i>	<i>53</i>
Тема 4. Метод та прийоми економічного аналізу.....58	58
4.1. Сутність методу економічного аналізу, його характеристика та методологічна основа.....	58
4.2. Технічні прийоми економічного аналізу та їх класифікація.....	60
4.3. Абстрактно-логічні прийоми економічного аналізу.....	61
4.4. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях.....	63
4.5. Евристичні прийоми дослідження.....	66

4.6. Сутність середніх та відносних величин і їх застосування в економічному аналізі.....	71
4.7. Використання в економічному аналізі рядів динаміки.....	75
4.8. Використання графічного способу в аналізі господарської діяльності.	
4.9. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях.....	83
4.10. Балансовий спосіб.....	85
4.11. Прийоми елімінування в економічному аналізі.....	87
4.12. Використання в економічному аналізі способів пропорційного ділення, часткової участі та інтегрального способу.....	95
4.13. Практична частина.....	96
<i>Семінарське заняття</i>	96
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	97
<i>Тестові завдання</i>	102
Тема 5. Факторні дослідження в системі економічного аналізу.....	113
5.1. Зміст і завдання факторного аналізу.....	113
5.2. Фактори в економічному аналізі: поняття і класифікація.....	115
5.3. Моделювання факторних систем.....	116
5.4. Способи виміру факторів у детермінованому аналізі.....	117
5.5. Практична частина.....	117
<i>Семінарське заняття</i>	117
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	118
<i>Тестові завдання</i>	
Тема 6. Аналіз резервів підвищення ефективності господарської діяльності.....	123
6.1. Поняття і класифікація резервів господарювання.....	123
6.2. Методика розрахунку та обґрунтування розміру резервів господарювання.....	127
6.3. Практична частина.....	131
<i>Семінарське заняття</i>	131
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	131
<i>Тестові завдання</i>	132
Тема 7. Інформаційне забезпечення аналітичних досліджень в економічному аналізі.....	137
7.1. Поняття та особливості інформаційного забезпечення економічного аналізу.....	137
7.2. Поняття та види інформації в економічному аналізі.....	139
7.3. Джерела інформації для економічного аналізу.....	141
7.4. Підготовка інформації до економічного аналізу.....	143
7.5. Практична частина.....	144
<i>Семінарське заняття</i>	144
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	144
<i>Тестові завдання</i>	145
Тема 8. Організація та етапи економічного аналізу.....	151
8.1. Поняття організації економічного аналізу.....	151
8.2. Основні етапи економічного аналізу.....	152

8.3. Методи та принципи організації економічного аналізу.....	154
8.4. Організаційні форми та виконавці аналізу.....	155
8.5. Автоматизація та інформаційні технології економічного аналізу...	156
8.6. Практична частина.....	159
<i>Семінарське заняття</i>	159
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	159
<i>Тестові завдання</i>	160
Тема 9. Історія, проблеми і перспективи розвитку економічного аналізу.....	165
9.1. Виникнення економічного аналізу.....	165
9.2. Етапи розвитку економічного аналізу.....	168
9.3. Становлення і розвиток економічного аналізу в Україні.....	186
9.4. Практична частина.....	191
<i>Семінарське заняття</i>	191
<i>Питання для контролю та самопідготовки</i>	191
<i>Тестові завдання</i>	192
Термінологічний словник.....	195
Список використаних і рекомендованих джерел.....	206

ПЕРЕДМОВА

Економічний аналіз – це наукова база прийняття управлінських рішень у бізнесі. Ефективність підприємницької діяльності залежить від компетентності та творчої активності управлінських кадрів, глибокого оволодіння ними методами системного комплексного аналізу, за результатами якого розробляють оптимальні шляхи вирішення проблем в умовах ризику і невизначеності, надають рекомендації щодо прийняття правильних управлінських рішень.

Основною метою викладання дисципліни “Теорія економічного аналізу” є здобуття студентами цілісних і системних знань з теоретичних основ економічного аналізу, його методу та методики, використання економіко-статистичних і економіко-математичних методів аналізу, інформаційного забезпечення і організації економічного аналізу, а також методології та методичних основ комплексного аналізу діяльності підприємства.

Ґрунтуючись на матеріалах інших економічних наук і значною мірою узагальнюючи здобуті раніше студентами знання, дисципліна “Теорія економічного аналізу” допоможе сформувати аналітичне мислення, розвинути уміння і навички технології пізнання об’єктивної дійсності, зокрема діяльності економічних об’єктів, окремих економічних явищ і процесів, а також використання аналітичних інструментаріїв для об’єктивного оцінювання різноманітних економічних ситуацій, вироблення і обґрунтування оптимальних управлінських рішень, у тому числі розв’язання комплексних економічних проблем на підприємстві, в галузі тощо, а також сформувати навички якомога повнішого виявлення та використання резервів підвищення ефективності діяльності суб’єкта господарювання.

У навчальному посібнику викладено теоретико-методологічні основи сучасної концепції комплексного економічного аналізу, розкрито сутність, зміст, значення, особливості організації та інформаційного забезпечення економічного аналізу, основні його види, історію становлення та розвитку, розглянуті прийоми та методи, наведені основні методики аналізу.

ТЕМА 1. ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ І ЙОГО РОЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

- 1.1. Поняття та значення економічного аналізу.
- 1.2. Економічний аналіз як галузь економічної науки.
- 1.3. Принципи економічного аналізу.
- 1.4. Економічний аналіз і його роль в управлінні виробництвом.
- 1.5. Зв'язок економічного аналізу з іншими дисциплінами.

1.1. Поняття та значення економічного аналізу

Господарська діяльність підприємств, як і інші явища суспільного життя, потребує систематичного вивчення для успішного й ефективного управління нею. Одним із способів вивчення діяльності є аналіз. Термін “аналіз” запозичений з грецької мови (analysis) і означає “розділяти”, “відділяти”, “розчленовувати”. Тобто, у вузькому розумінні “аналіз” означає розподіл чогось єдиного на складові. Щодо економічного аналізу – це означає вичленовування окремих показників господарської діяльності із загальних складових для наступного їх вивчення. Вивчення окремих складових дає в результаті комплексне уявлення про ціле. Адже саме поділ дозволяє розглянути суть предмета, явища чи процесу.

Наприклад, при вивченні динаміки випуску продукції розглядаються темпи його зросту не тільки в цілому по підприємству, але й по його виробничих підрозділах, а також у різні відрізки часу (квартал, півріччя, рік), тобто показники динаміки співвідносяться за місцем й часом. Це дозволяє одержати більш повне подання про діяльність підприємства.

Аналіз, як правило, спричиняє використання ще й такого підходу до досліджуваних предметів й явищ, як синтез.

Синтез (від грецького synthesis) – з'єднання раніше розділених частин досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Так, після виявлення факторів, що впливають на обсяг випуску продукції, дають комплексну оцінку виконання плану й визначають резерви збільшення випуску продукції.

Таким чином, під аналізом прийнято розуміти засоби вивчення предметів й явищ навколишнього світу, засновані на розподілі цілого на складові частини, і дослідження їх у взаємозв'язку й взаємозалежності шляхом синтезу.

Економічний аналіз – це наука, що вивчає економічні явища й процеси, що відбуваються на підприємстві, дає їм об'єктивну оцінку й виявляє резерви для поліпшення виробничої й фінансової діяльності підприємства.

1.2. Економічний аналіз як галузь економічної науки

З переходом до ринкових відносин у народному господарстві України виникло безліч проблем і невирішених питань. Розв'язання їх потребує використання наукових засобів, які має у своєму арсеналі економічна наука і насамперед така її галузь, як економічний аналіз.

Метою економічного аналізу є вивчення наслідків діяльності всіх підприємств і господарських установ, визначення впливу факторів і виявлення в подальшому недоліків і резервів, а також розробка заходів, спрямованих на відновлення і збільшення обсягів виробництва та реалізації, підвищення ефективності та стабільності їхньої роботи.

Економічний аналіз – спеціальна галузь знань, становлення якої як науки визначене об'єктивними передумовами і потребами, характерні для виникнення будь-якої нової галузі науки. Для економічного аналізу як науки пріоритетною є практична потреба розв'язання сучасних проблем економіки на макро- чи мікрорівнях. Поглиблення економічної роботи на різних рівнях господарської системи зумовили необхідність інтеграції розрізнених форм економічного аналізу, які були притаманні обліковим наукам (облік, статистика, планування) як окремим системам знань. Найбільше практична потреба була визначена розвитком науки управління (менеджменту). Саме функціональна диференціація науки управління зумовила виділення економічного аналізу для обґрунтування, оцінювання управлінських рішень, а також для реалізації завдань інших функціональних систем знань (планування, регулювання, обліку, контролю, аудиту тощо).

Становлення і розвиток економічного аналізу зумовлений новими досягненнями у методології та організації аналітичних досліджень.

Отже, *економічний аналіз як наукова дисципліна – це система спеціальних знань, пов'язана з дослідженням існуючих економічних процесів і господарських комплексів, темпів, пропорцій, а також тенденцій розвитку, виявленням глибинної їх суті і причин, що спричиняють різні відхилення від запланованих показників, договірних зобов'язань, виробничих потужностей, і об'єктивною оцінкою їх виконання.* Тобто, економічний аналіз – це система спеціальних знань, яка пов'язана з:

- а) дослідженням причинно-наслідкових зв'язків зміни та розвитку економічних явищ та процесів;
- б) вибором і обґрунтуванням ділового партнерства;
- в) дослідженням зовнішнього економічного середовища (маркетинговий аналіз), зміни параметрів ринку;
- г) оцінюванням підприємницького ризику;
- д) моделюванням поведінки економічної системи на багатокритеріальній основі;
- ж) обґрунтуванням цільових програм, бізнес-планів та об'єктивним оцінюванням їх виконання;
- з) кількісним і якісним вимірюванням об'єктивних і суб'єктивних факторів та пошуком резервів удосконалення господарських систем;
- і) формуванням аналітичного забезпечення для прийняття оптимальних управлінських рішень.

1.3. Принципи економічного аналізу

Вивчення економічних явищ і процесів, діяльності виробничих підприємств та їх об'єднань базується на визначених принципах. Це пов'язано з тим, що аналітичні дослідження та їх результати використовуються в управлінні виробництвом, а значить вони повинні відповідати загальним вимогам.

Основними принципами економічного аналізу є: науковість, системність, комплексність, періодичність, достовірність, оперативність, дієвість, ефективність.

Принцип науковості передбачає глибоке пізнання об'єктивної реальності функціонування економічної системи, впливу об'єктивних факторів її зміни та розвитку, застосування наукової методики та організації аналітичних досліджень. Рівень науковості методики досягається розвитком методології аналізу та застосування його сучасних організаційних систем, новітніх досягнень в теорії та методиці економічних досліджень.

Принцип системності передбачає дослідження економічних явищ і процесів як складних систем з функціонально-структурною будовою елементів взаємозв'язку і взаємообумовленості їх складових. Тобто під системним економічним аналізом розуміють сукупність наукових методів і практичних прийомів розв'язання складних економічних проблем. Він базується на використанні категорій системи як єдності взаємопов'язаних елементів, які спільно діють для досягнення єдиної мети.

Принцип комплексності тісно пов'язаний з принципом системного підходу. Він передбачає всебічне дослідження причинних взаємозалежностей, комплексну оцінку вхідних параметрів функціонально-структурної будови, їх зміну та розвиток на досліджуваному об'єкті у просторі і часі, за кількісними й якісними ознаками та вихідні (результативні) параметри цього процесу. Комплексний аналіз – це всебічний аналіз діяльності підприємства та його підрозділів, який упорядковує аналітичну роботу, підвищує її ефективність, допомагає прийняти обґрунтовані управлінські рішення.

Принцип періодичності (регулярності) передбачає необхідність систематичного проведення аналітичних досліджень на базі високої їх організації та планування аналітичної роботи.

Принцип достовірності, об'єктивності, конкретності, точності. Аналіз повинен базуватися на достовірній, перевіреній інформації, що реально відображає об'єктивну дійсність, а його висновки повинні обґрунтовуватися

точними аналітичними розрахунками. Достовірність та об'єктивність аналітичних досліджень передбачають відсутність арифметичних помилок у розрахунках, правильне застосування методики розрахунку окремих показників, впливу окремих факторів тощо.

Принцип оперативності полягає у тому, що економічний аналіз повинен здійснюватися лише тоді, коли виникає потреба виявити причини недоліків у роботі підприємства та розробити шляхи підвищення ефективності господарської діяльності. Оперативність означає вміння чітко та швидко проводити аналіз, приймати управлінські рішення.

Принцип дієвості полягає в тому, що аналіз повинен активно впливати на хід виробництва та його результати, своєчасно виявляти недоліки та упущення в роботі, інформувати про це керівництво підприємства. Тобто необхідним є практичне використання результатів економічного аналізу для управління. Крім того, своєчасна та доречна аналітична інформація дає можливість оперативно оцінити минулі, теперішні чи майбутні події, вжити необхідних заходів для виправлення ситуації або її поліпшення.

Принцип ефективності аналітичного дослідження означає, що витрати на його проведення повинні бути найменшими при оптимальній глибині аналізу та його комплексності. З цією метою, крім доцільності організації, при його проведенні повинні широко використовуватися провідні методики, засоби, які полегшують роботу аналітика. У першу чергу, застосовують більш раціональні методи збирання та зберігання даних, впроваджують у практику економічного аналізу використання комп'ютерної техніки та інших технічних засобів. (В окремих навчальних посібниках, крім наведених принципів, виділяють принципи рейтингової оцінки, демократичності, плановості тощо).

Дотримання названих принципів є необхідною умовою проведення аналітичних досліджень, запорукою вирішення завдань та досягнення поставлених цілей.

1.4. Економічний аналіз і його роль в управлінні виробництвом

Одним із основних завдань у всіх сферах господарювання, зокрема в сільському господарстві, є вдосконалення управління виробництвом з урахуванням зростання його масштабів, ускладнення економічних зв'язків, вимог науково-технічного прогресу. Важливе значення для удосконалення системи і методів управління має забезпечення впровадження економічного механізму господарювання, наукове обґрунтування напрямів виробництва, посилення контролю за їх дотриманням, розробка заходів щодо забезпечення високої ефективності виробництва.

Економічний аналіз нині набуває дедалі більшого значення для поліпшення економічної роботи на різних рівнях управління виробництвом. Одним із найважливіших шляхів пошуку резервів виробництва і вивчення всебічного та об'єктивного оцінювання роботи підприємства є аналіз їхньої господарської діяльності.

У системі методів управління виробництвом аналіз діяльності підприємств дає можливість здійснювати контроль за виробництвом, економічно обґрунтовувати управлінські рішення, виявляти і більш повно використовувати резерви виробництва. Вирішенню цих завдань сприяє отримана у результаті аналізу економічна інформація щодо діяльності підприємств, їхніх об'єднань та структурних підрозділів.

Первинними джерелами інформації є дані бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку щодо стану і використання всіх видів ресурсів виробництва, самого процесу виробництва продукції, її реалізації, фінансових результатів тощо. Однак, облікові дані самі по собі не забезпечують достатньої поінформованості працівників управління про економічну ефективність виробництва, хід виконання планових завдань, високі і низькі показники, фактори, що на них впливають, причини позитивних і негативних відхилень у роботі господарства. Для того, щоб прийняти рішення для поліпшення господарської діяльності, необхідно вивчити, тобто відповідним чином опрацювати облікові та звітні дані, усвідомити господарські процеси та

явища, що відбуваються. Вивчення облікових і звітних даних шляхом перетворення їх на економічну інформацію, усвідомлення її та використання в управлінні досягаються за допомогою аналізу.

У наш час економічний аналіз перетворився на одну із важливих функцій управління виробництвом. Він відіграє провідну роль при виробленні та обґрунтуванні управлінських рішень.

Під час аналізу економічні показники порівнюються з показниками минулих періодів, інших підприємств, нормативними та плановими даними; визначаються позитивні та негативні величини впливу факторів на показники, що аналізуються, з'ясовуються причини їх зміни; формулюються висновки і пропозиції.

Для з'ясування ролі економічного аналізу в управлінні виробництвом важливо враховувати так званий аспектний підхід при виробленні та прийнятті управлінських рішень. Суть його полягає у тому, що при опрацюванні управлінських рішень ураховуються різні аспекти: політичний, соціальний, психологічний, правовий, організаційний, економічний, ринковий та ін. Економічний аналіз є джерелом інформації переважно економічного аспекту, який є провідним. Його необхідно враховувати при прийнятті будь-якого державного і господарського рішення на всіх рівнях управління виробництвом.

Потреба у проведенні економічного аналізу виникає на таких стадіях прийняття рішень, як попереднє вивчення господарських явищ і процесів, аналіз реального стану діяльності господарства, вибір варіантів господарських процесів, оцінювання відповідності економічного аспекту в опрацьованих варіантах рішень іншим аспектам управління, узагальнення результатів аналізу, обґрунтування управлінських рішень.

До основних функцій управління належать: планування, організація, оперативне регулювання, контроль, матеріальне і моральне стимулювання процесу виробництва. Здійснення кожної із зазначених вище функцій управління зумовлює необхідність мати достовірну, своєчасну і всебічну

економічну інформацію щодо господарської діяльності й передбачає глибоке її вивчення, підготовку й прийняття оптимальних управлінських рішень.

На окремих стадіях управління підприємством (зокрема сільськогосподарським), його підрозділом або іншим господарством за допомогою економічного аналізу вирішуються різні завдання. До найважливіших стадій управління виробництвом, на яких прийняття управлінських рішень зумовлює необхідність у проведенні аналізу господарської діяльності, належать:

- 1) розробка, обґрунтування і прийняття програмних завдань підприємств;
- 2) організація виробництва, контроль й оперативне управління процесом здійснення намічених завдань;
- 3) підсумкове (по закінченні року) оцінювання досягнутих результатів, матеріальне й моральне стимулювання.

1.5. Зв'язок економічного аналізу з іншими дисциплінами

Процес диференціації наук діалектично пов'язаний з їх інтеграцією. Це сприяло тому, що сформувавшись в самостійну науку, економічний аналіз комплексно та системно використовує дані, а в окремих ситуаціях способи та прийоми дослідження, притаманні іншим економічним і неекономічним наукам.

У наукознавстві існує декілька підходів до класифікації економічних наук за ступенем абстракції предмету, залежно від відношення до економічної системи в цілому або до окремої її частини, за призначенням наук і їх зв'язку з практикою. Відповідно, економічний аналіз відносять до групи прикладних економічних наук, інформаційно-аналітичних наук, функціональних наук.

Класифікація основних груп економічних наук

1. Загальнотеоретичні фундаментальні науки охоплюють весь куб – економічна теорія (політична економія), історія економічних вчень; предмет дослідження: економічні, виробничі відносини і продуктивні сили в сукупності.

2. Галузеві науки розсікають куб у галузевому розрізі – промисловість, будівництво, сільське господарство тощо.; предмет дослідження: економічні, виробничі відносини і продуктивні сили в розрізі окремих галузей.

3. Територіальні науки розсікають куб у регіональному розрізі – світове господарство та міжнародні економічні відносини; предмет дослідження: економічні, виробничі відносини і продуктивні сили в розрізі регіонів.

4. Спеціальні науки розсікають куб у розрізі окремих економічних відносин або їх сукупностей. Фінанси, грошовий обіг, кредит, економіка праці тощо; предмет дослідження: певна сукупність однорідних відносин і пов'язаних з нею продуктивних сил.

5. Функціональні науки охоплюють куб за гранями. Бухгалтерський облік, статистика, економічний аналіз, планування, контроль; предмет дослідження: певна основна (головна) функція управління.

6. Суміжні з економікою науки доторкуються з кубом і його визначеними розрізами і гранями із зовнішньої сторони. Історія економічної думки, економічна географія, економіка природокористування, економічна кібернетика тощо; предмет дослідження включає частково економічні, виробничі відносини.

Розвиток і диференціація економічних наук відбувається у кожній групі й на стику окремих груп. Становлення науки викликане практичною потребою суспільства, а також пов'язано з розвитком самої науки в цілому і її окремих галузей. Диференціація наук не передбачає повного відокремлення науки передбачає взаємозв'язок між групами наук і окремими науками. Економічний аналіз знаходить свої місце в будь-якій економічній і суміжній з економікою науці та будь-якій практичній діяльності в галузі економіки.

Поглиблення аналітичної роботи на різних рівнях економічної системи зумовили необхідність інтеграції розрізнених форм економічного аналізу, характерних для облікової науки (статистики, планування), науки управління(менеджменту). Саме функціональна диференціація науки управління зумовила необхідність виділення економічного аналізу як для

обґрунтування та оцінки управлінських рішень, так і для реалізації завдань інших функціональних систем знань (планування, обліку, контролю тощо).

Виникнення економічного аналізу на межі таких наук як економіка, фінанси, маркетинг, менеджмент, бухгалтерський облік, статистика спричинило те, що без знань з економічних дисциплін неможливо провести глибокі аналітичні дослідження. Тісні та зворотні зв'язки економічного аналізу із менеджментом, маркетингом, плануванням, для яких він є певною методологічною базою, елементом методики.

Економічний аналіз і економічна теорія

Теоретичною і методологічною основою всіх економічних наук, у тому числі й економічного аналізу, є економічна теорія.

Економічна теорія вивчає основи суспільного виробництва і закони його функціонування та розвитку; проблеми виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ на макрорівні. Ці закони визначають економічні процеси в будь-якому суспільстві, виражаючи типові, стійкі, причинно-наслідкові зв'язки й залежності. Економічний аналіз, ґрунтуючись на економічній теорії, досліджує дію економічних законів, які виражають основний напрям розвитку певної господарської одиниці та проявляються в закономірностях і тенденціях стратегії її діяльності.

Базис, яким є економічна теорія, озброює аналітиків відповідною системою економічних показників і понять, таких як ціна, прибуток, витрати, собівартість тощо. Знаючи економічну сутність, можна кількісно виразити ці показники та проводити їх вивчення, встановлювати відхилення, тенденції змін, відповідність вимогам ринку, відслідковувати можливі диспропорції і визначити способи їх подолання.

Численні аналітичні дослідження нагромаджують статистичні дані про дію окремих економічних законів. Вивчення цих даних дає можливість сформулювати нові, раніше невідомі закони, здійснювати прогнози на макро- та мікроекономічному рівнях.

Економічний аналіз і галузеві економіки

Оскільки загальні закони економічного розвитку по-різному діють в окремих галузях економіки, аналіз діяльності підприємств не може не спиратися на відповідні галузі економіки. Звідси випливає зв'язок аналізу з такими науковими дисциплінами як економіка промисловості, сільського господарства, будівництва, торгівлі тощо. Причому зв'язок між економічним аналізом і галузевими економіками не односторонній: використання аналітичних досліджень цими науками сприяє їх власному розвитку.

Економічний аналіз і бухгалтерський облік

Найбільш тісно взаємопов'язаними є економічний аналіз і бухгалтерський облік. Цей зв'язок має подвійний характер. Дані оперативного та бухгалтерського обліку, бухгалтерська звітність є головним джерелом інформації для економічного аналізу підприємства, джерелом, що забезпечує документальне обґрунтування аналітичних висновків. Частка бухгалтерської інформації у складі інформаційної бази досягає 70 %.

Використовуючи дані обліку та звітності, економічний аналіз одночасно висуває вимоги щодо їх удосконалення та розвитку, сприяє раціональній організації облікової роботи з метою отримання повноцінної достовірної економічної інформації.

Не знаючи методики бухгалтерського обліку та змісту звітності, важко підібрати для аналізу необхідні матеріали та перевірити їх достовірність. З іншого боку, вимоги, які висуваються до економічного аналізу, так чи інакше переадресовуються бухгалтерському обліку. Саме те, що бухгалтери почали першими аналізувати діяльність підприємств є природним. Кожен бухгалтер, отримавши дані про результати господарювання підприємства, цікавиться станом засобів і джерел їх утворення, використанням підприємством резервів для збільшення прибутку тощо.

Економічний аналіз і статистика

Економічний аналіз і статистика взаємопов'язані, через те, що:

- дані статистичного обліку та звітності, матеріали вибіркового спостережень є джерелом для економічного аналізу, його інформаційною базою;

- статистичні способи та прийоми обробки економічної інформації (відносні та середні величини групування, індекси, кореляція, регресія тощо) використовуються в економічному аналізі.

Проте, між економічним аналізом і статистикою існують відмінності. Аналітичні розробки статистичних органів пов'язані переважно з масовими соціально-економічними явищами, процесами і проводяться найчастіше на галузевих, регіональних і загальнодержавному рівнях. Економічний аналіз діяльності підприємств охоплює дані на мікроекономічному рівні та в більшості випадків ґрунтується на даних бухгалтерського обліку.

Економічний аналіз і планування

Кожне підприємство в ринкових умовах починає свою діяльність з ретельно розробленого та науково обґрунтованого бізнес-плану, складання якого починається з докладного аналізу ідеї справи, яку збираються розпочати, оцінки її доцільності, реалістичності, перспективності та економічної ефективності. При цьому будь-який з розділів бізнес-плану неможливо відповідним чином обґрунтувати без використання аналітичних способів і прийомів.

Економічний аналіз, завершуючи економічну роботу підприємства, забезпечує підпорядкованість окремих її складових частин виконанню прогнозів, договорів, планів. Планові показники визначають той рівень, який повинно досягнути підприємство згідно з прогнозом соціально-економічного розвитку на перспективу.

Планування є економічною наукою зі своїм специфічним предметом і методом. Планові показники – це критерії оцінки роботи підприємства. Складання науково обґрунтованих планів на всіх рівнях неможливе без економічного аналізу. Вплив і дія аналізу виявляються не тільки в удосконаленні методів розробки планів, але й в організації їх виконання:

- для формування плану доцільно проаналізувати різні його варіанти та вибрати найбільш оптимальний;
- за даними аналітичних розрахунків можна встановити тенденції зміни тих показників, за якими розробляється план;
- за допомогою аналізу простежуються темпи змін у середньому за період;
- на стадії виконання плану економічний аналіз забезпечує виявлення рівня виконання в кожний конкретний момент, визначення недоліків і причин їх виникнення.

Отже, економічний аналіз є не лише засобом обґрунтування планів, але і контролю за їх виконанням. Планування починається і закінчується аналізом діяльності підприємства. Економічний аналіз підвищує рівень планування, його наукове обґрунтування.

Економічний аналіз і господарський контроль

Безпосередньо пов'язана з економічним аналізом така економічна дисципліна як контроль і ревізія. З одного боку, у процесі економічного аналізу використовуються матеріали документальних ревізій і деякі специфічні методи контролю і ревізії. З іншого боку, одержані аналітичні результати контролери застосовують з метою недопущення у майбутньому виявлених недоліків.

Економічний аналіз пов'язаний і з аудитом. Завданням аудиту є документальна перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності й повноти фінансової звітності та її відповідності вимогам чинного законодавства. При аудиті часто проводиться комплексний аналіз, який дозволяє об'єктивно оцінити результати господарювання і розробити обґрунтовані рекомендації зі стратегії і тактики економічного та соціального розвитку підприємства.

У системі аудиту сутність аналітичних процедур, мета їх проведення, характеристика видів, порядку і методів виконання типових ситуацій регламентується стандартом аудиторської діяльності "Аналітичні процедури". Згідно з його тлумаченням аналітичні процедури, будучи одним із видів

аудиторських процедур складаються із виявлення, аналізу та оцінки співвідношень між економічними показниками діяльності суб'єкта господарювання, що перевіряється. Ці процедури носять багатоцільовий характер, але основним їх призначенням є виявлення наявності або відсутності незвичайних або неправильно відображених фактів і результатів господарської діяльності, що визначають сфери потенційного ризику та вимагають особливої уваги аудиторів.

Напевно така цільова установка може застосовуватися тільки власне до аудиту. Разом з там аналітичні процедури, що розуміються в широкому значенні, здійснюються і на інших етапах. Основна мета проведення аналітичних процедур доповнюється рядом цільових установок, що мають допоміжний або конкретизуючий характер. Серед них:

- вивчення діяльності суб'єкта господарювання;
- безперервності його діяльності. Може проводитися у двох аспектах: 1) аналіз фінансового стану клієнта, що має за мету обґрунтоване вираження думки аудитора про здатність клієнта продовжити в майбутньому функціонування в якості діючого підприємства протягом тривалого інтервалу, 2) аналіз фінансового стану клієнта, який проводиться для виявлення резервів підвищення ефективності його господарської діяльності;
- виявлення фактів викривлення бухгалтерської звітності, скорочення кількості детальних аудиторських процедур;
- поточні або разові консультаційні послуги;
- аналіз власне діяльності аудиторської фірми.

Отже, бухгалтерський облік, аудит, економічний аналіз є взаємопов'язаними та взаємозумовленими в загальній інформаційній системі управління підприємством.

Економічний аналіз і фінансово-кредитні дисципліни

Фінансово-кредитні дисципліни також мають зв'язок з економічним аналізом, насамперед, у застосуванні методичних положень аналізу для

вивчення фінансових можливостей, способів зміцнення фінансових позицій, обґрунтування сум кредитів тощо.

З одного боку, без розуміння діючого порядку фінансування та кредитування, знання взаємозв'язку з фінансовими та кредитними органами й установами неможливо кваліфіковано проводити економічний аналіз.

З іншого боку, ряд інструментів фінансово-кредитної сфери (ставки податків, умови отримання кредитів, відсотків за використання кредитів тощо) постійно удосконалюються з урахуванням результатів аналізу, який показує ефективність впливу цих інструментів на діяльність суб'єктів господарювання.

Економічний аналіз і математичні науки

Свого часу І. Кант зазначив: “у кожному знанні стільки істини, скільки в ньому математики”. Зв'язок економічного аналізу та математики визначається тим, що для вивчення певної сфери знань необхідним є вивчення кількісних показників. Проте кількісний аналіз є доцільним лише тоді, коли визначено економічну природу категорії, явища, процесу, адже кількісні характеристики впливають з економічної природи та нею зумовлені.

Застосування математики в економічних дослідженнях і розрахунках поширюється, насамперед, на область змінних величин, пов'язаних між собою функціональною залежністю. Однак зв'язок між економічними явищами й показниками не завжди виражений у функціональній формі. Часто дослідженню підлягає кореляційна залежність. При цьому кореляційний аналіз, спираючись на математичний апарат, може привести до реальних результатів тільки в тому разі, коли він виходить з відповідних теоретико-економічних передумов.

Використання математики в економіці приймає і форму економіко-математичного моделювання. За допомогою економіко-математичної моделі відображається той чи інший економічний процес. Така модель може бути сконструйована на підставі глибокого теоретичного дослідження економічної сутності процесу. Лише в такому випадку математична модель буде адекватною дійсному економічному процесу та об'єктивно відображати його сутність.

Підхід до побудови математичної моделі може бути індуктивним і дедуктивним. Використовуючи індуктивний метод, модель економічного процесу будується за допомогою часткового моделювання, що полягає в охопленні більш простих змінних економічного процесу, з наступним переходом від них до загальної моделі всього процесу. При дедуктивному методі спочатку будується загальна модель і лише на її основі конструюються часткові моделі, встановлюються алгоритми конкретних математичних розрахунків. Економіко-математичні моделі є обґрунтованими, якщо при їх конструюванні методи індукції та дедукції використовуються у поєднанні. Можливість зображення економічного явища за допомогою економіко-математичних моделей відкриває перед аналізом широкі можливості удосконалення прийомів, способів, техніки аналізу та деталізації аналітичної роботи.

Економічний аналіз і технологія виробництва

Неможливо аналізувати процес виробництва, не розуміючи особливостей технології. Тільки освічений в технології економіст-аналітик може об'єктивно оцінити результати виробництва, надати рекомендації щодо їх покращання. Одночасно технологічні процеси потребують постійного удосконалення на підставі даних, отриманих шляхом проведення економічного аналізу.

Отже, економічний аналіз є наукою, яка сформувалася на основі диференціації та інтеграції багатьох наук. Вивчення курсу “Економічний аналіз” дає можливість узагальнити та систематизувати знання за багатьма навчальними дисциплінами, а також використовувати їх в практичній діяльності при управлінні економікою підприємства. У свою чергу, методичні прийоми і результати економічного аналізу використовуються в багатьох інших галузях сучасної науки.

1.6. Практична частина

Семінарське заняття

1. Поняття та значення економічного аналізу.
2. Економічний аналіз як галузь економічної науки.

3. Принципи економічного аналізу.
4. Економічний аналіз і його роль в управлінні виробництвом.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Суть економічного аналізу.
2. Охарактеризувати аналіз як спосіб розвитку економічного мислення.
3. Пояснити сутність діалектичного тандему “аналіз-синтез”.
4. Назвати та охарактеризувати, за допомогою яких методів пізнання відбувається перехід від аналізу до синтезу.
5. Розкрити зміст економічного аналізу.
6. Назвати та пояснити принципи економічного аналізу.
7. Вказати, яке місце і роль аналізу в системі управління підприємством.
8. Розкрити зв’язок економічного аналізу з іншими дисциплінами.

Тестові завдання

1. Зміст економічного аналізу становить комплексне та ... дослідження процесів і явищ господарської діяльності підприємств та їх структурних підрозділів:

- а) загальне;
- б) проміжне;
- в) взаємопов’язане;
- г) суцільне.

2. Аналіз у перекладі з грецької означає:

- а) розкладання;
- б) узагальнення;
- в) порівняння;
- г) групування.

3. Спосіб пізнання предметів і явищ навколишнього середовища, який ґрунтується на розчленовуванні цілого на складові частини і вивченні їх у всім різноманітті зв’язків і залежностей, це:

- а) аналіз;
- б) синтез;
- в) методика;
- г) метод.

4. *Метод синтезу означає:*

- 1) розкладання цілого на складові частини;
- 2) групування показників;
- 3) узагальнення складових частин в єдине ціле;
- 4) порівняння.

5. *Головною особливістю управлінських рішень є те, що:*

- а) вони формують механізм ринкових відносин;
- б) вони використовуються в процесі проведення ревізій, аудиторських перевірок;
- в) їх приймають для забезпечення безперервного функціонування об'єкта управління;
- г) виявляють резерви підвищення ефективності виробництва.

6. *Які з перерахованих факторів не впливають на процес прийняття управлінських рішень?*

- а) наявність виробничих ресурсів підприємства;
- б) поведінка керівника;
- в) готовність до можливих негативних наслідків;
- г) інформаційні обмеження (зростання витрат на отримання додаткової інформації).

7. *Основними принципами аналізу є:*

- а) індукція і дедукція;
- б) аналіз і синтез;
- в) державний підхід, науковість і об'єктивність;
- г) порівняння та групування.

8. *Принцип системності економічного аналізу передбачає:*

а) глибоке пізнання об'єктивної реальності функціонування економічної системи, застосування наукової методики та організації аналітичних досліджень;

б) всебічне дослідження причинних взаємозалежностей;

в) витрати на проведення економічного аналізу мають приносити істотну віддачу;

г) дослідження економічних явищ і процесів як складних систем з функціонально-структурною будовою елементів взаємозв'язку і взаємообумовленості їх складових.

9. Принцип дієвості полягає в тому, що:

а) аналіз повинен здійснюватися лише тоді, коли виникає потреба виявити причини недоліків в роботі підприємства та розробити шляхи підвищення ефективності господарської діяльності;

б) аналіз повинен активно впливати на хід виробництва та його результати, своєчасно виявляти недоліки та упущення в роботі, інформувати про це керівництво підприємства;

в) аналіз повинен базуватися на достовірній, перевірених інформації, що реально відображає об'єктивну дійсність;

г) витрати на проведення аналітичного дослідження повинні бути найменшими при оптимальній глибині аналізу та його комплексності.

10. Який принцип економічного аналізу характеризує постійне проведення аналізу через певні проміжки часу, а не від випадку до випадку:

а) точність;

б) оперативність;

в) регулярність;

г) комплексність;

11. Принцип демократичності економічного аналізу означає, що:

а) користувачами аналізу є державні органи;

б) результати проведеного економічного аналізу та зроблені висновки доступні працівникам підприємства;

в) результати проведеного економічного аналізу та зроблені висновки доступні всім бажаючим;

г) у проведенні аналізу може приймати участь широке коло працівників;

12. Виділення найважливішої проблеми при проведенні економічного аналізу передбачає принцип:

а) доступності;

б) дієвості;

в) ефективності;

г) немає правильної відповіді.

ТЕМА 2. ПРЕДМЕТ, ЗМІСТ, ЗАВДАННЯ ТА ОБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 2.1. Зміст, функції та завдання економічного аналізу
- 2.2. Предмет і об'єкти економічного аналізу
- 2.3. Система показників, які використовуються в аналізі

2.1. Зміст, функції та завдання економічного аналізу

Економічний аналіз є самостійною галуззю наукових знань, що має свій зміст і завдання.

Зміст і завдання економічного аналізу залежать від соціально-економічного устрою, в умовах якого функціонує підприємство. В одержавленій адміністративно-командній економіці головними в економічному аналізі були оцінка виконання підприємствами планових завдань (головним чином, кількісних показників виробництва та реалізації продукції), що централізовано затверджувалися, та визначення відповідності господарської діяльності підприємств економічній стратегії панівної політичної партії. В ринковій економіці зміст і завдання аналізу докорінно змінюються адекватно змінам, які відбуваються у характері та цілях господарської діяльності підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої форми власності та організаційно-правової форми функціонування.

Особливості досліджень економічного аналізу за умов становлення ринкових відносин визначають такі обставини:

- виділення в економічному і правовому полі самостійних господарюючих суб'єктів;
- розширення складу суб'єктів аналізу;
- необхідність поглиблення внутрішнього та зовнішнього аналізу;
- висока динамічність ринкового середовища, обумовлена інертністю економічної системи;
- ситуаційний аналіз і моделювання “поведінки” економічної системи на багатокритеріальній основі;

- оцінка підприємницького ризику;
- вибір ділового партнерства;
- висока конкуренція та не прогнозована поведінка конкурентів.

Крім того, серед особливостей сучасних змін економічного аналізу, слід виділити такі, як підвищення оперативності економічного аналізу, застосування, крім звітності, різноманітної додаткової інформації, залучення до проведення економічного аналізу маркетологів, юристів та спеціалістів інших видів діяльності, використання комп'ютерної техніки тощо.

Зміст економічного аналізу становить комплексне та взаємопов'язане дослідження процесів і явищ господарської діяльності підприємств та їх структурних підрозділів, визначення на цій основі причинно-наслідкових зв'язків і тенденцій розвитку з метою обґрунтування та оцінки ефективності управлінських рішень.

У загальному вигляді зміст аналізу визначають:

а) мета аналізу; **б)** виявлення та узгодження цілей і завдань аналізу, термінів виконання, кола спеціалістів-аналітиків; **в)** оцінка ситуації, що склалася, вивчення причинно-наслідкових зв'язків об'єкта, ступенів і напрямів впливу окремих факторів, оцінка основних економічних показників функціонування об'єкта; **г)** вивчення умов, які позитивно та негативно впливають на кінцеві та проміжні результати, пошук варіантів розв'язання проблеми та їх зіставлення; **д)** підготовка одного чи декількох варіантів господарських рішень. Отже, у процесі економічного аналізу реалізуються його три основні функції: оцінювальна, діагностична та пошукова (прогнозна).

Основні функції економічного аналізу

Оцінювальна. Визначення відповідності стану економічної системи її цільовим параметрам функціонування та потенційним можливостям.

Діагностична. Встановлення причинно-наслідкових змін економічної системи у кількісному і якісному вимірюванні, впливу факторів на цю зміну і розвиток.

Пошукова (прогнозна). Виявлення невикористаних резервів та потенційних можливостей зміни та розвитку економічної системи, обґрунтування механізмів їх мобілізації.

Зміст економічного аналізу визначають його **завдання**, основні з яких наступні:

№ з/п	Завдання	Зміст завдань
1.	Підвищення науково-економічної обґрунтованості цільових програм, бізнес-планів, нормативних планів, прогнозів і нормативів (в процесі їх розробки); сприяння покращенню системи планування, менеджменту	Досягається здійсненням детального ретроспективного економічного аналізу; побудова тимчасових рядів за значний період дозволяє встановити певні економічні закономірності в господарському розвитку. Ретроспективний і поточний аналіз завершуються перспективним (прогнозним) аналізом, що є основою для розрахунку прогнозних показників. Отже, бізнес-плани, прогнози детально обґрунтовуються необхідними економічними розрахунками.
2.	Об'єктивне та всебічне дослідження та оцінка виконання планів і дотримання нормативів	За даними обліку і звітності здійснюється контроль виконання встановлених бізнес-планів і дотримання нормативів.
3.	Визначення економічної ефективності використання ресурсного потенціалу(окремо та в сукупності); сприяння впровадженню в практику роботи підприємства науково-технічних розробок і провідних методів господарювання Об'єктивна і всебічна	Окремо досліджується ефективність використання засобів і предметів праці (будівель і споруд, технологічного обладнання, інструментів, сировини і матеріалів); робочої сили (за чисельністю і професійним складом працівників, основного, додаткового, обслуговуючого персоналу, продуктивності праці тощо); фінансових ресурсів у їх сукупності (тобто власних і залучених, основних і оборотних) Проводиться виявлення позитивних і негативних чинників, що впливають на

4.	оцінка роботи підприємства і його підрозділів за певні проміжки часу	роботу об'єкта, який аналізується, визначення кількісного розміру їх дії; підготовка даних щодо перспективи розвитку на наступні періоди.
5.	Виявлення і вимірювання внутрішніх резервів (на всіх стадіях виробничого процесу)	Дійсна користь економічного аналізу полягає у виявленні невикористаних резервів на всіх стадіях виробничого процесу; в порівнянні з досягнутим рівнем, збільшення випуску продукції та підвищення її якості, поліпшення використання виробничих ресурсів і зниження собівартості продукції, підвищення рентабельності та збільшення прибутку підприємства; розробці заходів щодо їх використання
6.	Обґрунтування оптимальності управлінських рішень	Успіх господарської діяльності на всіх рівнях управління залежить від своєчасно прийнятих ефективних управлінських рішень. Прийняти правильне управлінське рішення, виявити його раціональність і ефективність можна на підставі попереднього економічного аналізу

Завдання економічного аналізу не вичерпуються наведеним вище переліком: вони трансформуються внаслідок змін підходів і вимог до економічного аналізу.

Досвід господарського розвитку показує, що перед економічною наукою в цілому і перед економічним аналізом зокрема на різних етапах висувалися нові завдання, посилювались раніше поставлені. Цей процес буде відбуватись і в подальшому.

2.2. Предмет і об'єкти економічного аналізу

Економічний аналіз – це комплексне глибоке вивчення роботи підприємств, їх підрозділів та інших господарських формувань для об'єктивної оцінки її результатів і виявлення можливостей дальшого підвищення ефективності господарювання.

Вивчаючи доцільність виробничої бригади або окремих виконавців, необхідно водночас брати до уваги показники цеху і місце в ньому даної бригади; те саме стосується цеху і підприємства; підприємства та акціонерного товариства тощо.

Предметом економічного аналізу є діяльність підприємств і їх підрозділів, а також інших господарських формувань, спрямованих на досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат.

Отже, предмет економічного аналізу включає:

- економічні процеси, які відбуваються в результаті господарсько-фінансової діяльності;
- причинно-наслідкові зв'язки, які визначають використання всіх видів ресурсів та результати діяльності;
- резерви та шляхи підвищення ефективності діяльності та зміцнення конкурентоспроможності підприємств.

Звідси, *об'єктами економічного аналізу* є всі сторони діяльності підприємства, а саме:

- обґрунтованість бізнес-планів;
- матеріально-технічне забезпечення;
- організаційно-технічний рівень виробництва;
- виробництво та реалізація продукції;
- використання ресурсів;
- конкурентоспроможність продукції;
- витрати на виробництво та реалізацію;
- фінансові результати;
- фінансовий стан;
- ринок товарів та місце підприємства у ринковому середовищі.

2.3. Система показників, які використовуються в аналізі

Усі явища і процеси, пов'язані з різнобічною діяльністю підприємства, вимірюються економічними показниками, які є характеристикою конкретного об'єкта чи процесу, а також його економічної суті в числовому виразі. Від того, наскільки показники повно і точно відображають суть досліджуваних явищ,

залежать реальність та обґрунтованість висновків і пропозицій за результатами аналізу, ефективність управлінських рішень.

На різних стадіях аналізу показники можуть виконувати різні функції, такі як:

- результати роботи;
- фактор формування;
- ознака зміни;
- кінцева мета;
- проміжний наслідок.

Економічні показники – важливий інструмент оцінки планування та управління діяльністю підприємств.

В економічному аналізі використовують показники:

- щодо завдань, договірних зобов'язань, прогнозованих даних, плану;
- звітності;
- обліку;
- вибіркового спостережень;
- аналітичних досліджень.

Усі ці показники доцільно класифікувати за відповідними *ознаками*.

Класифікація економічних показників

1) *За економічними змістом явищ і процесів*: кількісні і якісні

2) *За характером відображення аналізованих процесів*: натуральні, вартісні, трудові.

3) *За способом виміру*: абсолютні і відносні.

4) *За ступенем охоплення*: загальні і часткові (специфічні).

5) *За місцем у причинно-наслідкових зв'язках*: результатні і факторні.

6) *За способом формування*: нормативні, планові, договірні, облікові, звітні, аналітичні.

Кількісні (1) показники відображають розмір господарських явищ, величину кількісних змін, що в них відбуваються, величину ресурсів.

Наприклад, обсяг реалізованої продукції, кількість працюючих, обсяг продукції, одержаної в результаті підвищення продуктивності праці.

Якісні (1) показники характеризують суттєві особливості і властивості досліджуваних явищ, рівень їх розвитку, використання ресурсів, ефективність діяльності. Наприклад, продуктивність праці, фондвіддача, рентабельність.

Натуральні (2) показники виражають розмір явища у фізичних одиницях виміру (обсяг, довжина, вага); **вартісні** (2) – показують величину економічних і процесів у вартісному виразі (ціна, собівартість, прибуток); **трудові** (2) – характеризують витрати праці та її ефективність (трудоємність, продуктивність праці).

Абсолютні (3) показники виражаються в грошових, натуральних вимірниках або через трудоємність (обсяг випущеної продукції в гривнях, виробнича площа у кв.м., витрати праці в люд.-год.). **Відносні** показники показують співвідношення абсолютних показників і виражаються у відсотках, коефіцієнтах, індексах (відсоток виконання договору щодо поставки продукції, коефіцієнт оновлення основних фондів, індекс цін).

Загальні показники (4) використовують для характеристики результатів роботи всіх галузей народного господарства (вартість продукції, продуктивність праці, рентабельність). **Часткові** є специфічними для окремих галузей (марка, сортність, урожайність).

При вивченні причинно-наслідкових зв'язків показники поділяють на **результатні** та **факторні**. Це групування не є постійним, воно залежить від конкретних ситуацій, мети аналізу. Наприклад, при оцінці зміни прибутку від реалізації продукції показник собівартості продукції розглядають як факторний. Водночас при вивченні затрат на виробництво собівартість розглядається як результативний показник, що залежить від багатьох факторів виробництва.

Тобто, якщо показник розглядається як результат дії одного або кількох чинників і він виступає як об'єкт дослідження, то при вивченні взаємозв'язку він вважається **результатним**. Показники, які визначають стан результатного

показника і виступають як причини зміни його величини, називають **факторними**.

За способом формування розрізняють показники:

- *нормативні* (норми витрат сировини, матеріалів, палива, норми амортизації);
- *планові* (дані планів розвитку підприємства, завдання підрозділам);
- *договірні* (передбачені в угодах на поставку сировини, матеріалів, палива тощо);
- *облікові* (дані бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку);
- *звітні* (дані бухгалтерської, статистичної та оперативної звітності);
- *аналітичні* (оціночні), які одержують у ході аналізу для оцінки результатів та ефективності роботи підприємства.

Оскільки усі показники, що використовуються в аналізі, як уже згадувалося, взаємопов'язані і взаємообумовлені і їх вивчають у комплексі, то це передбачає відповідну їх систематизацію.

Система показників – це впорядкована їх множина, в якій кожен показник дає кількісну чи якісну характеристику певної сторони господарської діяльності, має властивості звітності і подільності, пов'язаний з іншими показниками, але не дублює їх.

Виділяють десять підсистем показників:

1. Показники організаційно-технічного рівня розвитку підприємства.
2. Показники постачання.
3. Показники виробництва.
4. Показники збуту.
5. Показники використання засобів виробництва.
6. Показники використання предметів праці.
7. Показники використання трудових ресурсів.
8. Показники собівартості продукції.
9. Показники прибутку і рентабельності.
10. Показники фінансового стану підприємства.

Показники організаційно-технічного рівня (1) становлять первинну підсистему, тобто:

- виробничу структуру підприємства;
- якість продукції;
- рівень концентрації і спеціалізації виробництва;
- тривалість виробничого циклу;
- технічну та енергетичну озброєність праці;
- рівень організації виробництва та управління;
- прогресивність технологічних процесів.

Ці показники впливають на всі інші показники, зокрема – на обсяг виробництва і реалізації продукції, її якість, рівень використання виробничих ресурсів, собівартість, рентабельність, а також фінансовий стан підприємства.

За показниками **другої підсистеми** можна дати оцінку забезпеченості підприємства основними засобами, матеріальними та трудовими ресурсами. Як і попередні показники, вони безпосередньо впливають на випуск продукції, собівартість, фінансові результати діяльності та фінансовий стан підприємств.

До **показників виробництва (3)** відносять:

- обсяг продукції у вартісному, натуральному та умовно-натуральному виробниках;
- номенклатура та асортимент продукції;
- якість продукції, її конкурентоспроможність;
- ритмічність виробництва.

Показники збуту (4) включають дані про обсяг відвантаження та реалізації продукції, залишки готової продукції на складах. Вони тісно пов'язані з показниками виробництва, прибутку і рентабельності.

Основними показниками **використання засобів виробництва (5)** є:

- фондоддача;
- фондомісткість;
- фондоозброєність;
- середньорічна вартість основних засобів;

- середньогодинний виробіток продукції на одиницю устаткування;
- коефіцієнт використання устаткування;
- амортизація.

До показників **використання предметів праці (6)** відносять:

- матеріаломісткість;
- матеріаловіддача;
- вартість предметів праці, що використані за аналізований період часу.

Вони тісно взаємопов'язані з показниками підсистем 7,8,9,10, оскільки від раціонального використання матеріалів залежить рівень собівартості, прибуток, рентабельність, а значить – і фінансовий стан.

До показників **використання трудових ресурсів (7)** відносять:

- забезпеченість підприємства трудовими ресурсами;
- рух робочої сили;
- використання робочого часу;
- продуктивність праці;
- трудомісткість продукції;
- оплата праці.

Показниками **собівартості продукції (8)** є:

- загальна сума витрат на виробництво продукції;
- затрати на 1 гривню продукції;
- собівартість найважливіших видів продукції;
- прямі матеріальні і трудові затрати.

Вони здійснюють безпосередній вплив на результатні показники діяльності підприємства – прибуток і рентабельність.

Показники **фінансових результатів (9)**:

- валовий прибуток;
- фінансові результати від операційної діяльності;
- фінансові результати від звичайної діяльності;
- надзвичайні доходи (витрати);
- чистий прибуток;

- рентабельність виробничої діяльності (окупність витрат);
- рентабельність реалізації продукції;
- рентабельність капіталу (всього або окремих його складових).

Зрозуміло, величина прибутку та рівень рентабельності залежать від показників усіх попередніх підсистем. У свою чергу прибуток та рентабельність впливають на **показники фінансового стану (10)** підприємства, до яких належать:

- наявність та структура капіталу за складом та джерелами формування;
- ефективність та інтенсивність використання капіталу;
- фінансова незалежність;
- ділова активність;
- платоспроможність;
- кредитоспроможність;
- взаємовідносини з бюджетом та ін.

Показники фінансового стану залежать від показників, що включені в усі попередні підсистеми, і, в свою чергу впливають на них.

Отже, всі показники діяльності підприємства перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності, що необхідно враховувати при проведенні комплексного системного аналізу.

2.4. Практична частина

Семінарське заняття

1. Зміст, функції та завдання економічного аналізу.
2. Предмет і об'єкти економічного аналізу.
3. Система показників, які використовуються в аналізі.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Охарактеризувати предмет та об'єкти економічного аналізу.
2. Пояснити, хто відноситься до суб'єктів економічного аналізу.
3. В чому полягає зміст економічного аналізу господарської діяльності?
4. Охарактеризувати основні функції економічного аналізу.

5. Вказати завдання, що постають перед економічним аналізом.

6. Показники, які використовуються в економічному аналізі.

Тестові завдання

1. Предметом економічного аналізу є:

а) матеріально-технічне забезпечення підприємства та конкурентоспроможність продукції;

б) діяльність підприємств і їх підрозділів, а також інших господарських формувань, спрямованих на досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат;

в) оцінка господарської діяльності підприємств і установ з метою забезпечення найбільш повного використання їх потенціалу;

г) оцінка місця господарюючого об'єкта у ринковому середовищі для визначення стратегії і тактики економічних відносин, забезпечення конкурентних позицій тощо.

2. Об'єктом економічного аналізу є:

а) виробничі і фінансові процеси на підприємстві;

б) складові мікросередовища підприємства;

в) фінансово-господарська діяльність підприємств і установ;

г) окремі економічні явища, процеси, проблеми, питання, показники.

3. Основною метою економічного аналізу виробництва є:

а) дослідження процесу виробництва;

б) розрахунок обсягів виробництва;

в) вивчення динаміки та ефективності виробництва;

г) пошук резервів підвищення ефективності виробництва.

4. Аналіз економічних показників починають з:

а) визначення динаміки показника;

б) визначення динаміки головних факторів;

в) виявлення кількісного впливу головних факторів;

г) структури показника.

5. Система показників – це ... їх множина, в якій кожен показник дає кількісну чи якісну характеристику певної сторони господарської діяльності:

- а) використана;
- б) впорядкована;
- в) вибіркова;
- г) абсолютна.

6. За характером відображення аналізованих процесів економічні показники бувають:

- а) кількісні і якісні;
- б) абсолютні, відносні, планові;
- в) договірні, облікові, аналітичні;
- г) натуральні, вартісні, трудові.

7. За ступенем охоплення економічні показники класифікуються на:

- а) абсолютні, відносні;
- б) кількісні, якісні;
- в) загальні, часткові;
- г) результатні, факторні.

8. Пошукова функція економічного аналізу передбачає:

а) підвищення науково-економічної обґрунтованості цільових програм, бізнес-планів, прогнозів і нормативів;

б) об'єктивна і всебічна оцінка роботи підприємства і його підрозділів за певні проміжки часу;

в) встановлення причинно-наслідкових змін економічної системи у кількісному і якісному вимірюванні, впливу факторів на цю зміну і розвиток;

г) виявлення невикористаних резервів та потенційних можливостей зміни та розвитку економічної системи, обґрунтування механізмів їх мобілізації.

9. Оцінювальна функція передбачає:

а) визначення відповідності стану економічної системи її цільовим параметрам функціонування та потенційним можливостям;

б) встановлення причинно-наслідкових змін економічної системи у кількісному і якісному вимірюванні, впливу факторів на цю зміну і розвиток;

в) виявлення невикористаних резервів та потенційних можливостей зміни та розвитку економічної системи, обґрунтування механізмів їх мобілізації;

г) визначення економічної ефективності використання ресурсного потенціалу.

10. *Які показники характеризують величину параметрів господарської діяльності:*

а) кількісні;

б) основні;

в) якісні;

г) другорядні.

11. *Які показники характеризують особливості параметрів господарської діяльності:*

а) кількісні;

б) зведені;

в) якісні;

г) агрегатні.

12. *Які показники характеризують діяльність господарства у натуральних вимірах:*

а) якісні;

б) абсолютні;

в) кількісні;

г) відносні.

13. *Які показники характеризують господарську діяльність у співвідношенні одних показників до інших:*

а) якісні;

б) абсолютні;

в) кількісні;

г) відносні.

ТЕМА 3. ВИДИ І НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

3.1. Класифікація видів економічного аналізу

3.2. Особливості організації та методика стратегічного, оперативного, ретроспективного аналізу

3.3. Особливості внутрішньогосподарського і міжгосподарського аналізу

3.4. Суть і мета аналізу за об'єктами управління

3.5. Суть і значення функціонально-вартісного аналізу

3.1. Класифікація видів економічного аналізу

Класифікація економічного аналізу має суттєве значення як для визначення методики досліджень, так і для організації аналітичного процесу. Розробка спеціальних методів економічного аналізу базується на науково - обґрунтованій класифікації його видів, обумовленій потребами практики управління.

В аналітичній практиці використовуються різноманітні види економічного аналізу залежно від строків проведення, об'єктів і суб'єктів, змісту аналітичних програм та інших показників та інших показників. Розглянемо основні види аналізу відповідно до їх класифікаційних ознак.

Типологія видів економічного аналізу

За рівнем суспільного виробництва: макроекономічний і мікроекономічний аналіз

За суб'єктами (користувачами) аналізу: внутрішній і зовнішній аналіз

За часом дослідження: стратегічний (попередній, перспективний), оперативний (ситуаційний), ретроспективний (наступний, історичний, послідуєчий), експрес-аналіз

За просторовою ознакою: внутрішньогосподарський і міжгосподарський

За об'єктами управління: техніко-економічний, соціально-економічний, економіко-статистичний, фінансово-економічний, аудиторський (бухгалтерський), економіко-екологічний, маркетинговий, моніторинг

За методикою дослідження: порівняльний, діагностичний, факторний, стохастичний (кореляційний), маржинальний, комерційних ризиків, функціонально-вартісний тощо

За змістом аналізу: комплексний, локальний та тематичний

За повнотою охоплення об'єктів: суцільний і вибірковий

За рівнем автоматизації робіт: ручний, комп'ютеризований, автоматизований.

За рівнем суспільного виробництва

Макроекономічний аналіз спрямований на дослідження: темпів економічного зростання та структурної перебудови національної економіки; стану та перспектив розвитку товарного та фінансового ринків, а також ринків праці; стану Державного бюджету і платіжного балансу тощо.

Мікроекономічний аналіз має своїм предметом аналіз господарської діяльності первинних ланок національної економіки – підприємств, установ і організацій. Він спрямований на моделювання чи оцінювання результатів діяльності господарюючих суб'єктів за всіма параметрами їх поведінки у внутрішньому та зовнішньому економічних середовищах.

За суб'єктами (користувачами) аналізу

Пріоритетними напрямками розвитку теорії і практики аналізу на мікрорівні в умовах ринкової економіки є внутрішній і зовнішній аналіз.

Внутрішній економічний аналіз спрямований на комплексне дослідження економічного розвитку суб'єкта господарювання, структурних підрозділів для забезпечення найбільш повного використання його потенціалу і регламентації діяльності всіх функціональних систем. Він базується на повній економічній інформації (плановій, обліковій, нормативній) і може здійснюватися як спеціалізованим підрозділом (бюро, відділом економічного аналізу), так і всіма економічними службами з великою кількістю залучених зацікавлених осіб. Проводиться безпосередньо на підприємстві для потреб оперативного, короткострокового і довгострокового управління.

Зовнішній економічний аналіз передбачає надання оцінки місця господарюючого суб'єкта у ринковому середовищі для визначення стратегії і тактики економічних відносин, пошуку партнерів і клієнтів, забезпечення конкурентних позицій тощо. Він здійснюється на основі інформації, що визначає базові параметри об'єкта дослідження, дозволяє будь-якому суб'єкту господарювання забезпечити повну конфіденційність інформації і комерційну таємницю. Проводиться на підставі даних фінансової і статистичної звітності органами господарського управління, банками, фінансовими органами, акціонерами, інвесторами, спеціалізованими незалежними аудиторськими фірмами.

За методикою дослідження (за методикою вивчення об'єктів)

Порівняльний – відбувається, як правило, порівняння звітних показників про результати господарської діяльності з прогностичними показниками, даними минулих років, підприємств галузі.

Діагностичний – спосіб встановлення характеру порушень нормального ходу економічних процесів на підставі типових ознак, характерних тільки для даного порушення (знання причини дає можливість швидко та точно встановити характер порушень, не виконуючи додаткових розрахунків).

Факторний – направлений на виявлення величини впливу факторів на приріст і рівень результативних показників.

Маржинальний – полягає у вивченні взаємозв'язку та співвідношення витрат, обсягу і прибутку, у розподілі витрат на змінні і постійні. Він дає можливість управляти прибутком в бізнесі, оптимізувати його параметри залежно від відхилень рівнів об'ємних показників, питомих змінних витрат, ціни одиниці продукції тощо.

Аналіз комерційних ризиків – має велике практичне значення, оскільки діяльність підприємства здійснюється в умовах невизначеності, за наявності ризикових господарських ситуацій. Такий аналіз проводиться на стадії становлення, з точки зору розробки спеціальних методик.

За змістом аналізу

Розрізняють *комплексний* (повний аналіз всієї діяльності підприємства), *локальний* (аналіз діяльності окремих підрозділів), *тематичний* (дослідження окремих питань, які в даний момент найбільше цікавлять).

При **комплексному** аналізі всі показники вивчаються у взаємозв'язку та взаємозумовленості, розраховується вплив окремих показників на інші, більш загальні (див. тему 2, пит. 3). **Тематичний** аналіз у ряді випадків можна розглядати як частину комплексного, його подальше поглиблення.

За повнотою охоплення об'єктів

При **суцільному** аналізі висновки надаються після вивчення всіх без винятку об'єктів, при **вибірковому** – за результатами обстеження тільки частини об'єктів.

3.2. Особливості організації та методика стратегічного, оперативного, ретроспективного аналізу

За часом дослідження (проведення) економічний аналіз поділяють на оперативний (ситуаційний), стратегічний (перспективний) та ретроспективний (наступний, історичний).

Оперативний економічний аналіз полягає у забезпеченні управління своєчасною дієвою інформацією про зміну економічної ситуації, причини цієї зміни, відхилення від регламентованих параметрів з метою своєчасного прийняття рішень, спрямованих на попередження та усунення негативних змін і ефективне маневрування наявними ресурсами. Оперативний аналіз є підставою для прийняття рішень з регулювання виробництва, використовується на всіх рівнях управління, але його питома вага в загальному обсязі управлінських рішень підвищується при наближенні безпосередньо до виробництва окремих підрозділів підприємства. Оперативний аналіз в значній мірі орієнтований на оцінку виконання годинних, змінних і добових завдань і, як правило, проводиться за обмеженим колом показників, що періодично переглядаються, з метою швидкого реагування зі сторони менеджерів. Тобто, такий аналіз проводиться безпосередньо в ході господарської діяльності або відразу після

підбиття її підсумків і дає змогу безпосередньо в процесі господарської діяльності виявити негативні фактори та визначити їх вплив на виробництво, оцінити можливість цього впливу і застосувати засоби для усунення небажаних наслідків або запобігання їм.

Оперативний аналіз проводять зазвичай за такими групами показників:

- виробництво;
- відвантаження та реалізація;
- використання робочої сили, виробничого обладнання і матеріальних ресурсів;
- собівартість;
- прибуток і рентабельність;
- платоспроможність.

Оперативний аналіз має свої особливості, основними з яких є:

терміновість: час проведення аналізу максимально наближений до часу здійснення господарських процесів, що полегшує і прискорює прийняття відповідних управлінських рішень;

дієвість: постійний контроль і оцінка господарської діяльності дає можливість своєчасно вживати заходи, спрямовані на недопущення і упередження розвитку негативних змін та використання сприятливих умов;

достовірність: можливість проведення оцінок і прийняття адекватних рішень за інформацією, що не систематизується і не зазнає статистичної обробки;

масовість: можливість суцільного спостереження господарських процесів у будь-якому місці і за будь-який час при широкому залученні зацікавлених осіб;

цілеспрямованість: повинна бути конкретна мета та завдання дослідження окремих найважливіших показників роботи підприємства (структурних підрозділів).

В організаційному плані оперативний аналіз є ефективним в умовах комп'ютерної організації аналітичного процесу, широкого використання сучасних комп'ютерних програм.

Недоліком оперативного аналізу є відсутність системного підходу в оцінці, діагностиці та орієнтації на остаточні господарські процеси.

Стратегічний (перспективний) економічний аналіз – це дослідження економічної системи за параметрами, які визначають її майбутній стан. Його особливість полягає у проєкції минулого і теперішнього стану об'єкта на перспективу, з урахуванням спадковості чи певної стійкості зміни економічних показників.

Цей аналіз проводиться до початку будь-яких господарських операцій і пов'язаний з прогнозуванням, перспективним і поточним плануванням, з вибором і обґрунтуванням варіантів управлінських рішень.

Перспективний аналіз на підставі дослідження діяльності підприємства дає можливість визначити позитивні та негативні тенденції в його розвитку, що намітилися, дати їм кількісну і якісну оцінку, з'ясувати ступінь їх впливу в перспективу. На підставі висновків попередніх аналітичних і прогнозних робіт визначаються критичні проблеми, фактори розвитку та перспективні напрями діяльності.

Основні напрями перспективного (стратегічного) аналізу:

1. Технічне оснащення, матеріальні, трудові і фінансові ресурси підприємства, обсяги виробництва і реалізації продукції.
2. Якість продукції і ступінь задоволення потреб споживачів.
3. Перспективна оцінка собівартості й очікуваного прибутку, рентабельності, платоспроможності та фінансового стану.

Отже, стратегічний аналіз призначений для розгляду явищ і процесів діяльності підприємства з позицій майбутнього, тобто перспективи розвитку, він тісно пов'язаний з прогнозуванням, стратегічним управлінням.

Ретроспективний (наступний, історичний) аналіз полягає у системному комплексному дослідженні результатів господарської діяльності підприємства

чи інших об'єктів за результатами їх розвитку за певний аналітичний період (рік, квартал, місяць тощо).

Головне завдання аналізу – об'єктивна оцінка результатів діяльності, комплексне виявлення невикористаних резервів, а також виявлених недоліків у роботі та їх винуватців.

Особливості методики ретроспективного аналізу полягають в тому, що фактичні результати роботи оцінюються в порівнянні з планом та даними попередніх аналітичних періодів.

Основні аналітичні етапи аналітичного процесу ретроспективного аналізу:

1. Вивчення господарської діяльності і чинників, які обумовили зміну об'єкта дослідження:

- а) об'єктивна оцінка загальних тенденцій розвитку економічних процесів;
- б) визначення відхилень від планових і нормативних завдань.

2. Вимірювання дії чинників на господарську діяльність:

а) оцінка ступеня і кількісного вимірювання впливу чинників на результати господарської діяльності;

- б) виявлення причин дії негативних чинників і встановлення винних осіб.

3. Узагальнення результатів аналізу господарської діяльності:

а) визначення підсумків роботи підприємства і його структурних підрозділів за період, що аналізується;

б) розробка та здійснення заходів, що спрямовані на усунення дії негативних чинників.

4. Прийняття управлінських рішень та контроль за їх виконанням.

Ретроспективний аналіз – найбільш повний вид економічного аналізу, що вбирає в себе результати оперативного аналізу і слугує базою для стратегічного (перспективного) аналізу.

Однак, ретроспективний аналіз має й певні недоліки: 1) зниження дієвості через відірваність у часі від господарських процесів та вжитих заходів; 2)

орієнтація на систематизовану інформацію, яка зазнає певної статистичної обробки, що зменшує достовірність висновків та пропозицій.

3.3. Особливості внутрішньогосподарського та міжгосподарського аналізу

За просторовою ознакою можна виділити аналіз внутрішньогосподарський і міжгосподарський.

Внутрішньогосподарський аналіз вивчає показники діяльності підприємства та його структурних підрозділів. У проведенні аналізу беруть участь усі служби підприємства. Він може бути функціонально-вартісним, попереднім, оперативним і завершальним. Крім загальної методики, він користується також і прийомами порівняльного аналізу. Внутрішньогосподарський аналіз комплексно досліджує діяльність підприємства, цеху, дільниці, бригади, відділу. Рівень деталізації та глибина досліджень залежать від мети, рівня управління, строків та інших причин. Результати аналізу дають можливість правильно вибрати варіант плану, дати правильну оцінку ефективності прийнятого рішення і всієї діяльності об'єкта, що аналізується.

За своїм змістом внутрішньогосподарський економічний аналіз суттєво відрізняється від аналізу діяльності підприємства в цілому. Ці особливості визначаються специфічним змістом показників, що встановлюються внутрішньогосподарським підрозділом на відміну від показників діяльності підприємства в цілому. Тому основними показниками ефективності виробництва слугують не прибуток і рентабельність, а витрати на виробництво продукції. У внутрішньогосподарському аналізі більше використовуються натуральні вимірники для оцінки обсягу виробництва, продуктивності праці, якості продукції, що виробляється.

Міжгосподарський аналіз вивчає показники роботи підприємства порівняно з показниками інших підприємств. Об'єктами міжгосподарського аналізу можуть бути підприємства, що випускають однакову або схожу продукцію, підприємства різних галузей (наприклад, за рівнем управління і

організації виробництва, організації допоміжних і обслуговуючих господарств). Тобто, він спрямований на виявлення відмінностей у роботі порівнянних виробництв, поширення передового досвіду, виявлення й мобілізацію глибинних резервів, об'єктивну оцінку діяльності.

3.4. Суть і мета аналізу за об'єктами управління

Техніко-економічний аналіз дає можливість виявити вплив техніки, технології, організації виробництва і управління на ефективність господарювання, на формування результативних показників господарської діяльності. Своєрідність цього виду аналізу полягає в тому, що він базується на використанні не тільки економічної, але й технічної інформації; ґрунтується на складній системі техніко-економічних показників, які характеризують організаційно-технічний рівень виробничого процесу (рівень техніки і технології, організації виробництва і праці, рівень управління). Його проводять технічні служби підприємства (відділи головного інженера, головного технолога, головного енергетика та ін.).

Економіко-статистичний аналіз вивчає загальні закономірності і тенденції розвитку, масові явища і процеси з метою загальної оцінки діяльності, контролю за цією діяльністю і визначення основних напрямів розвитку. Його здійснюють статистичні органи.

Фінансово-економічний аналіз проводять фінансові служби підприємства, фінансові органи, банки. Основна увага приділяється дослідженню фінансових результатів діяльності підприємства, а саме: прибутковості, рентабельності, виконанню фінансового плану, ефективності використання власного та позикового капіталу, зміцненню фінансової стійкості та платоспроможності.

Аудиторський (бухгалтерський) аналіз – це експертна діагностика фінансового стану підприємства. Його проводять аудитори або аудиторські фірми для оцінки фінансової стійкості підприємства, його платоспроможності, прогнозування фінансового стану, уникнення банкрутства.

Соціально-економічний аналіз проводять економічні служби, соціологічні лабораторії, статистичні органи з метою виявлення соціально-економічного рівня розвитку трудового колективу, а також впливу цього рівня на ефективність господарювання. При проведенні цього аналізу соціальні і економічні процеси вивчають у взаємозв'язку. Підвищення фінансових результатів діяльності підприємства дозволяє збільшити витрати на соціальну сферу, а покращення показників соціальної сфери дозволяє отримати високі економічні результати.

Економіко-екологічний аналіз проводять служби охорони навколишнього середовища. Досліджує взаємодію екологічних та економічних процесів, пов'язаних зі збереженням і покращенням довкілля та витратами на екологію. Метою такого аналізу є дослідження причин, які погіршують екологічну ситуацію, та розробка відповідних управлінських рішень. Об'єктом дослідження є екологічні та економічні процеси, пов'язані з покращенням екологічної ситуації; предметом – причинно-наслідкові зв'язки, що є результатом взаємодії екологічних й економічних процесів з покращення взаємодії людини та природи.

Маркетинговий аналіз проводиться службами маркетингу підприємства для дослідження ринків збуту продукції, її конкурентоспроможності, попиту та пропозиції, комерційного ризику, цінової політики.

Моніторинг, як вид аналізу, означає постійне і безперервне дослідження функціонування новацій у конкретному середовищі господарського механізму.

3.5. Суть і значення функціонально-вартісного аналізу

Функціонально-вартісний аналіз (ФВА) відносять до найбільш ефективних видів аналізу діяльності щодо виявлення резервів економії витрат матеріальних, трудових і грошових ресурсів на виробництво продукції.

ФВА проводиться з метою виявлення резервів зниження витрат за рахунок ефективніших варіантів виробництва, кращого співвідношення між

споживчою вартістю виробу та витратами на його виготовлення. Він базується на пошуку способів зниження матеріало-, енерго_ і трудомісткості продукції.

ФВА передбачає мінімізацію витрат ресурсів у процесі виробництва за рахунок поліпшення конструкції виробів, удосконалення способів виготовлення деталей і вузлів, виявлення додаткових чи зайвих витрат, раціоналізації технології та використання ефективних матеріалів. Для здійснення цього аналізу використовується звітна, облікова, конструкторсько-технологічна, нормативна й поза облікова інформація.

Повний цикл проведення ФВА охоплює декілька *етанів*.

На *підготовчому етапі*, головне призначення якого полягає в організаційному забезпеченні та проведенні ФВА, вибирають об'єкт, визначають вимоги до нього, їх важливість, визначають цілі аналізу, його програму й організацію.

На *інформаційному етапі* проводять: підготовку інформаційних матеріалів, систематизацію об'єкта і побудову елементарної моделі ФВА.

На *аналітичному етапі*: оцінюють вартісні обмеження на створення об'єкта (ціни, витрати ресурсів та ін), будують структурну модель ФВА, проводять функціональний, вартісний, генетичний і параметричний аналіз структурної моделі, будують функціонально-ідеальну модель, формують завдання з реалізації цієї моделі; формують пропозиції щодо виконання об'єктом різних функцій.

На *творчому етапі*, який передбачає вибір найдоцільніших техніко-економічних рішень, відбувається: класифікація завдань за ступенем складності їх можливого розв'язання; вибір способу розв'язання завдань; розв'язання завдань декількома варіантами; порівняльний аналіз пропозицій і відбір найдоцільніших варіантів; формування комплексів взаємопов'язаних пропозицій; побудова варіантів нової структурної моделі.

На *дослідницькому етапі* – перевіряють ефективність запропонованих рішень; проводять теоретичну й експериментальну перевірку пропозицій; укрупнену оцінку якості виконання функцій за варіантами; визначають

відповідність витрат на функції до прийнятих економічних обмежень; досліджують одержані рішення з метою забезпечення їх впровадження; прогнозують дальший розвиток об'єкта та розширюють сферу отриманих рішень.

На *рекомендаційному етапі*, завданням якого є прийняття управлінських рішень з реалізації рекомендацій ФВА, проводять: техніко-економічне порівняння альтернативних пропозицій; експертизу запропонованих рішень, комплексну оцінку і кінцевий вибір варіанта побудови об'єкта; оформлення заявок на раціоналізацію та винахідництво, підготовку і затвердження звіту за результатами ФВА.

На *етапі впровадження* рекомендацій виконують такі роботи: координуються діяльність підрозділів і спеціалістів, ведуть авторський нагляд за використанням пропозицій ФВА, проводять коректуючи рішення.

Застосування ФВА дає змогу:

1. Створювати об'єкти з високо результативними параметрами;
2. Забезпечити прискорене впровадження НТП;
3. Забезпечити пропорційний розвиток об'єкта;
4. Досягти інтеграції науки та виробництва

ФВА є самостійною галуззю знань, проте її можна використовувати як метод в економічному аналізі. Він є складовою частиною системного аналізу, може бути ефективно реалізований лише при використанні ПК.

Отже, головне завдання ФВА - виявлення оптимального співвідношення між споживчою вартістю об'єкта і витратами на його виготовлення. Необхідно домагатись того, щоб споживча вартість об'єкта зростала, а витрати на нього скорочувались.

3.6. Практична частина

Семінарське заняття

1. Класифікація видів економічного аналізу.

2. Особливості організації та методика стратегічного, оперативного, ретроспективного аналізу.
3. Особливості внутрішньогосподарського і міжгосподарського аналізу.
4. Суть і мета аналізу за об'єктами управління.
5. Суть і значення функціонально-вартісного аналізу.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Типологія видів економічного аналізу.
2. Методика та особливості оперативного аналізу.
3. Особливості основні напрями стратегічного (перспективного) аналізу.
4. Основні аналітичні етапи ретроспективного аналізу.
5. Дати характеристику внутрішньогосподарського і міжгосподарського аналізу.
6. Дати визначення видів аналізу за об'єктами управління.
7. Охарактеризувати функціонально-вартісний аналіз та етапи його проведення.

Тестові завдання

1. *Які бувають види аналізу залежно від часу їх проведення:*
 - а) попередній, оперативний, наступний, перспективний;
 - б) системний, оперативний, порівняльний, перспективний;
 - в) попередній, оперативний, прогнозний;
 - г) оперативний, наступний, прогнозний.
2. *За видами систем управління господарською діяльністю та виробництвом (одна з ознак класифікації аналізу) розрізняють аналіз:*
 - а) суцільний, частковий, вибірковий;
 - б) поточний, оперативний, перспективний;
 - в) повний, тематичний, локальний;
 - г) внутрігосподарський, міжгосподарський.
3. *За обсягом охоплення аналіз буває:*
 - а) комплексний, тематичний, локальний, вибірковий;

- б) локальний, комплексний;
- в) вибірковий, місцевий, частковий;
- г) наступний, прогнозний.

4. Як називають аналіз, що здійснюється шляхом зіставлення даних кількох споріднених підприємств або орієнтуючись на показники кращих підприємств галузі:

- а) оперативний;
- б) прогнозний;
- в) порівняльний;
- г) системний.

5. Як інакше називають порівняльний аналіз:

- а) ретроспективний;
- б) перспективний;
- в) поточний;
- г) міжгосподарський.

6. Який аналіз застосовують для досліджень складних економічних проблем, великих виробничих комплексів, які поєднують з аналізом технічних, соціальних, демографічних і національних проблем, екологічних і політичних умов:

- а) ретроспективний;
- б) стратегічний;
- в) статистичний;
- г) системний.

7. Який аналіз здійснюють на підприємствах і в його підрозділах безпосередньо в процесі господарської діяльності або відразу після закінчення окремих виробничих чи інших робіт:

- а) оперативний;
- б) наступний;
- в) попередній;
- г) прогнозний.

8. Який аналіз передує виробничим подіям, передбачає їх наслідки, оцінює їхню ефективність:

- а) поточний;
- б) прогнозний;
- в) порівняльний;
- г) оперативний.

9. Загальносистемний аналіз поділяється на:

- а) внутрішній і зовнішній;
- б) агропромисловий і маркетинговий;
- в) стратегічний і морфологічний;
- г) економіко-правовий і виробничо-технологічний.

4. Який вид економічного аналізу застосовується для вивчення масових суспільних явищ на різних рівнях управління підприємства, видів діяльності, регіонів:

- а) соціально-економічний;
- б) економічно-статистичний;
- в) фінансово-економічний;
- г) маркетинговий.

8. Внутрішній аналіз здійснюється:

- а) інвесторами;
- б) вищестоящою організацією;
- в) незалежними аудиторами;
- г) самим підприємством.

10. Вивчення прибутку і рентабельності підприємства є першочерговим завданням такого аналізу:

- а) статистико-економічний;
- б) соціально-економічний;
- в) фінансово-економічний;
- г) економіко-екологічний.

11. За ознакою часу проведення аналізу виділяють такі його види:

- а) базисний і звітний;
- б) звітний і попередній;
- в) ретроспективний і перспективний;
- г) статичний, оперативний і підсумковий.

12. Оперативний аналіз – це:

- а) аналіз у процесі здійснення господарської діяльності в ході виконання поставлених завдань або одразу після закінчення господарської операції;
- б) аналіз результатів господарської діяльності за рік;
- в) аналіз з метою прогнозування майбутніх процесів та явищ;
- г) аналіз операційної діяльності.

13. Який аналіз проводиться до початку виробничих подій, господарських процесів і операцій, передбачає їх наслідки, оцінює їхню ефективність?

- а) поточний;
- б) перспективний;
- в) порівняльний;
- г) оперативний.

14. За суб'єктами дослідження економічний аналіз поділяють на:

- а) порівняльний, факторний, статистико-економічний, системний;
- б) внутрішній, зовнішній;
- в) поточний (оперативний), підсумковий, перспективний (попередній);
- г) комплексний, тематичний.

15. За методикою вивчення об'єкту виділяють такий вид аналізу як:

- а) факторний;
- б) підсумковий;
- в) зовнішній;
- г) фінансовий.

16. Факторний аналіз являє собою:

- а) причинно-наслідкові зв'язки економічного явища;

б) методику комплексного і системного вивчення та кількісного виміру впливу факторів на розмір результативного показника;

в) методику визначення тенденцій зміни факторних показників;

г) прийоми визначення співвідношення величини одного явища з величиною будь-якого іншого.

17. Який аналіз застосовують для досліджень складних економічних проблем, великих виробничих комплексів, які поєднують з аналізом технічних, соціальних, демографічних і національних проблем, екологічних і політичних умов?

а) ретроспективний;

б) стратегічний;

в) статистичний;

г) системний.

18. Як називають аналіз, що здійснюється шляхом зіставлення даних кількох підприємств або орієнтуючись на показники кращих підприємств галузі?

а) оперативний виробничий;

б) прогнозний;

в) порівняльний міжгосподарський;

г) системний.

19. Метод комплексного техніко-економічного дослідження об'єкта з метою розвитку його корисних функцій при оптимальному співвідношенні між їхньою значимістю для споживача і витратами на їхнє здійснення, носить назву:

а) оперативний виробничий;

б) маржинальний;

в) функціонально-вартісний;

г) системний.

20. Аналіз беззбитковості, що базується на класифікації витрат на змінні та постійні, носить назву:

а) аналіз рентабельності;

б) маржинальний аналіз;

в) АВС-аналіз;

г) балансовий аналіз.

ТЕМА 4. МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 4.1. Сутність методу економічного аналізу, його характеристика та методологічна основа.
- 4.2. Технічні прийоми економічного аналізу та їх класифікація.
- 4.3. Абстрактно-логічні прийоми економічного аналізу.
- 4.4. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях.
- 4.5. Евристичні прийоми дослідження.
- 4.6. Сутність середніх та відносних величин і їх застосування в економічному аналізі.
- 4.7. Використання в економічному аналізі рядів динаміки.
- 4.8. Використання графічного способу в аналізі господарської діяльності.
- 4.9. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях.
- 4.10. Балансовий спосіб.
- 4.11. Прийоми елімінування в економічному аналізі.
- 4.12. Використання в економічному аналізі способів пропорційного ділення, часткової участі та інтегрального способу.

4.1. Сутність методу економічного аналізу, його характеристика та методологічна основа

Кожна наукова дисципліна має свій предмет та метод дослідження. Термін "метод" походить від грецького "methodos", що в перекладі означає "шлях до чогось", тобто знання про те, яким способом, в якій послідовності потрібно розв'язувати ті чи інші завдання. Під **методом** у широкому розумінні слова слід розуміти шляхи, способи та засоби пізнання дійсності, сукупність органічно взаємопов'язаних принципів та прийомів дослідження процесів, явищ і предметів у природі та в суспільному житті.

Метод економічного аналізу, як і метод будь-якої науки, визначається змістом та особливостями предмета вивчення, а також тими конкретними цілями, вимогами і завданнями, що ставляться перед аналізом на даному етапі

розвитку економіки і на перспективу. Якщо предмет відповідає на питання, що вивчає наука, то метод – як вивчає, якими способами і прийомами.

Під *методом економічного аналізу* розуміють науково обґрунтовану систему теоретико-пізнавальних категорій, принципів, способів та спеціальних прийомів дослідження, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення і базуються на діалектичному методі пізнання.

Метод економічного аналізу має певні специфічні **особливості**:

- використання системи показників, що характеризують діяльність підприємства;
- вивчення причин зміни показників;
- визначення та вимірювання взаємозв'язків та взаємо залежностей між ними з допомогою спеціальних прийомів.

Отже, *методика економічного аналізу* – це методологічні поради та накази щодо виконання аналітичного дослідження.

Основним елементом методики економічного аналізу є його **прийоми і способи**. Серед них виділяють традиційні, які використовуються багатьма дисциплінами для обробки і вивчення інформації, а саме: порівняння, графічний, балансовий, середніх та відносних величин, групування, табличний.

Для вивчення впливу факторів на результати господарської діяльності підприємства та підрахунку резервів в економічному аналізі застосовуються способи детермінованого факторного аналізу (ланцюгові підстановки, абсолютні та відносні різниці, індекси, інтегральні методи, пропорційне ділення), стохастичного факторного аналізу (кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, компонентний аналіз, багатомірний факторний аналіз), оптимізації показників (економіко-математичні методи, програмування, теорія масового обслуговування, теорія гри, дослідження операцій).

Вибір способів проведення аналізу залежить від його мети та масштабів, об'єкта дослідження, наявності технічних засобів для розрахунків та ін.

4.2. Технічні прийоми економічного аналізу та їх класифікація

Найважливішим елементом методики економічного аналізу є технічні прийоми та способи аналізу, які можна назвати інструментарієм аналізу. Вони використовуються на різних *етапах* дослідження для:

- уточнення об'єктів, мети і завдань аналізу;
- розробка системи показників, за допомогою яких характеризується об'єкт аналізу;
- збір та перевірка інформації;
- порівняння показників (фактичних з плановими, фактичних за ряд років та ін.);
- виявлення чинників (факторів) та визначення їх впливу на результати діяльності підприємства;
- виявлення невикористаних резервів підвищення ефективності виробництва;
- оцінка результатів діяльності підприємства та розробка заходів щодо залучення невикористаних резервів.

Усі прийоми економічного аналізу можна поділити на дві групи: якісні та кількісні. **Якісні прийоми** дослідження не дають числової характеристики явищ, що вивчаються, а тільки відповідають на питання, як досліджувати економічні процеси, визначають способи підходу до вивчення закономірностей. До *якісних (абстрактно-логічних) прийомів* дослідження відносять: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння, евристичні прийоми.

Кількісні прийоми дослідження дають числову характеристику економічних явищ і поділяються на описові та аналітичні.

Описові прийоми дослідження дають можливість визначити розміри, масштаби, тенденції, динаміку розвитку економічних процесів, визначають стан і структуру економічних явищ, певну числову характеристику окремих напрямків діяльності підприємства. До них належать середні та відносні величини, ряди динаміки, графічний прийом, структурні та типологічні групування.

Аналітичні прийоми уможливають не тільки визначення певних значень показників, що характеризують економічні процеси, а й дослідження причинно-наслідкових залежностей між явищами, силу впливу окремих факторів на предмет дослідження. У свою чергу, аналітичні прийоми поділяються на прийоми, за допомогою яких вивчаються *функціональні (детерміновані) залежності*, і прийоми, що використовуються для дослідження *стохастичних взаємозв'язків*. До перших відносять ланцюгові підстановки, спосіб абсолютних та відносних різниць, індексний спосіб, інтегральний, пропорційного ділення, часткової участі, балансовий прийом. Стохастичний факторний аналіз – аналітичні групування, кореляційно-регресійний метод, дисперсійний аналіз, компонентний аналіз. В окрему групу можна виділити прийоми, що дають змогу оптимізувати певні економічні явища: лінійне програмування, теорія масового обслуговування, теорія ігор та ін.

4.3. Абстрактно-логічні прийоми економічного аналізу

Усі економічні явища, що мають місце на окремих підприємствах, в їхніх підрозділах, у галузях економіки, сприймаються як цілісний процес, без виокремлення окремих частин і властивостей. За такими узагальненими даними ми можемо визначити фінансовий стан підприємства, рівень його рентабельності, певні тенденції розвитку окремих показників діяльності. Проте вони не дають змоги встановити причини цих явищ, визначити напрямки підвищення ефективності роботи підприємства. Тому часто й виникає необхідність «розчленувати» загальне явище на окремі складові, щоб виділити основні, найбільш вагомі його фактори. Таке «розчленування» досліджуваного об'єкта на складові частини називається аналізом. Зрозуміло, що розкладання об'єкта або явища матеріального світу на окремі складові можна здійснити з допомогою механічних, електричних, хімічних або інших експериментальних способів. Проте щодо явищ суспільного життя використання таких способів є неможливим. Аналізувати економічні явища можна тільки на основі логічних висновків, відповідного розумового моделювання, абстрактного мислення.

Отже, аналіз економічних явищ — це абстрактне розумове розчленування цих явищ на складові частини за допомогою логічних висновків та моделювання. Розподіл складного явища на окремі елементи дає можливість пізнати сутність явищ та об'єктів, що досліджуються, визначити внутрішні зв'язки та суперечності. Розчленування загального явища на його складові уможлиблює вивчення окремих сторін цього явища, але не створює цілісного уявлення про взаємодію всіх факторів. Тому після розподілу економічної форми на складові та їх глибокої деталізації необхідно відновити єдність досліджуваного явища. Цей зворотний процес абстрактного дослідження одержав назву синтезу, тобто мисленого поєднання окремих сторін явища, пізнання його як єдиного цілого. Під синтезом економічних явищ розуміють об'єднання однорідних явищ у визначені групи, узагальнення впливу різних причин, підбивання підсумків діяльності досліджуваних об'єктів. У практиці дослідження економічних явищ аналіз тісно пов'язаний із синтезом. Розчленування загального явища на складові частини або з'єднання окремих частин в єдине ціле поодиноці можуть дати певне уявлення про досліджуване явище. Але найповнішим це уявлення буде тільки за органічного поєднання цих протилежних дій. Інакше кажучи, аналіз та синтез доповнюють один одного та утворюють діалектичну єдність. Пізнання відбувається в певній послідовності: спочатку здійснюється розчленування на складові частини, а потім глибоке вивчення суперечливих частин, вияв внутрішніх зв'язків, узагальнення, підбивання підсумків. У тісному зв'язку з аналізом і синтезом перебувають такі абстрактно-логічні прийоми пізнання, як індукція та дедукція. За допомогою цих прийомів вивчаються причинно-наслідкові залежності. Індукція — це спосіб вивчення явищ від часткового до загального, від окремих факторів до узагальнень, від причин до наслідків. Прикладом використання індуктивного методу може бути перенесення окремих особливостей розвитку, притаманних певним об'єктам дослідження, на закономірності розвитку системи в цілому. Якщо на одному, другому та третьому підприємстві спостерігаються проблеми з реалізацією продукції, то цю закономірність можна перенести на всю галузь і дійти

висновку про зниження конкурентоспроможності продукції даної галузі в цілому або про зниження платоспроможності покупців. Дедукція — це спосіб вивчення явищ від загального до часткового, від наслідків до причин. Наприклад, якщо в банківській сфері спостерігається фінансова криза, то можна висновувати, що кожен окремий банк теж має певні проблеми з фінансовою стійкістю та платоспроможністю. Індуктивний метод в аналізі використовується тільки в єдності з дедуктивним. Використання тільки одного з них неминуче збіднює аналіз, робить його неповним.

4.4. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях

Одним із головних прийомів аналізу є **порівняння**. *Порівняння як спосіб дослідження здійснюється через зіставлення одного показника (невідомого) з іншими (відомими) з метою визначення спільних рис або розбіжностей між ними.*

Основними базами порівняння є:

- нормативні показники;
- дані попередніх періодів;
- середні галузеві показники;
- планові показники;
- показники передових підприємств або міжнародні стандарти.

Порівняння фактичних показників з *нормативами* дає змогу визначити рівень виконання нормативних (оптимальних) завдань щодо обсягів та ефективності виробництва, фінансової стійкості підприємства, його ліквідності, ділової активності.

Порівняння фактичних показників з показниками *попередніх періодів* дозволяє оцінити темпи зміни цих показників, визначити тенденції та закономірності розвитку економічних процесів.

Порівняння з *середніми показниками* по галузі (міністерству, об'єднанню) є необхідним для більш повної та об'єктивної оцінки діяльності об'єкта, для

вивчення загальних і специфічних факторів, що визначають результати його діяльності.

Порівняння фактичних даних із *плановими* показниками свідчить про рівень виконання плану за місяць, квартал, рік. Таке порівняння можна використати і для перевірки обґрунтованості планових показників. Крім того, воно є необхідними для визначення резервів виробництва.

Порівняння фактичних значень показників підприємства з кращими, що їх досягнуто на інших підприємствах галузі, дозволяє запровадженню передового досвіду та нових можливостей виробництва.

В економічному аналізі розрізняють такі **види порівняльного аналізу**: горизонтальний, вертикальний, трендовий, одновимірний і багатовимірний.

Горизонтальний: використовується для визначення абсолютних та відносних відхилень фактичного рівня досліджуваних показників від базового (прогнозного, минулого, середнього рівня). Цей аналіз ще називають часовим (просторовим).

Вертикальний: використовується при вивченні структури економічних явищ та процесів шляхом розрахунку питомої ваги частини до цілого (питома вага активної частини основних засобів), співвідношення частин цілого між собою (працівників з вищою та середньою освітами), а також вплив факторів на рівень результативних шляхом порівняння їх величини до та після виміру впливу відповідного фактору.

Трендовий: застосовується при порівнянні показників за ряд періодів (років) та визначення основної тенденції динаміки показника.

Одновимірний: зіставлення проводяться за одним або декількома показниками одного об'єкта або декількох об'єктів за одним показником.

Багатовимірний: проводиться зіставлення результатів діяльності декількох господарюючих об'єктів за широким набором показників. Багатовимірний аналіз може використовуватись для визначення рейтингу кожного підприємства в сукупності підприємства.

Застосовуючи прийом порівняння, можна отримати наступні кількісні аналітичні результати:

- абсолютне відхилення значень порівнюваних параметрів;
- відносне відхилення значень порівнюваних параметрів;
- еластичність зміни.

Абсолютне відхилення значень порівнюваних параметрів визначається як різниця значення порівнюваної характеристики та її базової величини. Наприклад, якщо фактичний обсяг випуску продукції за рік становив 330 тис. грн., а плановий 300 тис. грн., то абсолютне відхилення фактичного випуску продукції від запланованого дорівнює: $330 - 300 = 30$ тис. грн.

Тобто, у порівнянні із запланованим, фактичний обсяг виробництва збільшився на 30 тис. грн.

Відносне відхилення – це відносна динаміка зміни порівнюваних параметрів, яка характеризується темпом зростання значень і темпом їх приросту:

→ темп зростання становить $330 : 300 \times 100\% = 110\%$

Тобто, фактичний обсяг виробництва становить 110% від запланованого.

→ темп приросту складає: 1) $330:300 \times 100\% - 100\% = 10\%$;

2) $(330-300):300 \times 100\% = 10\%$

Тобто, фактичний обсяг виробництва збільшився порівняно з запланованим на 10 %.

Еластичність зміни визначається відповідними коефіцієнтами зв'язку на підставі зіставлення динаміки зміни різних за економічним змістом параметрів. Таке порівняння дозволяє за динамікою окремих показників і коефіцієнтами еластичності екстраполювати значення відповідних до них інших показників. Коефіцієнт еластичності показує, на скільки пунктів зміниться значення одного параметра, якщо значення еластичного до нього параметра змінити на один пункт. Наприклад, якщо випуск продукції проти прогнозного збільшився на 10%, а чисельність робітників – на 7%, то коефіцієнт еластичності становитиме:

10:7=1,4. Цей показник вказує на скільки відсотків зростає випуск продукції проти прогнозу, якщо чисельність робітників зростає на 1%.

4.5. Евристичні прийоми дослідження

Поряд із названими загальними, універсальними прийомами аналізу в ході системних досліджень використовують і евристичні прийоми, які ґрунтуються на інтуїції та досвіді дослідників.

До евристичних прийомів, або методів активізації творчості, нестандартного мислення відносять зазвичай низку методів генерації варіантів розв'язання проблеми на основі притаманної людині здатності до творчої діяльності. Їх застосовують тоді, коли звичайні рутинні методи, засновані на аналізі минулого досвіду та теперішніх умов, не дають змоги вибрати спосіб вирішення. Особливо широко ці прийоми використовують у стратегічному аналізі для прогнозування розвитку економічної ситуації.

Усі евристичні методи поділяються на дві великі групи — *методи ненаправленого пошуку* («мозкового штурму», «експертних оцінок», «колективного блокнота», «контрольних питань», «асоціацій та аналогій», ділові ігри та ситуації, кібернетичні наради) та *методи направленого пошуку* (морфологічний метод, алгоритм розв'язання винахідницьких задач АРВЗ).

Найбільш поширеним та типовим є **метод «мозкового штурму»**, який широко застосовується для генерації нових ідей унаслідок творчої співпраці групи спеціалістів. Працюючи як єдине ціле, група спеціалістів намагається «штурмом» подолати труднощі, які заважають розв'язати проблему, що досліджується. «Мозковий штурм» як метод активізації творчого мислення потребує передовсім створення належної творчої атмосфери, коли навіть «найбезглуздіші», на перший погляд, ідеї розглядаються уважно і серйозно. Доцільно, щоб в обговоренні брали участь різні фахівці (бухгалтери, фінансисти, менеджери, конструктори, технологи, працівники служб збуту), причому з різним рівнем досвіду. Зрозуміло, що вони мають бути обізнані з

проблемою, але детальне її знання є не обов'язковим. Небажано, щоб до групи потрапляли начальники та їхні підлеглі.

Основні правила методу. Керівник сесії (як правило, це керівник групи, яка проводила аналіз) формулює в загальному вигляді сутність завдання, наприклад: досягти перетворення виробу «А» зі збиткового на рентабельний; налагодити виробництво виробу «Б» протягом наступного кварталу; прискорити оборотність оборотних коштів на 2 дні. У процесі такого штурму учасники висувають власні ідеї, розвивають ідеї своїх колег, використовують певні ідеї для розвитку інших, комбінують їх. Щоб забезпечити максимальний ефект, «мозковий штурм» треба проводити за певними правилами. Інакше він перетворюється на звичайну нараду. Дійовий «мозковий штурм» має ґрунтуватися на суворому дотриманні розподілу в часі процесу висунення ідей та процесу їх обговорення й оцінки. На першій стадії штурму забороняється критикувати висунуті ідеї та пропозиції (критичні зауваження порушують творчий процес). Завдання керівника групи полягає в активізації творчого мислення учасників засідання з тим, щоб вони висунули якнайбільшу кількість варіантів розв'язання певного завдання. На цій стадії перевага віддається кількості, а не якості висунутих ідей. На другій стадії ідеї ретельно обговорюються, економічно оцінюються та в кінцевому підсумку відбирається найліпша з них. На стадії обговорення учасники повинні розвивати висунуті ідеї: у будь-якій з них можна знайти раціональне зерно. Значний ефект дає комбінування ідей з допомогою складання переліку всіх запропонованих варіантів виконання аналізованої функції із зазначенням переваг та недоліків кожного з варіантів. Максимальна тривалість засідання — 1,5 год (може бути кілька засідань з одного питання). Основний ефект «мозкового штурму» досягається внаслідок розмежування в часі висунення ідей та їх обговорення: кількість висунутих у такий спосіб ідей в одиницю часу є вдвічі більшою, ніж за традиційних способів. Однак не будь-яке завдання можна розв'язати цим методом. Він ефективний здебільшого для розв'язування не дуже складних

проблем загального (особливо організаційного) характеру, коли учасники засідання мають достатню інформацію про них.

Спосіб експертних оцінок — це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на підставі передбачень спеціалістів. Цей метод набув широкого застосування в стратегічному та функціонально-вартісному аналізі. Його сутність полягає в тому, що спеціалісти висловлюють свою думку про важливі та реальні цілі об'єкта, його функції, про найліпші способи досягнення цих цілей, про значущість або вагомість факторів (властивостей, вимог) та ймовірні терміни виконання заходів, про критерії вибору найліпшого проектного рішення.

Для отримання найбільш якісного судження до участі в експертизі залучаються спеціалісти, що мають високий професійний рівень та великий практичний досвід у галузі поставленої проблеми, володіють здатністю адекватного відображення тенденцій розвитку та цікавляться поставленою проблемою.

Інформація, отримана від експертів, обробляється за допомогою спеціальних логічних та математичних методів і процедур для перетворення у найзручнішу для вибору найдосконалішого варіанта рішення форму.

У процесі відбору експертів та організації їхньої спільної роботи враховують індивідуальні особливості розумової діяльності людей: схильність одних до образного, інших — до словесно-логічного мислення. До групи включають особистостей з обома типами мислення, що збільшує шанси на успішне розв'язання проблеми. Існують рекомендації і щодо кількості експертів: як правило, заведено обмежуватися 5 — 7 спеціалістами, а крім того, до групи включають кількох соціологів, психологів, математиків. Розрізняють індивідуальні та групові методи опитування спеціалістів — експертів: інтерв'ю, аналітичні експертні оцінки (за індивідуального) та методи комісій (за колективного опитування).

Одним із різновидів евристичних прийомів колективної творчості є так звана **конференція ідей**. Від «мозкового штурму» вона відрізняється темпом

проведення нарад та дозволеною доброзичливою критикою у формі коротких реплік та коментарів. Критика в такій формі може навіть підвищити цінність запропонованих ідей. Заохочується фантазування та комбінування ідей. Усі запропоновані ідеї фіксують у протоколі без зазначення авторства. До «конференції ідей» залучаються керівники та рядові співробітники, причому як ті, що постійно стикаються з даною проблемою, так і неспеціалісти в цій галузі (новачки), які зазвичай висувають нові, свіжі ідеї, оскільки на них не тиснуть традиції. Не варто запрошувати на конференції осіб, які скептично ставляться до можливості позитивного розв'язання проблеми, та вузьких спеціалістів, які «все знають ліпше за інших».

Методи асоціацій та аналогій передбачають активізацію передовсім асоціативного мислення людини. Сутність цих методів полягає в тому, що нові ідеї та пропозиції виникають на основі зіставлення з іншими більш-менш аналогічними об'єктами. Найчастіше застосовується особиста аналогія — прийом, за допомогою якого людина ототожнює себе з аналізованим об'єктом. Це дає можливість глибше зрозуміти завдання, що стоїть перед аналітиком. До таких методів належать метод «фокальних об'єктів», «синектика», «метод низки випадковостей та асоціацій».

Сутність *методу фокальних об'єктів* полягає в перенесенні ознак випадково вибраних об'єктів на об'єкт, що вдосконалюється. У результаті можна знайти кілька цілком несподіваних варіантів вирішення проблеми. Метод фокальних об'єктів дає добрі результати у пошуку нових модифікацій відомих пристроїв та способів, може використовуватися для тренування уяви (наприклад, потрібно придумати фантастичний механізм, інструмент тощо). Метод реалізується в такий спосіб: вибирають фокальний об'єкт та встановлюють мету його вдосконалення (наприклад, прискорення оборотності оборотних коштів); вибирають 3—4 випадкові об'єкти (їх беруть навмання зі словника або каталогу); складають списки ознак випадкових об'єктів; додають ознаки випадкових об'єктів до фокального об'єкта та генерують нові ідеї; отримані сполучення розвивають способом вільних асоціацій; продумують

принципові рішення, оцінюють отримані варіанти та відбирають найбільш ефективні рішення (зазвичай це виконується експертним способом). Цей метод уможлиблює, наприклад, швидке знаходження ідей нових, незвичних товарів широкого вжитку, пропонування принципово нових підходів до організаційних форм виробництва.

«Синектика» — комплексний метод стимулювання творчої діяльності, що використовує прийоми та принципи як «мозкового штурму», так і методу аналогій та асоціацій. Слово «синектика» — це неологізм, що означає об'єднання різнорідних елементів. В основу методу покладено пошук потрібного рішення за рахунок подолання психологічної інерції, яка полягає в намаганні розв'язати проблему традиційним шляхом. Синектика уможлиблює вихід за межі будь-якого конкретного способу мислення (дії) та значно розширює діапазон пошуку нових ідей унаслідок зображення звичного у незвичному вигляді та навпаки. Прихильники цього методу вважають, що розумова діяльність людини є більш продуктивною в новому, незнайомому середовищі. Користування методом синектики для розв'язання проблеми потребує створення групи спеціалістів різних професій. Бажано, щоб члени синектичної групи (крім її керівника) перед початком роботи не знали суті проблеми, що розглядається. Це дає їм змогу абстрагуватися від звичних стереотипів мислення. На синектичних засіданнях широко використовується також особиста аналогія (емпатія). За допомогою такого прийому людина мислено втілюється в образ об'єкта, що розглядається, тобто «ототожнює» себе із ним та аналізує відчуття, що виникають. Нині емпатію успішно використовують для розв'язування особливо складних проблем, а також для перевірки можливості практичного використання різних ідей.

Метод контрольних запитань застосовується для психологічної активізації творчого процесу. Його мета — за допомогою навідних запитань підвести до розв'язання проблеми. Метод може застосовуватися як в індивідуальній роботі, коли дослідник сам собі ставить запитання та шукає на

них відповіді, так і під час колективних обговорень, наприклад під час «мозкового штурму».

4.6. Сутність середніх і відносних величин та їх застосування в економічному аналізі

Середні величини (прості арифметичні, зважені арифметичні, середні хронологічні, середні геометричні, середні гармонічні, середні квадратичні) використовуються в аналізі для узагальнюючої характеристики масових однорідних показників (середня заробітна плата робітника, середня чисельність працівників, середня ціна реалізації тощо). Через середню величину характеризують загальний рівень ознаки, що аналізується, коли вона схильна до значних коливань. Обов'язковою умовою для використання способу середніх величин є якісна однорідність сукупності явищ та факторів, що вивчаються.

Під час обчислення середніх величин необхідно враховувати, що вони поділяються залежно від поставлених цілей на дві групи:

- прості середні, обчислені без урахування значущості кожного елемента в загальній сукупності;
- зважені середні, в яких враховано вагу (значущість) досліджуваних елементів.

Найбільш простою є середня арифметична, яка обчислюється простим діленням суми окремих значень ознак на їхню кількість. Наприклад, на підприємстві закуплено три партії матеріалів за різними цінами: 100 кг по 15 грн, 250 кг по 18 грн, 300 кг по 21 грн. Необхідно обчислити середню ціну закуплених матеріалів.

Розрахунок простої середньої арифметичної можна зробити за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum x}{n} = \frac{15 + 18 + 21}{3} = \frac{54}{3} = 18,$$

де x – ціна матеріалів певної партії.

Однак, така середня не дає дійсного значення ціни для загальної сукупності заготовлених матеріалів, оскільки в ній не враховано розмірів партій

матеріалів. Точніше уявлення про середню ціну дає **зважена середня арифметична**, яка обчислюється так:

$$\bar{x}_{зв} = \frac{\sum x \cdot qi}{\sum qi} = \frac{15 \cdot 100 + 18 \cdot 250 + 21 \cdot 300}{650} = \frac{12300}{650} = 18,92,$$

де qi – обсяг партії матеріалів.

Середня гармонічна тісно пов'язана із середньою арифметичною і обчислюється як відношення суми ознак до суми добутків цих ознак на обернені значення варіант.

$$\bar{x}_{гарм} = \frac{\sum q}{\sum \frac{1}{x} q} = \frac{100 + 250 + 300}{\frac{100}{15} + \frac{250}{18} + \frac{300}{21}} = \frac{650}{6,67 + 13,89 + 14,28} = \frac{650}{34,84} = 18,66.$$

Використання середньої гармонічної є найбільш зручним у тому разі, коли невідомі абсолютні значення досліджуваних ознак.

Середня квадратична обчислюється добуванням квадратичного кореня з частки від ділення суми квадратів окремих значень досліджуваної ознаки на їхню кількість за такими формулами:

проста середня квадратична:

$$X_{кк.п.} = \sqrt{\frac{\sum x^2}{n}};$$

зважена середня квадратична:

$$X_{кк.зв.} = \sqrt{\frac{\sum x^2 \cdot q}{\sum q}}.$$

Середня квадратична здебільшого використовується для обчислення середнього квадратичного відхилення.

Найчастіше в економічному аналізі використовується **середня хронологічна**, яка характеризує середній рівень рядів динаміки. Для однакових проміжків часу середня хронологічна обчислюється за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\frac{x}{2} + x + \dots + x + \frac{x}{2}}{n-1}.$$

Характерним прикладом використання середньої хронологічної є обчислення середнього залишку оборотних коштів. Наприклад, на підприємстві сума оборотних коштів на 1 січня становила 20 300 грн, на 1 лютого – 15 600, на 1 березня – 24 000, на 1 квітня – 22 000 грн. Використовуючи формулу, одержуємо:

$$\bar{x} = \frac{\frac{20300}{2} + 15600 + 24000 + \frac{22000}{2}}{3} = \frac{60750}{3} = 20250.$$

Середня геометрична обчислюється добуванням кореня n-го ступеня із добутку значень ознак, що аналізується, за формулою:

$$\bar{x}_{\text{геом.}} = \sqrt[n]{x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n}.$$

Середня геометрична використовується для обчислення середніх темпів зростання під час аналізу динамічних рядів.

Відносними величинами називають величини, що виражають кількісні відношення між соціально-економічними явищами. Їх отримують діленням однієї величини на іншу. Здебільшого відносні величини є відношенням двох абсолютних величин.

Відносна величина показує у скільки разів порівнювана величина більша за базисну або яку частку другої становить перша. За допомогою відносних величин виражаються численні факти суспільного життя: відсоток виконання плану, темпи зростання та приросту окремих показників, структура випущеної продукції, коефіцієнти та ін.

За формою відносні величини поділяються на *коефіцієнти*, *відсотки*, *індекси*. *Коефіцієнти* використовують для зіставлення двох взаємозв'язаних показників, один з яких беруть за одиницю. Наприклад, коефіцієнт ліквідності – відношення грошових коштів до поточних зобов'язань, коефіцієнт фінансової незалежності – відношення власного капіталу до валюти балансу підприємства, коефіцієнт змінності – відношення кількості відпрацьованих змін до кількості відпрацьованих днів.

Відсотки є необхідними для характеристики співвідношення величин, одну з яких беруть за 100. Відсотки можуть бути використані для розрахунку

структури випуску продукції, структури активів, пасивів, характеристики виконання плану тощо.

Індекси використовуються для вивчення показників у динаміці. Розрізняють **базисні** та **ланцюгові** індекси. У розрахунку базисних індексів перший (базисний) показник динамічного ряду береться за 100 %, а наступні величини розраховуються у відсотковому співвідношенні до базисного. У розрахунку ланцюгових індексів кожний показник динамічного ряду зіставляється не з базисним, а з попереднім роком.

За економічною сутністю відносні величини поділяються на такі види: виконання плану, динаміки, структури, координації, інтенсивності, ефективності.

Відносна величина виконання плану – це співвідношення між фактичним та плановим рівнями показників, і зазвичай воно виражається у відсотках.

Для характеристики зміни показників за будь-який проміжок часу використовують *відносні величини динаміки*. Їх визначають діленням величини показника поточного періоду на його рівень у попередньому періоді (місяці, кварталі, році). Називаються вони темпами зростання (приросту) і виражаються, як правило, у відсотках або коефіцієнтах.

Показник структури – це відносна частка (питома вага) частини в цілому, яка виражається у відсотках або коефіцієнтах. Наприклад, питома вага окремих видів продукції в загальному обсязі, питома вага робітників у загальній кількості працівників підприємства.

Відносні величини координації – це співвідношення частин цілого, наприклад, активної і пасивної частини основних виробничих фондів, силових і робочих машин, коефіцієнт придатності та зносу основних фондів тощо.

Відносними величинами інтенсивності називаються показники, що характеризують міру поширення, розвитку якогось явища у відповідному середовищі, наприклад, рівень захворюваності населення, відсоток робітників вищої кваліфікації, питома вага активної частини основних фондів у їхній загальній вартості.

Відносні величини ефективності - це співвідношення ефекту з ресурсами або витратами, наприклад, прибутковість активів, прибутковість продажу, витрати на 1 гривню товарної продукції.

4.7. Використання в економічному аналізі рядів динаміки

Рядом динаміки називають часову послідовність значень економічних показників. Це хронологічні (моментні) або часові (інтервальні) ряди значень показника, які дають змогу аналізувати особливості розвитку того чи іншого економічного явища. Ряди динаміки можуть бути побудовані за абсолютними, відносними або середніми величинами.

За допомогою рядів динаміки можна одержати такі дані:

- інтенсивність зміни досліджуваних показників (зростання, зменшення, стабільність);
- середній рівень показника і середню інтенсивність змін;
- тенденції щодо зміни показників.

Одержані дані дають змогу за необхідності прогнозувати характер зміни показника в майбутньому.

Ряд динаміки складається з двох елементів: моментів часу (або дат) та самих даних, що називаються рівнями ряду.

Для повнішої характеристики змін і тенденцій у динаміці використовуються такі додаткові показники: абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту, абсолютне значення одного відсотка приросту.

Абсолютним приростом називається різниця між наступним та попереднім рівнями ряду динаміки ($x_1 - x_0$).

Темпом зростання називається відношення наступного рівня до попереднього або до будь-якого іншого рівня, що його взято за базу порівняння ($x_1 : x_0$).

Темпом приросту називається відношення абсолютного приросту до базисного рівня [$(x_1 - x_0) : x_0$]. Темп приросту може бути розрахований як різниця між темпом зростання та одиницею (або 100%).

Абсолютне значення одного відсотка приросту розраховується як відношення абсолютного приросту до темпу приросту, який виражений у відсотках.

Усі ці показники можна обчислювати базисним і ланцюговими способами. За базисного способу всі зміни обчислюються стосовно початкового показника, взятого за базисний. За ланцюгового способу зміна кожного наступного показника обчислюється стосовно попереднього. Темпи зростання та приросту можна обчислювати в коефіцієнтах (базисний показник береться за одиницю) або у відсотках (базисний показник береться за 100).

4.8. Використання графічного способу в аналізі господарської діяльності

Графік — це наочне зображення числової інформації (даних) у формі графічних образів (геометричних знаків, фігур, малюнків та інших графічних засобів).

В економічному аналізі використовують **різні види графіків**. Вони розрізняються за призначенням, способом побудови та графічним зображенням (формою). Побудова різних видів графіків має свої особливості у межах визначених загальних правил.

За способом побудови вирізняють графіки діаграми, картограми та картодіаграми.

В економічному аналізі графіки використовуються для порівняння досліджуваних явищ і процесів, вивчення їх структури, динаміки, відношень і взаємозв'язків, а також виконання планів.

Діаграми — це графіки, що наочно у вигляді певних геометричних фігур відображають обсяги та особливості одного або кількох явищ, а також співвідношення між різними величинами.

Картограми — контурні географічні карти, на яких за допомогою графічних знаків представлена кількісна територіальна інформація про досліджувані явища і процеси.

Картодіаграми — контурні географічні карти, де на окремі райони (області, пункти) території нанесені однакового виду діаграми (одна або кілька), що зображують обсяг і територіальні особливості однотипних сукупностей у цих районах. Так зображають потоки вантажів, перевезених пасажирів, населення, яке мігрує, тощо.

За формою графічного образу виділяють крапкові, лінійні, площинні та просторові графіки.

Крапкові графіки — це графіки, у яких графічний образ представляється у вигляді крапок.

Лінійні графіки в наочній і дохідливій формі відображають хід виконання плану, динаміку явищ і процесів, напрям і форму зв'язку між показниками. Для їх побудови використовують прямокутну систему координат. Для зображення динаміки на осі абсцис відкладають періоди, а на осі ординат — рівень показників за відповідні проміжки часу, відповідно до вибраного масштабу. Для зображення зв'язку між показниками осі абсцис відкладаються значення факторного показника, а на осі ординат — значення результативного показника у відповідному масштабі.

Площинні графіки — це графіки, у яких графічний образ зображується у вигляді плоскої фігури, наприклад, стовпчика, стрічки, кола.

Найчастіше серед площинних графіків використовують стовпчикові (стрічкові), секторні та фігурні діаграми.

Для побудови *стовпчикових діаграм* застосовують прямокутну систему координат. Показники представляються у вигляді вертикально розташованих прямокутників (стовпчиків) однакової ширини з основою на осі абсцис. Число стовпчиків дорівнює кількості зображених показників. Висота кожного стовпчика визначається значенням відповідного показника, нанесеного у відповідному масштабі на вісь ординат. Розміщення стовпчиків може бути різним — упритул, на однаковій відстані один від одного, у накладенні один на одного.

Одномірність зображуваних показників і їх одномасштабність для різних стовпчиків вимагає виконання єдиного положення: дотримання домірності стовпчиків — по висоті і пропорційності зображуваним величинам. Для виконання цієї вимоги потрібно: по-перше, щоб шкала, по якій устанавлюється розмір стовпчика, починалася з нуля; по-друге, ця шкала повинна бути неперервною, тобто охоплювати всі значення даного числового ряду. Розриви шкали і відповідно стовпчиків не допускаються.

Невиконання зазначених правил приводить до перекрученого графічного представлення досліджуваних показників.

При побудові стовпчикових діаграм допускають одночасне розташування на одній горизонтальній осі зображень кількох показників. У цьому випадку стовпчики розташовуються групами, для кожної з яких може бути прийнята різна розмірність ознак.

Стовпчиковими діаграмами послуговуються для зображення динаміки явищ, порівняння однорідних явищ між собою, структури явищ та змін у структурі (структурних зрушень).

Побудова стовпчикових діаграм для зображення структури явищ (стовпчикових структурних діаграм) може здійснюватись як за абсолютними, так і за відносними величинами (частками (питомими вагами) окремих частин всієї сукупності. Для зображення структурних зрушень, що відбуваються у структурі явищ, використовують зазвичай не абсолютні, а відносні величини.

При побудові стовпчикових структурних діаграм за абсолютними даними загальна висота стовпчиків відповідає розмірам всієї сукупності, а висота окремих частин цих стовпчиків — часткам сукупності.

При зображенні структури явищ та структурних зрушень, що виражені відносними величинами, будують стовпчики однакової ширини й висоти, тому що кожен стовпчик відповідає 100 %. Потім стовпчики розбивають на частини з дотриманням пропорцій, що відповідають часткам частин сукупності.

Якщо стовпчики розміщують не вертикально, а горизонтально, тобто основу розміщують на осі ординат, а масштаб — на осі абсцис, такі графіки називають *стрічковими діаграмами*.

Сфера застосування і техніка побудови стрічкових такі самі, що і стовпчикових.

Різновидом стовпчикових (стрічкових) діаграм є *спрямовані діаграми*. Вони відрізняються від звичайних двостороннім розташуванням стовпчиків чи смуг і мають початок відліку по масштабу в середині. Звичайно, такі діаграми застосовуються для зображення величин протилежного якісного значення. Порівняння між собою стовпчиків (стрічок), спрямованих у різні боки, менш ефективно, ніж розташованих поруч в одному напрямку. Незважаючи на це, аналіз спрямованих діаграм дає можливість робити досить змістовні висновки, тому що особливе розташування додає графіку більш яскраве зображення.

До групи двосторонніх належать *діаграми числових відхилень*. У них смуги спрямовані в обидва боки від вертикальної нульової лінії: вправо — для приросту; вліво — для зменшення. За допомогою таких діаграм зручно зображати відхилення від деякого рівня, прийнятого за базу порівняння. Значущість розглянутих діаграм полягає в тому, що вони дають можливість бачити розмах коливань досліджуваного явища, що саме собою відіграє важливу роль для економічного аналізу.

Секторні діаграми є графічними зображеннями на площині кола, розділеного радіусами на окремі сектори, розміри яких відповідають числовим значенням показників, що зображуються. Їх застосовують для наочної ілюстрації структури явища, для характеристики питомих ваг окремих частин цілого, для виявлення структурних зрушень.

На секторних діаграмах можуть зображуватися частини абсолютних величин явищ, або їх процентний вираз.

Секторні діаграми виразні в тих випадках, коли досліджувана сукупність складається не більше ніж з 4–5 частин і спостерігаються помітні структурні відмінності. Якщо ж структурні відмінності незначні, або сукупність ділиться

на більше число секторів, тоді для графічного зображення структури доцільно використовувати стовпчикові або стрічкові діаграми.

Фігурні діаграми — це графіки, на яких зображують показники за допомогою ряду фігур (кола, квадрата тощо) певного масштабу. Для більшої наочності при побудові фігурної діаграми дані зображуються тими фігурами, які найбільш характерні для явища, що аналізується. Кожна фігура у подальшому є масштабом: вона прирівнюється до певної кількості одиниць зображеного явища. У кінцевому ряді фігур за кожен рік наводяться відповідні показники та визначається їх одиниця виміру.

Якщо фігурні діаграми добре виконано, вони одразу привертають до себе увагу, роблять інформацію більш дохідливою.

Просторові (об'ємні) графіки — це графіки, що зображують досліджувані явища у вигляді об'ємних фігур.

За загальним призначенням графіки бувають ілюстративними, інформаційними та аналітичними.

Ілюстративні графіки — це графіки, що створюють у користувача інформації відповідне позитивне зорове враження та надають йому дані у дохідливій, виразній формі. Їх використовують для: представлення та порівняння результатів економічного аналізу, отриманих за допомогою інших аналітичних методів; ілюстрації результатів аналізу у процесі прийняття управлінських рішень; унаочнення повідомлень, доповідей на засіданнях, зборах, нарадах. Для забезпечення максимальної ілюстративності використовують технічні можливості сучасних комп'ютерних систем побудови графіків.

Інформаційні графіки — це наочний спосіб представлення інформації, даних і знань про об'єкти і процеси у вигляді графічних зображень.

Аналітичні (розрахункові) графіки — це графіки, що використовують для полегшення аналітичних розрахунків та ілюстрації їх результатів. Прикладом такого графіка є графік розрахунку точки беззбитковості, а також

криві індивідуальності або байдужості, які використовують для аналізу поведінки споживача на ринку.

За цільовим призначенням вирізняють графіки складу та структури, порівнянь, динаміки, зв'язку, розподілу. Особливими графіками, виділеними за цільовим призначенням, є сітьові графіки та аналітичні графіки, які безпосередньо використовуються для розроблення та прийняття управлінських рішень та за загальним змістом є аналітичними.

Графіки складу і структури — це графіки, на яких відображають склад і структуру досліджуваних показників для їх ілюстрації та вивчення. Вони можуть бути одно стовпчиковими та однострічковими, секторальними, балансовими, процентного квадрата, пірамідальними тощо, менш поширені у графічній практиці. Звичайно, ці графіки площинні, але засоби комп'ютерної графіки дають можливість зобразити їх в об'ємному вигляді, що створює краще зорове сприйняття.

Графіки порівнянь надають наочну порівняльну характеристику об'єктів (сукупності), за якоюсь атрибутивною або кількісною ознакою, що змінюється. Цифри варіативної ознаки можуть бути абсолютними та відносними показниками, додатними та від'ємними. Вони мають бути надані у вигляді дискретної послідовності цифр, які розміщуються у строгому порядку за прийнятою класифікацією.

Графіки динаміки — це графіки, на яких зображують зміну досліджуваних показників. Для цього можна використовувати стовпчикові, кругові, квадратні, фігурні та інші графіки. Проте найчастіше послуговуються лінійними графіками. Динаміка на такому графіку подається у вигляді лінії, що характеризує безперервність процесу.

Графіки зв'язку — це графіки, на яких відображають напрям і форму зв'язку між показниками та використовують для їх ілюстрації і вивчення.

Графіки контролю застосовуються в економічному аналізі для вивчення зведень про хід виконання плану чи дотримання нормативів. При цьому на

графік наноситься дві лінії: плановий (нормативний) і фактичний рівень показників за кожний день або за інший проміжок часу.

Графіки розподілу представлені варіаційним рядом величин. Це гістограма, полігон, огіва, кумулята.

Сітьові графіки використовуються для визначення критичного шляху (критичної маси, ціни, часу тощо) здійснення господарських операцій, що дає змогу мінімізувати ступінь факторного впливу та визначити “вузькі місця” у досягненні мети.

Аналітичний граф визначають як систему точок, окремі з яких поєднані відрізками; одна з найпростіших математичних моделей взаємодіючих систем, що використовується в електротехніці, економіці, кібернетичі.

В економічному аналізі використовується аналітичний граф показників.

Повний граф показників використовується для розрахунку їх кількісних значень, що застосовуються як вимірники значень факторів досягнення цілей. Кожен із базових показників основного графа в подальшому подається власною сукупністю показників, залежність між ними та базовим показником відома. Завдання полягає в тому, щоб на підставі відомого приросту базового показника розрахувати прирости показників-факторів, від яких він залежить. Використовуючи аналітичний граф, можна раціонально організувати аналітичний процес і визначити центри формування проміжних та остаточних аналітичних результатів.

При побудові графіків треба дотримуватися таких *основних вимог*:

- використовувати об’єктивні, точні та вірогідні дані;
- графіки повинні:
 - бути значущими за задумом, цікавими за змістом; гарними на вигляд;
 - забезпечувати цілі аналізу, тобто бути побудованими відповідно до завдань;
 - бути максимально простими та економними
 - містити максимальні кількості відомостей та ідей при мінімумі засобів їх графічного відображення;

- графічні зображення, нанесені на графіки, повинні бути виразними і контрастними, чіткими і зрозумілими;
- при побудові графіків повинен використовуватися оптимальний для відображення інформації та її сприйняття читачем масштаб.

4.9. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях

Зважаючи на велику кількість інформації, що піддається економічному аналізу, групування є невід'ємною його частиною.

Групування — полягає у формуванні однорідних груп шляхом розподілу сукупності на окремі частини або об'єднання одиниць сукупності в однорідні групи за суттєвими для конкретного завдання ознаками.

На основі групування можна визначити типи економічних явищ, дослідити структуру явищ та її зміни; вивчити економічні явища у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, визначити вплив найістотніших факторів, виявити закономірності й тенденції, властиві цим явищам і процесам, визначити середні величини, їх зміст.

В економічному аналізі **залежно від завдань** використовують типологічні, структурні та аналітичні групування.

Типологічні групування — це розподіл сукупності якіснонеоднорідної інформації на однорідні групи. Основне завдання такого групування — ідентифікація типів. Вибір групувальної ознаки та кількісних міжгрупових меж ґрунтується на всебічному теоретичному аналізі сутності явища, його характерних рис і особливостей в конкретних умовах часу і простору. Наприклад, розподіл складу промислово-виробничого персоналу на категорії або робітників за фахом тощо. Важливим завданням групування є дослідження структури типологічно однорідних груп. Відокремлення якісно однорідної сукупності ще не означає, що в ній усі елементи за всіма ознаками цілком однорідні. Наприклад, всі промислові підприємства як тип господарства однорідні, але вони істотно відрізняються за кількістю виробничих засобів, чисельністю робітників та іншими ознаками.

Структурні групування — це групування якісно однорідних економічних явищ за ознакою подібності їх економічної природи. Вони дають можливість вивчати внутрішню будову показників, співвідношення в них окремих частин. Використовують структурні групування, аналізуючи структуру активів чи пасивів балансу підприємства, структуру продукції, основні засоби тощо.

Аналітичні (факторні) групування — використовують для визначення наявності, напряму та форми зв'язку між показниками, що вивчаються. Вони є основою проведення факторного аналізу.

При побудові аналітичних групувань із двох взаємопов'язаних показників один розглядається як результативний, другий — як фактор, що впливає на перший. Залежно від мети аналізу взаємозалежність і взаємовплив показників у кожному конкретному випадку можуть змінюватись (факторний показник може виступати як результативний і навпаки). Результативний показник завжди один, а число факторів може бути різним.

Аналітичне групування за характером ознак може бути *якісним* (коли ознака не має кількісного вираження) або *кількісним*. Виділення таких групувань в економічному аналізі достатньо умовне, адже, зважаючи на складність та багатогранність економічних явищ і процесів, їх групування часто вимагає застосування комплексного підходу і, відповідно, універсальних групувань, коли одночасно виділяються якісно однорідні типи, встановлюється їх склад та визначається форма взаємозв'язку між ознаками.

За **складністю побудови** групування бувають простими та комбінованими. **Прості групування** будуються за однією ознакою. **Комбіновані групування** будуються за двома та більше ознаками. Поділ досліджуваної сукупності спочатку здійснюється за однією ознакою, а потім всередині кожної групи — за іншою. Таким чином, можуть бути побудовані дво- та трирівневі групування для вивчення різних складних взаємозв'язків.

Побудова комбінованих групувань трудомісткий процес, тому на практиці їх використовують не часто.

Найпоширенішим способом групування в економічному аналізі є побудова групувальних таблиць як за однією, так і за кількома ознаками.

Головним при групуванні є правильний вибір ознак для поділу явищ і процесів на групи. Не можна проводити групування за випадковими ознаками. Спочатку треба визначити економічну природу явищ і процесів, виявити характер причинно-наслідкового зв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості і вже на цій підставі формувати групи.

Групування здійснюють за наступним **алгоритмом**:

- 1) визначення мети аналізу;
- 2) вибір ознаки або ознак для групування;
- 3) збирання необхідних даних щодо всієї сукупності об'єктів;
- 4) визначення оптимальної кількості груп (інтервалів) у групуванні;
- 5) ранжування сукупності за вибраною для групування ознакою;
- 6) оцінювання крайніх варіантів значень ознаки на їх належність до певної сукупності спостережень;
- 7) визначення кількості груп;
- 8) визначення розміру рівновеликого інтервалу — проміжку між найменшим і найбільшим значеннями ознак у кожній групі;
- 9) поділ сукупності на групи;
- 10) визначення середньогрупових показників за групувальними та факторними ознаками;
- 11) аналіз отриманих середніх величин та визначення напрямлення дії факторних показників на результативний показник.

4.10. Балансовий спосіб

Балансовий метод — це спеціальний метод порівняння тісно взаємопов'язаних показників за умови функціональної залежності. Використовується для відображення відношень, пропорцій між урівноваженими показниками, підсумки яких мають бути тотожними.

Застосування цього методу є доцільним, якщо зв'язок між окремими показниками відображено у формі балансу, тобто рівних підсумків.

Балансовий метод широко використовується в бухгалтерському обліку, статистиці, плануванні.

Розрізняють **основний** і **допоміжний балансовий методи** економічного аналізу.

Основний балансовий метод використовується при вивченні показників, що знаходяться в балансовій залежності, при аналізі забезпечення різними ресурсами, а також аналізі бухгалтерського балансу.

Балансовий метод в економічному аналізі заснований на подвійному аспекті розгляду економічних явищ і процесів – джерел ресурсів та їх використання і на взаємному балансуванні результатів такого розгляду.

Цей метод є інструментом виявлення господарських резервів, встановлення матеріально-речових, вартісних і трудових пропорцій, забезпечення оптимального та збалансованого розвитку виробництва.

Допоміжний балансовий метод використовується:

- для перевірки правильності вихідних даних;
- для перевірки правильності аналітичних розрахунків, зокрема для перевірки визначення впливу різних чинників на зміну результативного показника. У детермінованому аналізі алгебраїчна сума розміру впливу окремих факторів повинна відповідати розміру загального абсолютного приросту результативного показника. Якщо такої тотожності немає, то це свідчить про неповне врахування впливу факторів або про допущені в розрахунках помилки;
- один із способів факторного аналізу — пропорційне ділення або часткова участь.

Сальдовий метод — різновид балансового методу. Використовується для визначення величини впливу одного фактора, якщо вже відомий вплив усіх інших факторів, крім нього, і загальна зміна результативного показника. Вплив

фактора розраховується як різниця між загальним приростом результативного показника та результатом впливу всіх інших факторів.

Сальдовий метод доречно використовувати там, де прямий розрахунок впливу будь-якого фактора технічно складний або незручний з інших міркувань (наприклад, занадто трудомісткий).

Проте слід обережно користуватися цим методом, оскільки будь-який прорахунок на попередніх етапах призводить автоматично до помилки на останній стадії розрахунку. Ця помилка має системний характер і зберігає загальний баланс показників або факторів.

4.11. Прийоми елімінування в економічному аналізі

Одним із найважливіших методологічних питань в економічному аналізі є визначення величини впливу факторів на зміну результативних показників.

Враховуючи те, що за характером взаємозв'язку між показниками розрізняють детермінований і стохастичний факторний аналіз, аналітичні способи поділяються відповідно на способи детермінованого та стохастичного факторного аналізу.

У детермінованому аналізі для визначення впливу факторів на результативні показники використовуються наступні способи: ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, індексний, пропорційного ділення, інтегральний тощо. Перші чотири способи базуються на *принципі елімінування*.

Елімінувати – означає усунути, виключити вплив всіх факторів на величину результативного показника, крім одного. При цьому виходять з умовного припущення про те, що всі фактори змінюються незалежно один від одного: спочатку змінюється один, а всі інші залишаються без зміни, потім змінюється другий, третій і т.д., за умови незмінності інших. Це дає можливість визначити вплив кожного фактора на величину показника, що досліджується, окремо від інших. Це здійснюється різними способами, найпоширенішим з них є *прийом ланцюгових підстановок*.

Суть цього прийому полягає в послідовній заміні планової (базисної) величини кожного із факторного показника в обсязі результативного показника на фактичну величину в звітному році. При цьому елімінується (виключається) вплив окремих факторів на узагальнюючий показник. З цією метою визначають ряд умовних величин результативного показника, які враховують зміни одного, потім двох, трьох і т.д. факторів, припускаючи, що інші не змінюються.

Прийом ланцюгових підстановок використовується лише тоді, коли досліджують таку залежність між явищами, яка має суто функціональний характер. Спочатку роблять заміну кожного базового (планового) кількісного показника на фактичний, а потім кожного базового (планового) якісного показника на фактичний.

Використовуючи спосіб ланцюгових підстановок, потрібно дотримуватись певних правил, що визначають *послідовність розрахунку*:

1) в першу чергу підлягають заміні кількісні фактори, далі – структурні, в останню чергу – якісні;

2) якщо модель представлена декількома кількісними, структурними або якісними показниками, послідовність підстановок визначається шляхом логічного аналізу. Тобто, черговість заміни факторів залежить від оцінки того, які з них є основними, а які похідними, які первинні, а які – вторинні. Насамперед, аналізують вплив найбільш загального (первинного) кількісного показника;

3) за умови, що вплив певного фактора не визначено беруть його базисну величину (планову) величину, тобто ту, з якою порівнюють, а якщо визначено, то беруть фактичну величину – ту, яку порівнюють;

4) кількість розрахункових умовних показників на один менше, ніж факторів у моделі.

Розглянемо опис ланцюгових підстановок при використанні його, наприклад, в *двохфакторних моделях*.

$$Y = a \times b,$$

де Y – результативний показник: Y_0 – базисний (плановий) рівень результативного показника; Y_1 – звітний (фактичний) рівень результативного показника; a – кількісний показник; b – якісний показник.

$$Y_0 = a_0 \times b_0,$$

$$Y_{ум} = a_1 \times b_0,$$

$$Y_1 = a_1 \times b_1,$$

$$\Delta Y_a = Y_{ум} - Y_0;$$

$$\Delta Y_b = Y_1 - Y_{ум}.$$

$$Y_{заг} = Y_1 - Y_0;$$

$$\Delta Y_{заг} = \Delta Y_a + \Delta Y_b.$$

Розглянемо опис ланцюгових підстановок при використанні його, наприклад, в *трьохфакторних моделях*.

$$Y = a \times b \times c,$$

де Y – результативний показник: Y_0 – базисний (плановий) рівень результативного показника; Y_1 – звітний (фактичний) рівень результативного показника; a – кількісний показник; b – кількісний показник, c – якісний показник.

Перший етап. Для застосування способу ланцюгових підстановок необхідно формулу розрахунку результативного показника навести в тій послідовності, яка відповідає черговості заміни, і визначити базисний (плановий) рівень результативного показника:

$$Y_0 = a_0 \times b_0 \times c_0,$$

Другий етап. Для розрахунку умовних результативних показників проводиться послідовна заміна базисних (планових) величин на звітні (фактичні):

$$Y_{ум1} = a_1 \times b_0 \times c_0;$$

$$Y_{ум2} = a_1 \times b_1 \times c_0;$$

$$Y_1 = a_1 \times b_1 \times c_1$$

Третій етап. Для розрахунку впливу кожного фактора слід виконати наступні дії (відхилення):

1) вплив фактора a на зміну результативного показника Y :

$$\Delta Y_a = Y_{ум1} - Y_0;$$

2) вплив фактора b на зміну результативного показника Y :

$$\Delta Y_b = Y_{ум2} - Y_{ум1};$$

3) вплив фактора c на зміну результативного показника Y :

$$\Delta Y_c = Y_1 - Y_{ум2}.$$

Четвертий етап. Для перевірки правильності розрахунків потрібно визначити баланс відхилень:

$$Y_{заг} = Y_1 - Y_0;$$

$$\Delta Y_{заг} = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

$$\text{або } Y_1 - Y_0 = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

Розглянемо опис ланцюгових підстановок при використанні його, наприклад, в *чотирьохфакторних моделях*.

Спосіб ланцюгових підстановок має як переваги, так і недоліки.

Переваги: універсальність застосування (для всіх типів моделей), простота використання.

Недоліки: залежно від обраного порядку заміни факторів результати факторного розкладання мають різні значення. При застосуванні цього способу виникає певний залишок, який додається до величини впливу останнього фактора.

Спосіб абсолютних різниць також базується на прийомі елімінування. Використовується у моделях звичайних (мультиплікативних) та змішаних типу $Y = a \times (b - c)$. Правило розрахунків за допомогою даного способу полягає в тому, що величина впливу факторів розраховується шляхом множення абсолютного приросту досліджуваного фактора на базисну (планову) величину факторів, що знаходяться у моделі праворуч від нього, та на фактичну величину факторів, що знаходяться ліворуч від нього.

Розглянемо порядок аналітичних розрахунків на прикладі трьох - факторної моделі: $Y = a \times b \times c$.

Перший етап. Для застосування способу абсолютних різниць необхідно формулу розрахунку результативного показника представити у тій послідовності, яка відповідає черговості замін, і визначити базисний (плановий) рівень результативного показника:

$$Y_0 = a_0 \times b_0 \times c_0 \quad \text{або} \quad Y_{пл} = a_{пл} \times b_{пл} \times c_{пл}$$

Другий етап. Визначають абсолютні відхилення за кожним факторним показником:

$$\Delta a = a_1 - a_0 \quad \text{або} \quad \Delta a = a\phi - a_{пл};$$

$$\Delta b = b_1 - b_0 \quad \text{або} \quad \Delta b = b\phi - b_{пл} .;$$

$$\Delta c = c_1 - c_0 \quad \text{або} \quad \Delta c = c\phi - c_{пл}.$$

Третій етап. Розраховують зміну величини результативного показника за рахунок зміни кожного фактора:

$$\Delta Y_a = \Delta a \times b_0 \times c_0 \quad \text{або} \quad \Delta Y_a = (a\phi - a_{пл}) \times b_{пл} \times c_{пл}$$

$$\Delta Y_b = a_1 \times \Delta b \times c_0 \quad \text{або} \quad \Delta Y_b = a\phi \times (b\phi - b_{пл}) \times c_{пл}$$

$$\Delta Y_c = a_1 \times b_1 \times \Delta c \quad \text{або} \quad \Delta Y_c = a\phi \times b\phi \times (c\phi - c_{пл})$$

Четвертий етап. Для перевірки правильності розрахунків обчислюють баланс відхилень:

$$Y_1 - Y_0 = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

$$Y_\phi - Y_{пл} = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

$$\text{або} \quad \Delta Y_{заг} = Y_\phi - Y_{пл}, \quad \Delta Y_{заг} = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c.$$

Використовуючи дані таблиці 1, підставимо значення у формули.

Отже, при застосуванні способу абсолютних різниць розрахунок базується на послідовній заміні базисних (планових) значень показників на їх абсолютне відхилення, а після цього на фактичний рівень показників.

Спосіб відносних різниць, так само як і спосіб абсолютних, застосовується для мультиплікативних моделей та моделей змішаного типу: $Y = a \times (b - c)$.

Розглянемо методику розрахунку впливу факторів для моделей типу:

$$Y = a \times b \times c.$$

Перший етап. Для застосування способу відносних різниць необхідно формулу розрахунку результативного показника представити у тій послідовності, яка відповідає черговості заміни, і визначити базисний (плановий) рівень результативного показника:

$$Y_0 = a_0 \times b_0 \times c_0. \quad \text{або} \quad Y_{пл} = a_{пл} \times b_{пл} \times c_{пл}.$$

Другий етап. Розраховують відносні відхилення кожного факторного показника:

$$\Delta a\% = \frac{a_1 - a_0}{a_0} \times 100\%; \quad \Delta b\% = \frac{b_1 - b_0}{b_0} \times 100\%; \quad \Delta c\% = \frac{c_1 - c_0}{c_0} \times 100\%$$

Третій етап. Визначають відхилення результативного показника за рахунок зміни кожного фактора.

Для розрахунку впливу першого фактора необхідно базисне (планове) значення результативного показника помножити на відносний приріст першого фактора, що виражений у відсотках, і результат поділити на 100.

$$\Delta Y_a = \frac{Y_0 \times \Delta a\%}{100}$$

Для того, щоб розрахувати вплив другого фактора, необхідно до базисної (планової) величини результативного показника додати (відняти) зміну його за рахунок першого фактора, а потім отриману суму помножити на відносний приріст другого фактора у відсотках і результат поділити на 100:

$$\Delta Y_b = \frac{(Y_0 + \Delta Y_a) \times \Delta b\%}{100}$$

Для визначення впливу третього фактора (і всіх наступних) виконують аналогічні процедури: до базисної (планової) величини результативного показника необхідно додати його приріст (зменшення) за рахунок першого та другого факторів і отриману суму помножити на відносний приріст третього фактора:

$$\Delta Y_c = \frac{(Y_0 + \Delta Y_a + \Delta Y_b) \times \Delta c\%}{100}$$

Четвертий етап. Перевіряють правильність проведених розрахунків – баланс відхилень:

$$Y_1 - Y_0 = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

$$Y_f - Y_{пл} = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c$$

$$\text{або } \Delta Y_{заг} = Y_f - Y_{пл}, \quad \Delta Y_{заг} = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c.$$

При застосуванні способу відносних різниць може виникнути неспівпадання загальної суми відхилень, пов'язане з відхиленнями, що з'являються при розрахунку проценту показників. Але це не може вплинути на обґрунтованість висновків для прийняття управлінських рішень.

Розглянемо порядок застосування способу відносних різниць, використовуючи вихідні дані таблиці 1.

Результативний показник – валова продукція; фактори: 1) середньоспискова чисельність робітників, чол.; 2) кількість відпрацьованих днів одним робітником; 3) середньоденний виробіток продукції на одного робітника, грн.

Індексний спосіб. Його застосовують для вивчення економічних явищ, які формуються під впливом кількох факторів, кожен з яких схильний до динамічних змін. Класичним прикладом такого об'єкта аналізу є обсяг реалізації (продажу) товарів, який формується під впливом певного фізичного обсягу товарів і цін на них. Відомо, що в кожного підприємства обсяг продажу окремих товарів із року в рік, із кварталу в квартал, із місяця в місяць змінюється так само, як і ринкові ціни на ці товари. За таких умов загальні (групові) індекси обсягу реалізації товарів матимуть такий вигляд:

$$i = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0},$$

де q_0 і q_1 – базисні і звітні обсяги реалізованих товарів,

p_0 і p_1 – базисні і звітні ціни на них.

Ці індекси характеризують динаміку загальної виручки від реалізації, але не відповідають на запитання, як змінився обсяг продажу товарів (бо до чисельника і знаменника даної функції входять непорівнянні величини) чи як у

середньому змінилися ціни на реалізовані товари. Загальний індекс не дає змоги виділити окремо вплив факторів обсягу продажу (кількісного фактора) і цін (якісного фактора) на кінцевий результат – виручку від реалізації.

$$(q_1 p_1 - ГВ_1; \quad q_0 p_0 - ГВ_0)$$

Індексний метод аналізу дає змогу розв'язати ці задачі за допомогою побудови агрегатних індексів. *Агрегатні індекси* – це загальні індекси, котрі характеризують явища, що визначаються сукупністю безпосередньо непорівнянних факторів. В них з метою елімінування впливу окремих факторів на індекс відбувається фіксування інших факторів на незмінному (базовому або звітному) рівні. Форми агрегатних індексів для загального індексу обсягу реалізації продукції мають такий вигляд:

а) агрегатний індекс фізичного обсягу реалізації продукції:

$$I_{оп} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0},$$

б) агрегатний індекс цін на продукцію підприємств:

$$I_{ц} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}.$$

Різниця між чисельником і знаменником агрегатного індексу показує, який вплив на загальний результат справили той чи інший конкретний фактор.

В економічному аналізі часто доводиться користуватися властивістю взаємозв'язку агрегатних індексів із загальним індексом. Вона полягає в тому, що добуток агрегатних індексів дорівнює загальному індексу:

$$I_{зан} = I_{оп} \times I_{ц}$$

(Навести приклад. $ГВ = K \times Ц$; $ГВ_0 = K_0 \times Ц_0$; $ГВ_{ум} = K_1 \times Ц_0$; $ГВ_1 = K_1 \times Ц_1$;

$\Delta ГВ_k = ГВ_{ум} - ГВ_0$; $\Delta ГВ_{ц} = ГВ_1 - ГВ_{ум}$; $\Delta ГВ_{заг} = ГВ_1 - ГВ_0$; $\Delta ГВ_{заг} = \Delta ГВ_k + \Delta ГВ_{ц}$).

4.12. Використання в економічному аналізі способів пропорційного ділення, часткової участі та інтегрального способу

Елімінування як спосіб факторного аналізу має суттєвий недолік, оскільки, користуючись ним, доводиться виходити з того, що фактори змінюються незалежно один від одного. Насправді вони змінюються одночасно, у взаємному зв'язку, і від цього взаємозв'язку отримується додатковий приріст результативного показника, який за використання способів елімінування приєднується до одного з факторів, як правило, до останнього. Отже, величина впливу факторів на зміну результативного показника змінюється залежно від місця, на яке поставлений той чи інший фактор в аналітичній моделі.

Щоб позбутися цього недоліку, вдаються до **інтегрального** способу. Використання цього способу уможливорює отримання точніших результатів розрахунку впливу факторів проти способів ланцюгових підстановок, абсолютних та відносних різниць, та уникнення неоднозначної оцінки впливу факторів, бо в цьому разі результати не залежать від місця факторів у моделі, а додатковий приріст результативного показника, який отримано від взаємодії факторів, розподіляється між ними пропорційно ізольованому їхньому впливу на результативний показник. Наведемо основні із формул інтегрального методу для різних моделей:

$$Y = a \times b$$

$$\Delta Y_a = \Delta a \times b_{пл} + \frac{1}{2} \Delta a \times \Delta b; \text{ або } \Delta Y_a = \frac{1}{2} \Delta a \times (b_{пл} + b_{ф})$$

$$\Delta Y_b = \Delta b \times a_{пл} + \frac{1}{2} \Delta a \times \Delta b; \text{ або } \Delta Y_b = \frac{1}{2} \Delta b \times (a_{пл} + a_{ф})$$

Для трифакторних моделей використовується такий алгоритм розрахунку:

$$Y = a \times b \times c$$

$$\Delta Y_a = \frac{1}{2} \Delta a (b_{пл} \times c_{ф} + b_{ф} \times c_{пл}) + \frac{1}{3} \Delta a \times \Delta b \times \Delta c;$$

$$\Delta Y_b = \frac{1}{2} \Delta b (a_{пл} \times c_{ф} + a_{ф} \times c_{пл}) + \frac{1}{3} \Delta a \times \Delta b \times \Delta c;$$

$$\Delta Y_c = \frac{1}{2} \Delta c (a_{пл} \times b_{ф} + a_{ф} \times b_{пл}) + \frac{1}{3} \Delta a \times \Delta b \times \Delta c.$$

Іноді для визначення впливу факторів на приріст результативного показника може бути використаний **спосіб пропорційного ділення**. Це стосується тих випадків, коли ми маємо справу з моделями типу $Y = a + b$ та змішаними типу $Y = a + b + c$. Розрахунок впливу факторів на зміни результативного показника для трьохфакторної моделі буде наступним:

$$\Delta Y_a = \frac{\Delta Y}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \Delta a;$$

$$\Delta Y_b = \frac{\Delta Y}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \Delta b;$$

$$\Delta Y_c = \frac{\Delta Y}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \Delta c.$$

Спосіб часткової участі застосовується, як правило, в комбінованих моделях для оцінки впливу факторів другого або третього порядків. Насамперед визначається частка кожного фактора у загальній сумі їх змін, після чого множиться на загальне відхилення результативного показника. Алгоритм розрахунку при цьому наступний:

$$\Delta Y_a = \frac{\Delta a}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \times \Delta Y;$$

$$\Delta Y_b = \frac{\Delta b}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \times \Delta Y;$$

$$\Delta Y_c = \frac{\Delta c}{\Delta a + \Delta b + \Delta c} \times \Delta Y.$$

4.13. Практична частина

Семінарське заняття

1. Сутність методу економічного аналізу, його характеристика та методологічна основа.
2. Технічні прийоми економічного аналізу та їх класифікація.
3. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях.

4. Сутність середніх та відносних величин і їх застосування в економічному аналізі.
5. Використання в економічному аналізі рядів динаміки.
6. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях.
7. Прийоми елімінування в економічному аналізі.
8. Використання в економічному аналізі способів пропорційного ділення, часткової участі та інтегрального способу.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Що розуміють під методом економічного аналізу? Які його основні риси та характерні особливості?
2. У чому полягає суть системного підходу і як він виявляється в економічному аналізі?
3. У чому полягає суть якісних (абстрактно-логічних) та кількісних прийомів економічного аналізу?
4. Які основні абстрактно-логічні прийоми застосовуються в економічному аналізі?
5. Суть прийому “порівняння“. Яких умов порівнянності показників необхідно дотримуватись, користуючись прийомом “порівняння“?
6. Суть, значення та сфера використання евристичних прийомів дослідження.
7. У чому полягає сутність прийомів ”мозкового штурму” та ”експертних оцінок”?
8. Що таке середні та відносні величини, їх види та особливості використання в економічному аналізі?
9. Що таке ряди динаміки? Які показники використовуються для аналізу рядів динаміки? Методика їх розрахунку.
10. Значення та роль графічного способу дослідження в економічному аналізі. Які види діаграм та графіків найчастіше використовуються в економічному аналізі?

11. Які види групувань використовуються в економічному аналізі? Яка методика побудови аналітичного групування?
12. У чому полягає суть балансового способу та сфера його застосування в економічному аналізі?
13. Що таке «елімінування»? Які прийоми відносять до прийомів елімінування?
14. У чому полягає суть та значення способу ланцюгових підстановок? Алгоритм розрахунку цим способом впливу факторів у різних типах моделей.
15. У чому полягає суть та значення способу абсолютних різниць? Яка техніка використання даного способу?
16. У чому полягає суть та значення способу відносних різниць? Яка техніка використання даного способу?
17. У чому полягає суть індексного способу? ? Яка техніка використання даного способу?
18. Суть інтегрального способу. Для аналізу яких факторних моделей його використовують? Техніка використання цього способу.
19. Суть способу пропорційного ділення. Для аналізу яких факторних моделей ним користуються? Техніка його використання.
20. Суть способу часткової участі. Для аналізу яких факторних моделей його використовують? Техніка його використання.

Завдання для практичного заняття

1. Розрахувати та проаналізувати основні показники середньої заробітної плати одного працівника (таблиця 1).
2. Застосовуючи спосіб ланцюгових підстановок на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (двохфакторна та трьохфакторна модель).
3. Застосовуючи спосіб абсолютних різниць на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (трьохфакторна модель).

4. Застосовуючи спосіб відносних різниць на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (трьохфакторна модель).

Таблиця 1. Основні показники динаміки середньої заробітної плати одного працівника за 20__ – 20__ рр.

Рік	Середня зарплата одного працівника, грн	Абсолютний приріст, грн		Темп зростання, %		Темп приросту, %		Абсолютне значення 1 % приросту, грн	
		базисний	звітний	базисний	звітний	базисний	звітний	базисний	звітний
20__	1400	х	х	х	х	х	х	х	х
20__	1900								
20__	2000								
20__	2500								
20__	3200								

Абсолютним приростом називається різниця між наступним та попереднім рівнями ряду динаміки ($x_1 - x_0$).

Темпом зростання називається відношення наступного рівня до попереднього або до будь-якого іншого рівня, що його взято за базу порівняння ($x_1 : x_0$).

Темпом приросту називається відношення абсолютного приросту до базисного рівня [$(x_1 - x_0) : x_0$]. Темп приросту може бути розрахований як різниця між темпом зростання та одиницею (або 100%).

Абсолютне значення одного відсотка приросту розраховується як відношення абсолютного приросту до темпу приросту, який виражений у відсотках.

Таблиця 2. Дані для факторного аналізу обсягу валової продукції

№ 3/ п	Показник	Умовне позначенн я	Базисни й період (за планом)	Звітний період (фактично)	Відхилення	
					Абсолютне (+;-)	Відносне, %
1.	Валова продукція, тис.грн	ВП	2000	2845,4		
2.	Середньоспикова чисельність робітників, чол		100	120		
3.	Кількість відпрацьованих днів одним робітником, дні	Д	250	260		
4.	Середня тривалість робочого дня, год	Т	8	7,6		
5.	Середнього- динний виробіток на одного робітника, грн.	ГВ	10	12		
6.	Середньоденний виробіток продукції на одного робітника, грн. (4x5)	ДВ	80	91,2		
7.	Середньорічний виробіток на одного робітника, грн. (3x6)	РВ	20000	23712		

Двохфакторна модель.

Результативний показник – валова продукція. Необхідно дослідити зміну цього показника під впливом відхилень від базового (планового) рівня таких факторів: 1. Середньоспикова чисельність робітників, чол.

2. Середньорічний виробіток на одного робітника, грн.

$$ВП = ЧР \times РВ$$

Підставляємо значення у формулу.

Трьохфакторна модель.

Результативний показник – валова продукція. Фактори: середньоспикова чисельність робітників, чол.; кількість відпрацьованих днів

одним робітником; середньоденний виробіток продукції на одного робітника, грн.

$$ВП = ЧР \times Д \times ДВ$$

Підставляємо значення у формулу.

Чотирьохфакторна модель.

Результативний показник – валова продукція. Необхідно дослідити зміну цього показника під впливом відхилень від базового (планового) рівня таких факторів: 1) чисельності робітників; 2) кількості відпрацьованих днів; 3) тривалості робочого дня; 4) середньогодинного виробітку.

Вихідна чотирьохфакторна модель матиме такий вигляд:

$$ВП = ЧР \times Д \times Т \times ГВ.$$

Підставляємо значення у формулу.

Завдання для самостійної роботи

1. Абстрактно-логічні прийоми економічного аналізу.
2. Евристичні прийоми дослідження.
3. Використання графічного способу в аналізі господарської діяльності.
4. Балансовий спосіб.
5. Використання в економічному аналізі способів пропорційного ділення і часткової участі.
6. Застосовуючи спосіб ланцюгових підстановок на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (чотирьохфакторна модель).
7. Застосовуючи спосіб абсолютних різниць на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (чотирьохфакторна модель).
8. Застосовуючи спосіб відносних різниць на основі даних таблиці 2, розрахувати та проаналізувати вплив факторів на зміну обсягу валової продукції підприємства (чотирьохфакторна модель).

Тестові завдання

1. Особливістю методу економічного аналізу є:

- а) розподіл обов'язків між окремими структурними підрозділами;*
- б) системний комплексний підхід до вивчення економічних явищ і процесів;*
- в) система заходів, спрямованих на його ефективне функціонування та подальший розвиток;*
- г) використання системи подвійного запису.*

2. Як називається основний метод курсу аналізу, за допомогою якого складне явище – господарська діяльність підприємства – уявно розкладається на окремі, більш прості елементи, а потім вивчаються їхні кількісні та якісні сторони, зв'язки:

- а) моделювання;*
- б) елімінування;*
- в) аналітичний;*
- г) статистичний.*

3. Засіб аналітичного методу, за яким йдуть від загальних показників до деталізованих, послідовно розчленовуючи загальні показники на складові:

- а) порівняння;*
- б) елімінування;*
- в) розкладання;*
- г) деталізація.*

4. Метод, за допомогою якого предмет (явище) характеризується через співвідношення, вимірювання, зіставлення з іншими одноякісними предметами або явищами:

- а) порівняння;*
- б) деталізація;*
- в) абстрагування;*
- г) абсолютизація.*

5. *Метод, при якому будуть зменшені предмети або умовні подоби (образи), які замінюють у нашій уяві дійсні предмети або явища:*

- а) елімінування;
- б) моделювання;
- в) порівняння;
- г) деталізація.

6. *Моделі можуть бути:*

- а) дійсні та недійсні;
- б) середні, великі, гігантські;
- в) матеріальні (фізичні) та абстрактні;
- г) дрібні, середні, великі.

7. *Метод, що ґрунтується на обмеженості, кінцевості величини матеріальних ресурсів і жорстких взаємозв'язках між окремими елементами сукупності:*

- а) деталізація;
- б) статистичний;
- в) порівняння;
- г) балансовий.

8. *Метод, суть якого полягає в тому, що, абстрагуючись від взаємовпливу факторів, послідовно розглядається вплив кожного фактора на результативний показник за незмінності інших факторів:*

- а) порівняння;
- б) елімінування;
- в) балансовий;
- г) моделювання.

9. *В якому статистичному методі аналізу таблиці служать накопиченню, опрацюванню і зберіганню цифрової інформації:*

- а) табличний;
- б) динамічні ряди;
- в) кореляційний;

г) балансовий.

10. В економічному аналізі метод — це сукупність _____, які призначені для вивчення та підвищення ефективності господарювання економічних суб'єктів.

- а) внутрішньогосподарських резервів;
- б) джерел інформації;
- в) сукупність даних, які публікуються;
- г) способів, прийомів, операцій.

11. Загальною основою розробки і застосування аналітичної методології є:

- а) діалектичний метод пізнання економічних явищ і процесів;
- б) достатня інформаційна база;
- в) програма дослідження;
- г) визначення об'єкта і предмета аналізу.

12. За способом реалізації методи аналізу поділяються на:

- а) візуальні, або графічні;
- б) експериментально-ігрові;
- в) логіко-аналітичні;
- г) усі відповіді вірні.

13. Функціональні можливості методу відображають методи:

- а) спеціальні;
- б) математичні;
- в) етапні;
- г) універсальні.

14. Які методи придатні для використання на всіх етапах дослідження?

- а) етапні;
- б) первинні;
- в) універсальні;
- г) вторинні.

15. Які методи враховують специфіку окремих конкретних наук і використовуються в них?

- а) логічні;
- б) спеціальні;
- в) експериментальні;
- г) немає правильної відповіді.

16. _____ метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток економічних, господарських процесів і подій у хронологічному порядку, що сприяє виявленню внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей, суперечностей.

- а) балансовий;
- б) індексний;
- в) історичний;
- г) загальний.

17. До складу традиційних методів і способів зведення, обробки економічної інформації не входять:

- а) відносних, середніх величин;
- б) групування;
- в) балансовий;
- г) регресійний аналіз.

18. Індексний метод, метод різниць, інтегральний, методи пропорційного ділення, логарифмування входять до групи методів _____ факторного аналізу:

- а) стохастичного;
- б) детермінованого;
- в) логічного;
- г) індивідуального.

19. До групи методів стохастичного факторного аналізу належать такі види факторного аналізу:

- а) кореляційний і регресійний;

- в) дисперсійний і компонентний;
- д) багатомірний;
- г) усі відповіді вірні.

20. *Методи оптимізації показників, або методи теорії прийняття рішень включають:*

- а) програмування;
- б) дерево рішень;
- д) дослідження операцій;
- г) усі відповіді вірні.

21. *Методи опитування, експертних оцінок, прогнозування — це методи:*

- а) традиційні;
- б) оптимізації показників;
- в) логічні;
- г) координації.

22. *Методика економічного аналізу являє собою сукупність:*

- а) методів, способів, прийомів і правил економічного дослідження;
- б) соціально-економічних показників;
- в) аналітичних таблиць, графіків, схем;
- г) працівників-фахівців з проведення аналітичних досліджень.

23. *Розрізняють _____ методики економічного аналізу:*

- а) евристичні;
- б) часткові;
- в) математичні;
- г) факторні.

24. *Система методів дослідницької діяльності, які використовуються у переважній більшості наук, носить назву:*

- а) загальнонаукова методологія;
- б) теоретична методологія;
- в) фундаментальна методологія;
- г) наукова методологія.

25. До загальнонаукових прийомів економічного аналізу відносяться:

- а) аналіз і синтез; індукція і дедукція;
- б) ланцюгових підстановок, абсолютних різниць;
- в) індексний, абсолютних різниць;
- г) абсолютних і відносних різниць.

26. Який із нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується на емпіричному етапі дослідження?

- а) моделювання;
- б) спостереження;
- в) ідеалізація;
- г) конкретизація.

27. Який із нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується на теоретичному етапі дослідження?

- а) спостереження;
- б) опитування;
- в) експеримент;
- г) формалізація.

28. Який із нижчеперелічених загальнонаукових методів використовується як на емпіричному, так і на теоретичному етапі дослідження?

- а) спостереження;
- б) абстрагування;
- в) ідеалізація;
- г) формалізація.

29. Спостереження – це:

а) система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, спрямованих на отримання точних об'єктивних даних про явище чи процес, що вивчається;

б) цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них факторів, взаємодії між явищами;

в) планомірний, цілеспрямований збір даних про суспільні явища і процеси шляхом їх безпосередньої реєстрації та узагальнення;

г) системне спостереження, опис та інтерпретація відрізків соціальної дійсності з метою перевірки гіпотез та теорій.

30. Метод дослідження явищ способом активного впливу на них за допомогою створення нових умов або ж через спрямування перебігу процесу в новому напрямі носить назву:

а) дослідження у штучно створених умовах;

б) лабораторне дослідження;

в) експеримент;

г) спостереження.

31. До економіко-статистичних методів не відноситься:

а) моделювання;

б) індексний метод;

в) дисперсійний аналіз;

г) кореляційно-регресійний метод.

32. Науковий прийом, що базується на уявному створенні певних абстрактних (ідеалізованих) образів об'єктів, які в реальності можуть не існувати, носить назву:

а) ізолювання;

б) ототожнення;

в) абстракція;

г) ідеалізація.

33. Метод, який передбачає дослідження виникнення, формування та розвитку процесів, явищ і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей, носить назву:

а) сходження від абстрактного до конкретного;

б) історичний метод;

в) емпіричний метод;

г) логічний метод.

34. Як називають процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними?

а) вимірювання;

б) порівняння;

в) аналіз;

г) моделювання.

35. В економічному аналізі спосіб порівняння застосовується у вигляді порівняння з:

а) попереднім роком;

б) базисним роком;

в) закордонним досвідом;

г) минулим, планом, нормативом, найкращим досягнутим рівнем, конкурентами, середніми даними, порівняння альтернативних управлінських рішень або порівняння взаємопов'язаних показників.

36. Змістом динамічного (горизонтального) методу економічного аналізу є:

а) визначення тренду (основної тенденції у динаміці показників) за інформацією кількох періодів;

б) розрахунок відношень між окремим показниками фінансово-господарської діяльності, визначення взаємозв'язків між ними;

в) дослідження зміни показників у часі з розрахунками абсолютних і відносних відхилень;

г) визначення співвідношень та пропорцій взаємозалежних економічних показників, результати яких повинні бути тотожними.

37. Як при порівнянні розраховують абсолютне відхилення показника?

а) частка від ділення звітнього та базисного показника;

б) частка від ділення базисного та звітнього показника;

в) різниця між звітнім та базисним значенням показника;

г) різниця між базисним і звітнім значенням показника.

38. Відносні зміни показника визначають в:

- а) показниках координації;
- б) показниках виконання плану;
- в) відсотках і коефіцієнтах;
- г) натуральних одиницях виміру.

39. Як називається метод визначення співвідношень та пропорцій взаємозалежних економічних показників, результати яких повинні бути тотожними?

- а) ототожнення;
- б) порівняння;
- в) балансовий;
- г) пропорційний.

40. Моделі взаємозв'язків, в яких результативний показник є добутком кількох факторів, носять назву:

- а) мультиплікативні;
- б) адитивні;
- в) кратні;
- г) змішані.

41. Моделі взаємозв'язків, в яких результативний показник є часткою від ділення факторів, носять назву:

- а) мультиплікативні;
- б) адитивні;
- в) кратні;
- г) змішані.

42. Зміст факторного аналізу:

а) різновид балансового методу, яким можна визначити величину останнього фактора, якщо вже відомий сумарний вплив усіх інших факторів, крім нього, і загальна зміна результативного показника;

б) метод дослідження взаємозалежностей у сукупності, визначення ступеня відокремленого і спільного впливу факторів на результативну ознаку та кількісної оцінки цього впливу шляхом використання відповідних критеріїв;

в) математико–статистичний метод вивчення результатів спостереження, що залежать від різноманітних одночасно діючих факторів з метою виявити вплив різних факторів на варіацію ознаки, що вивчається;

г) визначення впливу окремих факторів на зміну результативних показників за допомогою детермінованих і стохастичних моделей з використанням прийомів елімінування та економіко-статистичних методів.

43. Прийом економічного аналізу, що полягає у послідовному вивченні ізольованого впливу дії чинників на результативний показник за незмінності інших чинників, носить назву:

- а) спосіб ланцюгових підстановок;
- б) спосіб абсолютних різниць;
- в) спосіб відносних різниць;
- г) елімінування.

44. Спосіб ланцюгових підстановок полягає в:

а) обчисленні відносних відхилень факторних показників (у відсотках), які множать на базисний обсяг узагальнюючого показника;

б) обчисленні умовних величин результативного показника, в яких базисні факторні показники послідовно замінюють на фактичні, починаючи з кількісного показника. Величину впливу чинників визначають як різниці послідовно розрахованих результативних показників;

в) визначенні різниці між звітними та базовими показниками, яка множиться на абсолютні значення іншого фактора (звітне для кількісного чинника, базисне для якісного чинника);

г) обчисленні відносних показників (індексів), які дозволяють оцінити у відносному виразі вплив окремих факторів на результативний показник.

45. Спосіб ланцюгових підстановок передбачає обчислення розрахункових показників, які носять назву:

- а) базисні показники;
- б) факторні показники;
- в) фактичні показники;
- г) умовні величини.

ТЕМА 5. ФАКТОРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 5.1. Зміст і завдання факторного аналізу
- 5.2. Фактори в економічному аналізі: поняття і класифікація
- 5.3. Моделювання факторних систем
- 5.4. Способи виміру факторів у детермінованому аналізі

5.1. Зміст і завдання факторного аналізу

Всі явища та процеси господарської діяльності підприємств знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості. Важливим методологічним питанням економічного аналізу є вивчення і вимірювання впливу факторів на величину досліджуваних економічних показників.

Під *факторним аналізом* розуміють методику комплексного та системного вивчення і вимірювання впливу факторів на величину результативних показників.

Види факторного аналізу:

Детермінований факторний аналіз – це методика дослідження впливу факторів, зв'язок яких з результативним показником має функціональний характер, тобто результативний показник може бути представлений у вигляді добутку або алгебраїчної суми показників, що є факторами детермінованої моделі ($FOП = Ч \times O$; $П = ГВ - С$).

Стохастичний аналіз – методика дослідження факторів, зв'язок яких з результативним показником, на відміну від функціонального, є неповним, ймовірним і кореляційним. При кореляційній залежності зміна аргументу може дати декілька значень приросту функції залежно від поєднання інших факторів, що визначають цей показник (наприклад, неможливо через формулу (функціонально) показати зв'язок між обсягом прибутку підприємства та середнім рівнем кваліфікації працівників).

Прямий факторний аналіз – передбачає проведення дослідження дедуктивним способом (від загального до поодинокого).

Зворотний факторний аналіз – здійснює дослідження причинно – наслідкових зв'язків методом логічної індукції (від поодиноких, окремих факторів до узагальнюючих).

Одноступеневий факторний аналіз – використовується для дослідження факторів лише одного рівня підпорядкування без їх деталізації на складові частини.

Багатоступеневий факторний аналіз – проводиться деталізація складових елементів з метою дослідження їх впливу.

Статистичний факторний аналіз – використовується при вивченні впливу чинників на результативний показник щодо відповідної дати.

Динамічний факторний аналіз – передбачає дослідження причинно – наслідкових зв'язків в динаміці.

Ретроспективний факторний аналіз – вивчаються чинники зміни результативних показників за минулі роки.

Перспективний факторний аналіз – досліджує вплив факторів на результативні показники в перспективі.

Факторний аналіз проводиться в декілька **етапів**, а саме:

1-й – проводять *відбір головних, визначальних факторів*;

2-й – відбувається *класифікація і систематизація факторів*, що забезпечує можливість системного підходу до їх вивчення;

3-й – передбачає *визначення форми залежності між факторами і результативним показником*;

4-й – *моделювання економічних показників*;

5-й (головний) – *розрахунок впливу факторів та оцінка ролі кожного з них* в зміні результативного показника;

6-й (заключний) – *практичне використання факторної моделі для підрахунку резервів, планування, прогнозування результативного показника*.

5.2. Фактори в економічному аналізі: поняття і класифікація

Фактор – це причина, рушійна сила будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну із основних ознак. В економіці фактори – це умови, рушійні сили, необхідні для здійснення господарських процесів, причини, що впливають на результати зміни даних за окремими показниками діяльності.

Під **класифікацією факторів** розуміють розподіл їх за групами залежно від їх загальних ознак, що подаються ранжировано до значення цих ознак, тобто дає можливість точніше оцінити місце та роль кожного фактора у формуванні величини результативних показників.

Класифікація факторів в економічному аналізі:

За економічним змістом – виробничо-економічні та соціально-економічні;

За ступенем впливу на результати роботи – основні й другорядні;

За ступенем залучення резервів – інтенсивні та екстенсивні;

За внутрішнім змістом – кількісні й якісні;

За часом дії – постійні й тимчасові;

За ступенем деталізації – прості й складні;

За ступенем охоплення – загальні й специфічні;

За ступенем дії – першого, другого, ..., n-го порядків;

За характером дії – об'єктивні й суб'єктивні;

За напрямом дії – позитивні й негативні;

За ступенем кількісного виміру впливу – піддаються й не піддаються кількісній оцінці;

За способом визначення впливу – прямі й розрахункові;

За об'єктами маркетингового середовища – демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, культурного порядку.

5.3. Моделювання факторних систем

Моделювання це один із методів наукового пізнання, за допомогою якого створюється модель об'єкта дослідження, тобто взаємозв'язок показника, що досліджується, з факторами передається у формі конкретного математичного рівняння.

Функціональний зв'язок можна відобразити шляхом використання адитивної, мультиплікативної, кратної або комбінованої (змішаної) моделей.

Адитивний взаємозв'язок використовується у тих випадках, якщо результативний показник є алгебраїчною сумою декількох факторних ознак.

$$Y = a + b + c + \dots + n$$

Приклад: запаси товарів на початок року + обсяг надходження = загальний обсяг реалізації + інше вибуття товарів + запаси товарів на кінець року.

Мультиплікативний взаємозв'язок відображає прямо пропорційну залежність результативного показника від факторів. Мультиплікативні моделі застосовуються якщо результативний показник є добутком декількох факторів.

$$Y = a \times b \times c \times \dots \times n$$

Приклад: виручка від реалізації продукції.

Велике значення в аналізі мають багатфакторні мультиплікативні моделі.

Приклад: обсяг реалізації продукції.

Кратна залежність. Кратні моделі застосовуються якщо результативний показник отримують діленням одного факторного показника на величину іншого.

$$Y = \frac{a}{b}$$

Приклад: трудомісткість, собівартість.

Комбінований (змішаний) взаємозв'язок – поєднання в різноманітних комбінаціях адитивної, мультиплікативної та кратної залежностей:

$$Y = (a + b) \times c; Y = \frac{a}{b + c}; Y = \frac{a \times b}{c}; Y = \frac{a + b}{c}$$

5.4. Способи виміру факторів у детермінованому аналізі

Враховуючи те, що за характером взаємозв'язку між показниками розрізняють детермінований і стохастичний факторний аналіз, аналітичні способи поділяються відповідно на способи детермінованого та стохастичного факторного аналізу.

Способи факторного аналізу:

Детермінований факторний аналіз – ланцюгові підстановки, абсолютні різниці, відносні різниці, індексний, пропорційного ділення, часткової участі, інтегральний, логарифмічний.

Стохастичний факторний аналіз – кореляційний, дисперсійний, багатовимірний, кластерний.

Спосіб ланцюгових підстановок використовується для розрахунку впливу факторів в усіх типах детермінованих факторних моделей: адитивних, мультиплікативних, кратних, комбінованих (змішаних).

Способи абсолютних і відносних різниць використовуються у моделях мультиплікативних та змішаного типу.

5.5. Практична частина

Семінарське заняття

1. Зміст і завдання факторного аналізу
2. Фактори в економічному аналізі: поняття і класифікація
3. Моделювання факторних систем
4. Способи виміру факторів у детермінованому аналізі

Питання для контролю та самопідготовки

1. Поняття та значення факторного аналізу.
2. Класифікація факторного аналізу.
3. Види факторного аналізу та етапи його проведення.
4. Сутність та особливості детермінованого факторного аналізу.
5. Сутність та особливості стохастичного факторного аналізу.

6. Поняття відбору факторів, які впливають на досліджуваний результативний показник.
7. Основні вимоги до факторів у процесі їх відбору.
8. Сутність і значення класифікації факторів, основні вимоги до класифікації.
9. Систематизація факторів для створення детермінованих факторних систем.
10. Систематизація факторів для створення стохастичних факторних систем.
11. Поняття та значення моделювання взаємозв'язків між результативним показником і факторами.
12. Методи моделювання факторних систем у детермінованому факторному аналізі.

Тестові завдання

1. За характером впливу на результати господарської діяльності розрізняють фактори:

- а) трудові та нетрудові;
- б) внутрішньогосподарські, галузеві;
- в) інтенсивні та екстенсивні;
- г) регіональні, народногосподарські.

2. За економічним змістом фактори поділяються на:

- а) основні й другорядні;
- б) об'єктивні й суб'єктивні;
- в) виробничо-економічні та соціально-економічні;
- г) прямі й розрахункові.

3. За ступенем деталізації фактори бувають:

- а) прості й складні;
- б) першого, другого, ..., n-го порядків;
- в) прямі й розрахункові;

г) постійні й тимчасові.

4. Який метод дозволяє аналізувати зміну явища у часі, просторі, оцінювати рівень виконання планового завдання, вивчати взаємозв'язки, виявляти та вимірювати вплив факторів на зміну складних економічних явищ?

а) інтегральний метод;

б) індексний метод;

в) метод різниць;

г) метод пропорційного ділення та дольової участі.

5. В аналізі динаміки економічних явищ і процесів використовуються:

а) базисні індекси;

б) середні величини;

в) структурні величини;

г) абсолютні показники.

5. Розраховуються по відношенню до попереднього періоду індекси:

а) ланцюгові;

б) базисні;

в) ланцюгові і базисні;

г) ланцюгові або базисні залежно від мети і завдань аналізу.

8. Сутність інтегрального методу полягає у:

а) розчленуванні загального показника на окремі складові для здійснення факторного аналізу;

б) розкладанні приросту результативного показника на окремі фактори з урахуванням взаємозв'язку між ними;

в) визначенні комплексного впливу факторів на результативний показник;

г) комплексній, інтегральній оцінці економічних явищ і процесів.

9. Інтегральний метод придатний для застосування:

а) мультиплікативних моделей;

б) кратних моделей;

в) комбінованих моделей;

г) всі відповіді вірні.

10. Способи розрахунку впливу окремих факторів на зміну результативного показника в інтегральному методі залежать від:

- а) складності факторної моделі;
- б) порядку підстановки показників;
- в) типу факторної моделі;
- г) мети і завдань аналізу.

11. Метод дольової участі призначений для:

- а) розрахунку відносних показників динаміки складних економічних явищ;
- б) зведення аналітичних показників за допомогою повторного групування;
- в) визначення впливу зміни факторів на динаміку результативного показника.
- г) визначення впливу зміни факторів на динаміку результативного показника.

12. Елімінування – це :

- а) надходження даних з необхідною для управління деталізацією;
- б) визначення спільного впливу факторів на результативний показник;
- в) деталізація впливу окремих факторів на результативний показник;
- г) визначення впливу кожного фактора на результативний показник при незмінності інших факторів.

13. _____ є найбільш універсальним для розрахунку впливу факторів в усіх типах факторних моделей:

- а) прийом абсолютних різниць;
- б) прийом відносних різниць;
- в) прийом ланцюгових підстановок;
- г) індексний метод.

14. Порядок заміни показників при застосуванні прийому ланцюгових підстановок такий:

- а) кількісні, структурні, якісні;
- б) структурні, якісні, кількісні;
- в) кількісні, якісні, структурні;
- г) якісні, кількісні, структурні.

15. За допомогою методу логарифмування сумарний вплив факторів розподіляється:

- а) на найважливіші фактори;
- б) на перший та останній фактори;
- в) пропорційно середнім значенням факторів;
- г) пропорційно частці ізольованого впливу кожного фактора на рівень результативного показника.

16. Метод логарифмування застосовується для:

- а) виміру щільності зв'язку між факторами;
- б) знаходження відхилення та оцінки середньої квадратичної;
- в) виміру впливу факторів у кратних моделях;
- г) вимірювання впливу факторів у мультиплікативних моделях.

17. До методів стохастичного факторного аналізу належать:

- а) дисперсійний аналіз;
- б) регресійний аналіз;
- в) кореляційний аналіз;
- г) метод логарифмування.

18. Дисперсія означає:

- а) силу зв'язку між факторними та результативною ознаками;
- б) ступінь розсіювання навколо середнього значення випадкової величини;
- в) ступінь підпорядкованості одних величин іншим;
- г) всі відповіді правильні.

19. Коефіцієнт детермінації показує:

а) ступінь участі факторної ознаки у формуванні загальної змі-нюваності результативної ознаки.

б) тісноту зв'язку між двома факторами;

в) величину варіації досліджуваної ознаки;

г) всі відповіді правильні.

20. Основне завдання кореляційного методу полягає в аналізі статистичних даних для виявлення залежності:

а) математичної;

б) лінійної;

в) стохастичної;

г) квадратичної.

21. За допомогою кореляційного аналізу встановлюють:

а) щільність зв'язку між ознаками;

б) відхилення та оцінку середньоквадратичної;

в) типовість середньої;

г) варіацію ознаки під впливом випадкових причин.

ТЕМА 6. АНАЛІЗ РЕЗЕРВІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

6.1. Поняття і класифікація резервів господарювання.

6.2. Методика розрахунку та обґрунтування розміру резервів господарювання.

6.1. Поняття і класифікація резервів господарювання

Одним із завдань економічного аналізу є пошук можливостей підвищення ефективності господарської діяльності. Результатом вирішення такого завдання є виявлення резервів господарювання.

Якщо про резерв немає даних, або нічого не відомо про його існування, тоді й можливість його використання відсутня, – тобто резерву немає як такого. Резерв з'являється тільки в момент виявлення. Проф. В.В. Ковальов наголошує на цьому у визначенні: “Резерви – виявлені можливості кількісного та якісного зростання основних показників діяльності підприємства, що виражаються у невикористовуваних, частково використовуваних або нерационально використовуваних виробничих ресурсах (матеріального, фінансового, організаційного, інформаційного тощо характеру)”.

Поняття “резерви” не має однозначного тлумачення у спеціальній літературі. Його походження можна знайти у французькій і латинській мовах. З французької мови слово “*reserve*” перекладається як “запас”; з латинської – “*reservere*” означає “економити, зберігати”.

У спеціальній літературі та в практиці економічного аналізу термін “резерви” використовується у двох значеннях:

1) як запаси ресурсів, що є необхідними для забезпечення безперервної діяльності підприємства (безперервного здійснення процесу виробництва, надання послуг тощо), та які формуються цілеспрямовано на випадок додаткової потреби;

2) як вимірювані, ще не використані можливості розвитку та удосконалення основного або інших видів діяльності щодо досягнутого рівня,

тобто можливості підвищення ефективності виробництва. Наприклад, резерви збільшення обсягу виробництва та реалізації продукції, зниження її собівартості, зростання прибутку тощо.

Економічна сутність резервів як невикористаних можливостей полягає у забезпеченні стійкого розвитку суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі.

Взагалі, резерви формуються для досягнення оперативно-тактичних цілей суб'єкта господарювання, а саме: мінімізації впливу ризикових подій; формування фінансового результату; створення умов розвитку підприємства та підвищення його конкурентоспроможності. Резервна система забезпечує безперервність функціонування та можливість постійного розвитку підприємства.

Необхідність забезпечення діяльності кожного суб'єкта господарювання є найважливішим стимулом удосконалення конкретних видів продукції, надання послуг, зниження витрат, зростання продуктивності праці. Пошук резервів – об'єктивний процес, що випливає із всезагального закону робочого часу, конкретним вираженням якого є зниження витрат живої та уречевленої праці. Це зниження досягається шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, проведення організаційних заходів, удосконалення процесу управління тощо.

Якщо суб'єкт господарювання прагне не лише шукати можливості вижити в конкурентному середовищі, але й розвивати свою діяльність, йому необхідно шукати резерви підвищення її ефективності.

У спеціальній економічній літературі резерви класифікуються за наступними ознаками:

За місцем утворення резерви поділяються на:

- внутрішньогосподарські – резерви, що виявляються та можуть бути використані лише на підприємстві, що досліджується. Пов'язані з ліквідацією непродуктивного витрачання ресурсів. Поділяються на резерви, що виникли в цеху, на виробничій ділянці, на робочому місці;

- галузеві – резерви, що можуть бути виявлені лише на рівні галузі. Пошук таких резервів належить до компетенції відповідних міністерств, асоціацій, інших об'єднань;

- регіональні – можуть бути виявлені та використані в межах певного географічного району (наприклад, використання місцевої сировини);

- національні – можуть бути виявлені шляхом проведення заходів на загальнодержавному рівні (наприклад, зміна форм власності, системи управління економікою тощо).

За елементами забезпечення діяльності виділяють резерви, пов'язані з підвищенням ефективності використання:

- трудових ресурсів (покращання використання робочого часу, підвищення кваліфікації, продуктивності праці тощо);

- засобів праці (зміна застарілого устаткування, його модернізація, скорочення часу на планово-попереджувальний ремонт, зменшення простоїв, підвищення продуктивності устаткування тощо);

- предметів праці (зменшення витрат сировини та матеріалів у процесі виробництва, скорочення браку (виправного та невиправного), допустима заміна сировини і матеріалів тощо).

За ознакою часу резерви поділяються на:

- поточні (короткострокові) – резерви, які можуть бути реалізовані протягом року (місяця, кварталу, півріччя тощо);

- перспективні (довгострокові) – резерви, які можуть бути реалізовані за проміжок часу, що перевищує один рік.

За стадіями життєвого циклу виробів резерви поділяються на:

- передвиробничі резерви – виявляються на передвиробничій стадії у ході науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) зі створення виробу. Основним резервом на цій стадії є застосування досконаліших конструкцій, технологій, матеріалів, що підвищує якість виробів, сприяє зниженню витрат на виробництво та експлуатацію виробів. Саме на цій

стадії об'єктивно можна виявити найбільші резерви зниження собівартості продукції;

- виробничі резерви – виявляються на стадії виробництва. Можуть бути виявлені невикористані можливості скорочення витрат сировини, матеріалів, підвищення продуктивності праці за рахунок покращання організації виробництва, впровадження заходів науково-технічного прогресу тощо;

- експлуатаційні резерви – виявляються на стадії експлуатації виробів споживачем. В якості можливих резервів тут можна розглядати скорочення витрат на експлуатацію виробу (наприклад, витрати на ремонт, споживання електроенергії тощо);

- утилізаційні резерви – можливості скорочення витрат на утилізацію виробу після завершення його життєвого циклу.

За характером впливу на результати діяльності резерви поділяються на:

- екстенсивні резерви – резерви, пов'язані з використанням у виробництві додаткових ресурсів (матеріальних, трудових, природних тощо). Резервами екстенсивного типу є:

1) збільшення часу використання ресурсів (засобів праці, робочої сили, тривалості обороту оборотних засобів);

2) збільшення кількості ресурсів (кількість засобів праці, предметів праці, чисельності робочої сили);

3) усунення непродуктивного використання ресурсів.

- інтенсивні резерви – пов'язані з найбільш повним і раціональним використанням наявного виробничого потенціалу. При цьому результати виробництва зростають швидше, ніж витрати на нього. Резервами інтенсивного типу є:

1) удосконалення елементів забезпечення діяльності (засобів праці, предметів праці, робітників);

2) удосконалення процесу господарювання (технології виробництва, організації виробництва та праці, організації управління, відтворення основних і прискорення оборотності оборотних засобів).

За способом виявлення резерви поділяються на:

- явні – резерви, які легко виявити за даними бухгалтерського обліку. Це очевидні витрати та перевитрати, які поділяються на:

1) безумовні – резерви, пов'язані з недопущенням безумовних витрат сировини, матеріалів і робочого часу (брак, недостача та псування продукції, виплачені штрафи тощо);

2) умовні – перевитрачання всіх видів ресурсів у порівнянні з чинними на даний момент нормами на підприємстві. Норми, які є базою порівняння, не завжди оптимальні. Однак, якщо норми оптимальні, то умовні витрати свідчать про те, що фактичний організаційно-технічний рівень не відповідає плановому, що призводить до витрат робочого часу, неповного використання обладнання, перевитрачання матеріалів;

- приховані – резерви, що можуть бути виявлені в результаті порівняння з іншими об'єктами.

За джерелами утворення резерви поділяються на:

- внутрішні – резерви, які можуть бути виявлені, освоєні силами та засобами підприємства;

- зовнішні – технічна, технологічна або фінансова допомога підприємству від держави, вищих органів тощо.

6.2. Методика розрахунку та обґрунтування розміру резервів господарювання

В ринкових умовах особлива увага приділяється вивченню ринків збуту продукції, що випускається суб'єктом господарювання, зокрема місткість ринку та можливості зайняття в ньому певного сегменту. Вивчається якість продукції на ринку, необхідність і можливість підвищення її якості.

Напрями пошуку резервів визначаються на підставі інформації про зміну якості продукції, скорочення чи розширення ринків її збуту, рівня рентабельності, стану та ефективності використання ресурсів.

Наявність позитивних тенденцій розвитку суб'єкта господарювання й окремих видів його діяльності не виключає необхідності пошуку резервів. Для досягнення успіху пошук резервів повинен відбуватися систематично, на науковій основі. Реальність величини виявлених резервів потребує точного та обґрунтованого розрахунку.

Методика вимірювання, оцінки та використання резервів складається з декількох етапів: аналітичного, організаційного та функціонального (рис.1).

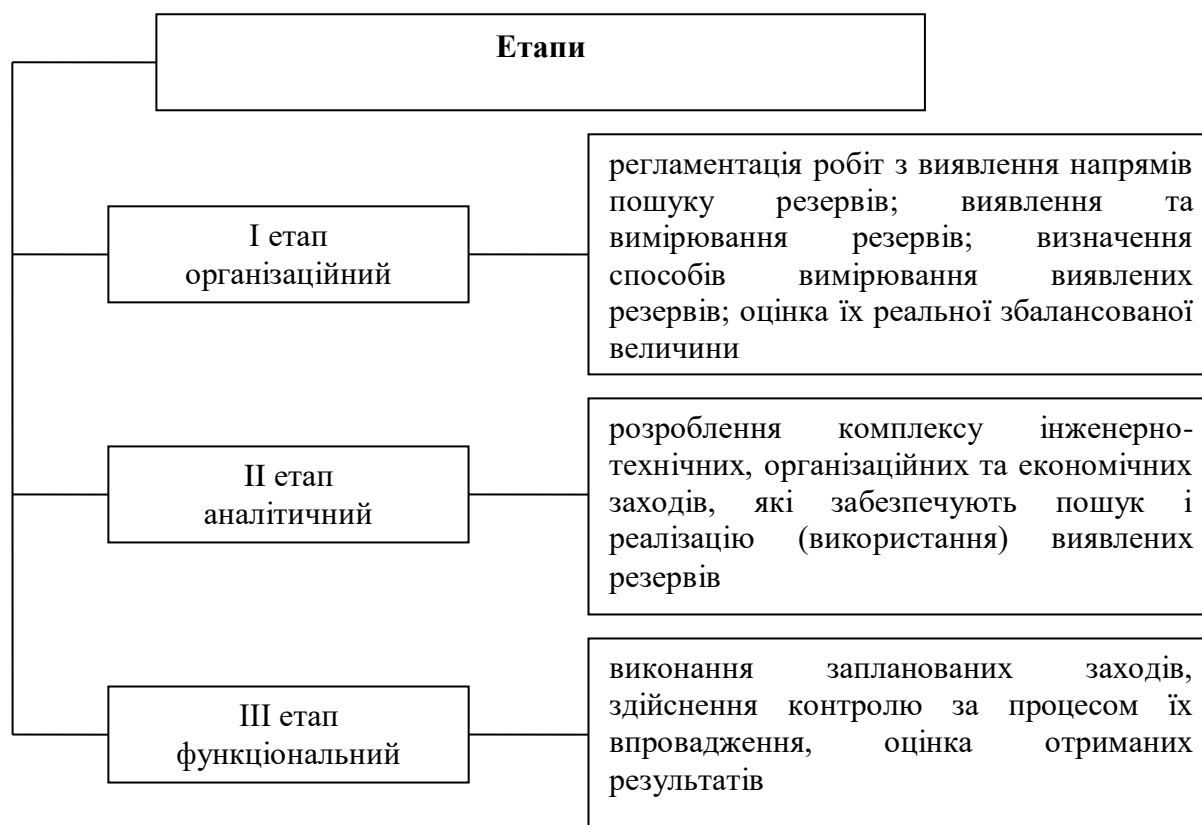

Рис. 1. Етапи вимірювання і оцінки резервів господарювання

Необхідно розрізнити поняття “вимірювання резервів” та “оцінка резервів”. Під *вимірюванням резервів* розуміють розрахунок їх величини (рівня) за кожним видом, під *оцінкою* – визначення їх реальної збалансованої величини відповідно до розроблених організаційно-технічних заходів, що враховують реальні можливості підприємства.

Вимірювання резервів базується на використанні аналітичного інструментарію: порівняння, балансового узагальнення, відносних величин,

кореляційно-регресійного аналізу, функціонально-вартісного аналізу, детермінованого факторного аналізу, методу співвідношення “витрати – обсяг – прибуток”, експертних оцінок тощо.

Вибір способу вимірювання резервів залежить від:

- стадій життєвого циклу виробу, на яких виявляються та вимірюються резерви. Так, якщо в якості об’єкту пошуку резервів обрана довиробнича стадія життєвого циклу виробу, найбільший ефект забезпечує використання функціонально-вартісного аналізу (ФВА). ФВА використовується для:

- удосконалення виробів і розробки нової продукції;
- результатних показників, які необхідно покращити;
- виду виробничих ресурсів, за яким проводиться пошук резервів ефективнішого їх використання;
- характеру резервів (екстенсивні та інтенсивні), способу їх виявлення (явні та приховані) тощо.

Розглянемо порядок розрахунку резервів за допомогою різних способів.

Величина резервів у кількісному відношенні може бути визначена як різниця між прогнозним і фактичним рівнем показника, що вивчається, на певний момент часу.

Для підрахунку величини резервів у тих випадках, коли витрати ресурсів або можлива їх економія визначається у порівнянні з обраною базою, застосовується *спосіб порівняння*. Цей спосіб дозволяє виміряти резерви шляхом порівняння досягнутого рівня з потенційно можливим. Для розрахунку використовуються формули:

$$P_{ci} = C_{\phi i} - C_{ni} \quad (1)$$

$$P_c = \sum_{i=1}^n P_{ci}, \quad (2)$$

де P_{ci} , P_c – резерв зниження собівартості за рахунок i -го виду ресурсів і загальна сума резерву зниження собівартості; $C_{\phi i}$, C_{ni} – фактичний і потенційний рівні використання i -го виду виробничих ресурсів.

При використанні порівняння для вимірювання резервів найважливішим методологічним питанням є вибір бази порівняння для визначення потенційного рівня показника. У якості такої бази може бути прийнятий паспортний рівень, базовий, досягнутий на передових підприємствах, середньогалузевий тощо⁴.

Для визначення потенційного рівня показників, що використовуються в ході розрахунку резервів, необхідним є здійснення конкретних організаційно-технічних заходів, впровадження яких дозволить досягнути цього рівня.

Для визначення резервів у тих випадках, коли відома величина додаткового залучення або величина безумовних витрат ресурсів застосовується *спосіб прямого підрахунку*. Так, можливість збільшення випуску продукції в цьому разі визначається наступним чином: додаткова кількість ресурсів або величина безумовних витрат ресурсів з вини підприємства ділиться на можливу норму їх витрачання на одиницю продукції, або множиться на можливу ресурсовіддачу, тобто на матеріаловіддачу, фондівіддачу, продуктивність праці тощо.

Підходи до послідовності пошуку, збалансованої оцінки резервів можуть відрізнятися. Наприклад, почати процес пошуку та оцінки резервів можна з показника прибутку. Спочатку його необхідна величина може бути визначена виходячи з перспектив розвитку суб'єкта господарювання. Виходячи від цієї величини, визначається необхідний для її забезпечення резерв зростання обсягу реалізації з урахуванням витрат. З цією метою може бути використаний метод аналізу “витрати – обсяг – прибуток”.

Для розрахунку й оцінки резервів зростання показників, що характеризують обсяг виробництва та реалізації продукції, може використовуватися поєднання *способу порівняння* та *способу абсолютних різниць*. За допомогою способу порівняння розраховується відхилення фактично досягнутого рівня, який бере участь у розрахунку якісного показника, від потенційно можливого. Якщо відомий потенційний рівень іншого (кількісного) показника формули розрахунку резерву, його величина може бути

розрахована як добуток потенційного рівня кількісного показника та приросту якісного.

Для виявлення резервів також використовуються *способи математичного програмування*, які дозволяють оптимізувати величину показників з урахуванням умов господарювання та обмежень на ресурси і тим самим виявити додаткові та невикористані резерви виробництва шляхом порівняння величини досліджуваних показників за оптимальним варіантом з фактичним або плановим їх рівнем.

Використання *функціонально-вартісного аналізу (ФВА)* дозволяє на ранніх стадіях життєвого циклу продукції (виробу) знайти та попередити надлишкові витрати шляхом удосконалення його конструкції, технології виробництва, використання дешевшої сировини.

Всі виявлені вищезазначеними способами резерви повинні бути підкріплені відповідними заходами щодо їх використання. Тільки за таких умов величина резервів буде обґрунтованою.

6.3. Практична частина

Семінарське заняття

1. Поняття і класифікація резервів господарювання.
2. Методика розрахунку та обґрунтування розміру резервів господарювання.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Що розуміють під резервами підприємницької діяльності?
2. Які ви знаєте класифікаційні ознаки резервів господарської діяльності?
3. Які основні принципи виявлення господарських резервів?
4. У чому полягає сутність прямого методу підрахунку господарських резервів?
5. У яких випадках та яким чином застосовується метод порівняння при підрахунку господарських резервів?

6. Яка методика застосування методу детермінованого аналізу для підрахунку господарських резервів?

7. Які етапи виділяють у процесі прийняття управлінських рішень щодо реалізації резервів?

8. Які основні групи резервів виокремлюють у процесі господарської діяльності? Охарактеризуйте шляхи їх реалізації.

Тестові завдання

1. Резерви виробництва за місцем знаходження класифікують на:

- а) поточні і перспективні
- б) зовнішні і внутрішні
- в) власні і залучені
- г) екстенсивні і інтенсивні.

2. Для досягнення основної мети економічного аналізу — підвищення ефективності господарської діяльності підприємства необхідно:

- а) скласти перспективний план діяльності підприємства;
- б) створити нове підприємство;
- в) вишукати внутрішні і зовнішні резерви.
- д) немає правильної відповіді.

3. У перекладі з латинської мови слово «reservare» означає:

- а) запас;
- б) економити, зберігати;
- в) відкладений попит;
- г) надлишок.

4. Під резервами розуміють:

- а) напрями прогнозування розвитку підприємства;
- б) можливості збільшення ресурсів підприємства;
- в) можливості утилізації надлишкових ресурсів підприємства;
- г) можливості поліпшення використання ресурсів підприємства.

5. Використання резервів виробництва забезпечує:

- а) підвищення продуктивності праці;
- б) здешевлення виробництва продукції;
- в) зростання ефективності виробництва;
- г) усі відповіді вірні.

6. Резерви класифікуються за такими ознаками:

- а) вид ресурсів;
- б) характер впливу;
- в) стадія життєвого циклу виробу;
- г) усі відповіді вірні.

7. Резерви, дія і використання яких не залежать від суб'єкта господарювання, називаються:

- а) зовнішні (макрорівневі);
- б) внутрішні (мікрорівневі);
- в) невикористані;
- г) поточні (короткострокові).

8. Експлуатаційні резерви визначаються на стадії:

- а) виробництва товару;
- б) утилізації товару;
- в) передвиробничій;
- г) використання (споживання) товару.

9. Трудові резерви — це невикористані можливості щодо:

- а) скорочення затрат праці;
- б) збільшення затрат праці;
- в) структуризації затрат праці;
- г) залучення додаткової чисельності працівників.

10. Резерви «засоби праці» пов'язані із:

- а) економнішим використанням сировини, матеріалів;
- б) скороченням затрат праці;
- в) заміною, модернізацією застарілого обладнання;

г) скороченням браку в процесі виробництва.

11. Мобілізація внутривиробничих резервів передбачає:

а) економніше використання знарядь, засобів, предметів праці, робочого часу;

б) підвищення довговічності виробів;

д) удосконалення технології виробництва;

г) усі відповіді вірні.

12. Резервами екстенсивного характеру є:

а) розширення площ посіву

б) підвищення норми внесення добрив;

в) додаткове створення робочих місць;

г) усі відповіді вірні.

13. До явних резервів належать:

а) недопущення псування, крадіжок продукції;

б) ліквідація внутрішньозмінних простоїв техніки, обладнання;

в) недопущення браку продукції, матеріалів;

г) усі відповіді вірні.

14. Принципами організації пошуку господарських резервів є:

а) демократичність;

б) провідної ланки;

в) оперативність;

г) усі відповіді вірні

15. Одночасний пошук резервів передбачає виявлення невикористаних резервів:

а) за участю всіх працівників обліково-аналітичної служби;

б) за всіма стадіями життєвого циклу об'єкта чи виробу;

в) за допомогою залучення до цього процесу широкого кола працівників підприємства;

г) немає правильної відповіді.

16. Принцип визначення комплектності резервів означає, що економія одних видів ресурсів повинна супроводжуватися _____ інших, пов'язаних з ними:

- а) економією;
- б) стабільністю;
- в) збільшенням;
- г) ліквідацією.

17. Запобігання повторному рахунку резервів досягається шляхом врахування при узагальненні резервів _____, що впливає на результати господарювання:

- а) тенденції соціально-економічної політики держави;
- б) взаємодії різних факторів;
- в) зміни фінансового стану підприємства;
- г) складу аналітиків.

18. Пошук резервів відбувається за такими етапами:

- а) функціональний;
- б) організаційний;
- в) аналітичний;
- г) усі відповіді вірні.

19. За джерелами утворення резерви поділяються на:

- а) внутрішньогосподарські та зовнішні;
- б) екстенсивні та інтенсивні;
- в) власні і залучені;
- г) вітчизняні та іноземні.

20. За характером впливу на результати виробництва резерви поділяються на:

- а) явні та приховані;
- б) екстенсивні та інтенсивні;
- в) у сфері виробництва та у сфері обігу;
- г) у використанні засобів праці, предметів праці та живої праці.

21. Резерви, пов'язані з додатковим залученням ресурсів при незмінному рівні їх використання, носять назву:

- а) детенсивні;
- б) екстенсивні;
- в) інтенсивні;
- г) економічні.

22. Резерви, за яких результат досягають завдяки підвищенню ефективності використання наявного ресурсного потенціалу, відносять до:

- а) екстенсивних;
- б) інтенсивних;
- в) у використанні засобів праці;
- г) у використанні предметів праці.

23. За видами ресурсів резерви поділяють на:

- а) які не потребують додаткових витрат, які потребують незначних витрат та які потребують суттєвих витрат;
- б) явні та приховані;
- в) резерви засобів праці, предметів праці та живої праці;
- г) екстенсивні та інтенсивні.

24. За видами ресурсів окремо не виділяють резервів:

- а) у використанні засобів праці;
- б) у використанні предметів праці;
- в) у використанні природних ресурсів;
- г) у використанні живої праці.

25. До прихованих резервів відносять:

- а) запаси готової продукції на складі;
- б) зменшення норми використання сировини;
- в) збільшення обсягу виробництва;
- г) невикористані можливості або упущені вигоди.

ТЕМА 7. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ

7.1. Поняття та особливості інформаційного забезпечення економічного аналізу.

7.2. Поняття та види інформації в економічному аналізі.

7.3. Джерела інформації для економічного аналізу.

7.4. Підготовка інформації до економічного аналізу.

7.1. Поняття та особливості інформаційного забезпечення економічного аналізу

Під **інформаційним забезпеченням економічного аналізу** розуміємо *сукупність інформаційних ресурсів (інформаційну базу) і методів їх організації, необхідних і придатних для реалізації аналітичних і управлінських процедур.*

Основні вимоги до організації інформаційного забезпечення економічного аналізу:

1) *інформація незалежно від джерел надходження повинна відповідати потребам аналізу* — забезпечувати надходження даних про ті напрями діяльності і з тією деталізацією, яка в цей момент необхідна аналітику для всебічного вивчення економічних явищ і процесів;

2) *об'єктивність відображення досліджуваних економічних явищ і процесів;*

3) *єдність інформації, яка надходить з різних джерел (бухгалтерського, статистичного і оперативного обліку, а також планових даних), усунення дублювання у первинній інформації;*

4) *оперативність інформації* — інформація повинна надходити до аналітика своєчасно. Підвищення оперативності інформації досягається застосуванням новітніх засобів зв'язку, обробкою її на комп'ютері тощо;

5) *всебічна розробка первинної інформації на комп'ютері з виведенням на її основі необхідних похідних показників.*

Лише принципово нова система економічної інформації і обробка її за допомогою швидкодіючих електронних машин забезпечує надходження необхідних відомостей.

Особливе значення має дистанційна передача первинних даних безпосередньо на комп'ютер;

б) *можливе обмеження обсягу первинної інформації і підвищення коефіцієнта її використання.* Раціональна система інформації передбачає скорочення обсягу даних, які передаються. На основі необхідного (можливо, строго обмеженого) числа базових показників, які постійно накопичуються в комп'ютері можна буде розраховувати всі похідні показники, виписувати динамічні ряди, робити потрібні порівняння;

7) *система інформації має бути раціональною (ефективною),* тобто вимагати мінімуму витрат на збір, збереження і використання її даних. Водночас вона повинна максимально повно забезпечувати запити аналізу і управління. З цієї вимоги витікає необхідність вивчення корисності інформації і на цій основі удосконалення інформаційних потоків шляхом усунення зайвих даних і введення необхідних;

8) *збереження первинних даних у запам'ятовуючих пристроях та встановлення строків їх збереження;*

9) *кодування первинних даних з метою ефективного використання каналів зв'язку і перетворюючого обладнання;*

10) *розроблення програм використання і аналізу первинної інформації для цілей планування і управління.*

Інформаційна система аналізу повинна формуватись й удосконалюватись з урахуванням перерахованих вище вимог, що є необхідною умовою підвищення дієвості та ефективності економічного аналізу.

7.2. Поняття та види інформації в економічному аналізі

Під **інформацією** (від лат. *informatio* — пояснення, повідомлення, викладання) розуміють впорядковані відомості про явища, процеси зовнішнього світу, сукупність будь-яких знань тощо.

Економічний аналіз займає проміжне місце між збором інформації та прийняттям управлінських рішень. Його комплексність, глибина й ефективність багато в чому залежить від обсягу і якості інформації. Економічний аналіз не лише виступає як споживач інформації, а також створює її для власних потреб і прийняття управлінських рішень.

Розрізняють два поняття: **“дані”**, які отримують в результаті фіксації тим чи іншим способом змін у явищах і процесах, та **“інформація”**, що накопичується шляхом відповідної обробки даних. Поняття “дані” нерідко заміняють поняттям “вхідна інформація”, а “інформація” — поняттям “результативна інформація”, оскільки збір даних зазвичай приводить до прийняття відповідних рішень. У тому разі, коли немає необхідності вказувати на відмінність між інформацією і даними, вони вживаються як синоніми.

За рівнем виникнення і передавання інформація характеризується об’єктом і джерелом. На основі об’єкта інформації формується інформаційна система. Вона розподіляється на складові елементи, кожен з яких має властивості системи. В результаті послідовного розподілення виходить система взаємопов’язаних одиниць інформації, що на різних рівнях впливають один на одного.

У зв’язку з прискореним розвитком суспільного виробництва, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, ускладненням господарських зв’язків обсяг інформації безперервно зростає. Обсяг інформації, необхідний для управління економічними і соціальними процесами, кожні 6–8 років подвоюється. Тому велике значення мають мінімізація та раціональне використання інформації. Для прийняття управлінського рішення необхідна специфічна, добре структурована інформація про об’єкт управління.

Інформація стає цінною лише за її необхідності, при взаємодії споживачів і джерел інформації. Вона зменшує невизначеність, знімає незрозумілість, яка завжди виникає при нестачі даних.

Інформація може бути виражена набором літер, цифр, символів і осмислюється в результаті чуттєвого сприйняття й уявлень людини. Для якісного управління необхідна оптимальна кількість вірогідної інформації. Її нестача не дає можливості отримати повного уявлення про предмет, що вивчається, як можна розібратися в ситуації, оцінити її і прийняти правильне рішення.

Надлишковість інформації перешкоджає її швидкій обробці, аналізу та узагальненню, в результаті чого можна прийти до необґрунтованих висновків.

Інформація не є доступною для використання доти, доки вона не зафіксована. Вона зазвичай реєструється на документальних і машинних носіях, а та, що використовується в оперативному аналізі, може бути виражена і в усній формі.

Більшість інформації, яка використовується в аналізі, має форму *показників* — кількісно вимірних ознак. Глибина аналізу та обґрунтованість висновків і заходів за його результатами значною мірою залежать від добору показників, які у своїй сукупності формують цілі системи. Уся система показників дає кількісні та якісні характеристики різних сторін діяльності підприємства або окремих економічних явищ і процесів. Кількість показників може зростати через диференціацію або їх інтеграцію залежно від мети і змісту аналізу, глибини вивчення відповідних об'єктів та процесів.

В економічному аналізі використовується два основні *види інформації*: економічна (сукупність відомостей економічного характеру); виробнича (обмежена технологією і натуральними виробничими показниками).

Економічна інформація — сукупність різних відомостей економічного характеру, що виникають при підготовці виробництва, у процесі господарської діяльності і управління цією діяльністю.

За рівнем виникнення і передавання економічна інформація характеризується своїм об'єктом і джерелом. На основі об'єкта інформації формується економічна інформаційна система, яка розподіляється на складові елементи, кожен з яких володіє властивостями системи. Отже, в результаті послідовного розподілення виходить система взаємопов'язаних одиниць інформації, що на різних рівнях впливають один на одного.

Економічна інформація вкрай неоднорідна. Взаємозв'язки окремих її видів відрізняються відомою складністю, до того ж явно виявляється тенденція до їх подальшого ускладнення.

Незважаючи на систематичне зростання обсягу інформації, її недостатньо для прийняття управлінських рішень. Водночас зростання потоку інформації призводить до надлишковості даних. Потреба наукової організації управління викликає необхідність вивчення інформаційного потоку в напрямі, що сприяє стриманню збільшення обсягів і ліквідації інформаційної недостатності за рахунок ліквідації зайвих даних. Економічна інформація може мати табличну, графічну та текстову форму. Всю інформацію поділяють також на внутрішню і зовнішню, початкову, базову та похідну розрахункову. Існують й інші групування економічної інформації.

Виробнича інформація містить оперативні зведення про техніку, технологію виконання планів виробництва і реалізації продукції.

7.3. Джерела інформації для економічного аналізу

У процесі аналітичного дослідження використовують великі обсяги різної інформації. Основними джерелами є: 1) *відомості регулятивно-правового характеру* (закони, постанови, укази, тобто документи, які визначають передусім правову основу діяльності підприємства) та *відомості нормативно-правового характеру* (нормативні документи державних органів, міжнародних організацій, які містять вимоги, рекомендації, нормативи для суб'єктів господарювання);

2) **нормативно-планові джерела** (бізнес-плани, норми витрат і нормативи, прогнози, преїскуранти цін і тарифів, кошторисні, проектні, договірні та інші передбачувані на майбутнє показники, дані, отримані в маркетингових дослідженнях, технологічні карти, тарифні ставки, розцінки, розпорядження тощо). Ця група джерел досить важлива, оскільки виступає базою для порівнянь, насамперед фактичних даних з передбачуваними. Це дає можливість з'ясувати рівень виконання поставлених завдань і відхилення, тобто — необхідність пошуку причин їх виконання;

3) **інформації облікового характеру** (всі дані, що містяться в документах бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку, а також у звітності всіх видів, у первинній обліковій документації);

4) **позаоблікові джерела інформації** (накази, виробниче листування, матеріали обстежень, ревізій, перевірок, анкетування, розпоряджень, постанов, публікацій з різних аспектів діяльності клієнтів (правові, маркетингові, економічні, соціально-політичні, морально-етичні та ін.), дані про виставки, огляди, презентації, проведені клієнтом або з його участю, дані рекламних буклетів, відеофільмів, інших рекламних матеріалів тощо). Позаоблікова інформація може бути одержана від банків, податкової інспекції, органів арбітражного суду, членів колективу підприємства, партнерів досліджуваного підприємства;

5) **зовнішня інформація** (звітні дані споріднених підприємств і матеріали галузевих видань, збірники статистичних матеріалів як вітчизняних, так і закордонних установ, дані переписів і анкетних обстежень);

6) **дані особистих спостережень аналітика** (виробничі екскурсії, хронометраж робочого дня, опитування працівників підприємства);

7) **технічні джерела інформації** (технічна документація, проектно-кошторисна документація, дані технічних паспортів, технічний рівень і параметри якості продукції, відомості про досягнення науки, нововведення тощо);

8) *додаткові джерела інформації* (матеріали конференцій, біржових торгів, ярмарок, преси, радіо, телебачення). Багато інформації можна отримати від спеціалізованих фірм, які на комерційній основі надають її клієнтам.

У ході аналітичних досліджень також використовують інформацію довідково-енциклопедичного характеру.

7.4. Підготовка інформації до економічного аналізу

Підготовка інформації до економічного аналізу передбачає:

- перевірку доброякісності інформації (перевірка інформації за формою (перевіряється наскільки повними є дані, чи дотримуються правила складання та оформлення звітності тощо); аналітична перевірка інформації (правильність арифметичних розрахунків, узгодженість показників, наведених у різних таблицях, тощо); перевірка інформації за сутністю (у процесі перевірки визначають, на скільки той або інший показник відповідає дійсності, фактичному стану справ);

- забезпечення можливості порівняння показників (всю числову інформацію, після перевірки її доброякісності, приводять до порівняльного вигляду. Це здійснюють за допомогою таких способів, як нейтралізація впливу вартісного та якісного факторів шляхом доведення їх до єдиного базису, використання середніх і відносних величин, методів перерахунку тощо);

- спрощення числових показників. Вибір способу спрощення залежить від змісту показника, його величини тощо. Для цього можна замінювати абсолютні показники відносними, заокруглювати цифри;

- систематизація та групування підібраної інформації.

При дослідженні вірогідності інформаційної бази необхідно:

- перевірити дотримання правил оформлення звітності; прийнятність та узгодженість показників звітів та суміжні хронологічні періоди; узгодженість показників різних форм звітності перевіряють, звичайно, зіставленням. Деякі показники входять до різних форм звітності і, отже, при правильному складанні

звіту обов'язково мають збігатися. При цьому використовують внутрішньо формові та міжформові ув'язки;

- провести вибіркову інвентаризацію;
- здійснити логічний контроль показників звітності;
- провести арифметичний та нормативний контроль;
- застосувати зустрічну перевірку.

7.5. Практична частина

Семінарське заняття

1. Поняття та особливості інформаційного забезпечення економічного аналізу.
2. Поняття та види інформації в економічному аналізі.
3. Джерела інформації для економічного аналізу.
4. Підготовка інформації до економічного аналізу.

Питання для контролю та самопідготовки

1. Сутність інформації та її роль в аналітичному дослідженні.
2. Аналітична економічна інформація, напрями її використання.
3. Які основні вимоги ставляться до аналітичної інформації?
4. Що таке інформаційне забезпечення?
5. Назвати основні джерела інформації.
6. Особливості нормативної інформації та її використання в управлінні.
7. Класифікаційні ознаки та види економічної інформації.
8. Сутність фінансової звітності.
9. Принципи фінансової звітності.
10. В чому полягає перевірка достовірності інформаційної бази?
11. Комп'ютерна інформаційна база та її використання в економічному аналізі.

12. Основні принципи створення ефективного інформаційного забезпечення для вирішення задач економічного аналізу.

13. Основні етапи процесу обробки аналітичної інформації з використанням ПК.

Тестові завдання

1. Сукупність впорядкованих, систематизованих даних, відомостей, знань, детальна систематизована подача певного матеріалу – це:

- а) інформаційне забезпечення;
- б) інформація;
- в) інформаційна база;
- г) інформаційна система.

2. Яким вимогам має відповідати інформація, що використовується в економічному аналізі?

- а) достовірність, оперативність;
- б) повнота, порівнюваність;
- в) доступність;
- г) усі відповіді вірні.

3. Первинна інформація – це:

а) документовані або публічно проголошені відомості про досягнення науки, техніки, виробництва, подані у відповідній формі;

б) документовані або публічно оголошені відомості про досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності;

в) інформація, яка є результатом безпосередніх спостережень, експериментів, опитувань, вивчення фактичного досвіду;

г) результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження.

4. *Фінансова звітність підприємства включає форми:* а) Баланс, Звіт про прибутки та збитки, Звіт про зміни у власному капіталі, Звіт про рух грошових коштів, Примітки до річної фінансової звітності;

б) Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до річної фінансової звітності за сегментами;

в) Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про зміни у власному капіталі, Примітки до річної фінансової звітності, Інформацію за сегментами;

г) Баланс (звіт про фінансовий стан), Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до фінансової звітності.

5. *За ознакою рівня доступності інформація, що використовується в економічному аналізі, поділяється на:*

а) постійну та умовно-постійну;

б) відкриту і конфіденційну;

в) офіційну і неофіційну;

г) доступну та недоступну.

6. *Відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов, є:*

а) таємною інформацією;

б) відкритою інформацією;

в) конфіденційною інформацією;

г) комерційною таємницею.

7. *Планово-нормативна, звітна, облікова, позаоблікова – це види інформації за ознакою:*

а) стадії управління;

б) джерела даних;

в) статус джерела даних;

г) спосіб фіксації.

8. До джерел зовнішньої інформації не входять:

а) наукові публікації;

б) аналітичні журнали;

в) дані аналітичних висновків підприємства;

г) довідники та інструкції.

9. До джерел внутрішніх даних не входять:

а) планово-нормативна інформація, створена на підприємстві;

б) дані бухгалтерського, статистичного, оперативного обліку;

в) дані підприємств-конкурентів і узагальнені дані по галузі діяльності;

г) дані особистих спостережень аналітика.

10. Законодавчі акти та інструкції відносять до:

а) публічної фінансової звітності;

б) статистичної звітності;

в) даних бухгалтерського обліку;

г) позаоблікової інформації.

11. На які види поділяється інформація за способом фіксації?

а) таблична, графічна і текстова;

б) звітність, облікова, позаоблікова, планово-нормативна;

в) письмова, статистична, аудіовізуальна, електронні бази даних;

г) емпіричні та розрахункові дані.

12. Процес підготовки економічної інформації до аналізу не включає:

а) перевірку вихідної інформації на достовірність;

б) приведення показників у співставний вигляд;

в) виявлення факторів, що впливають на окремі показники;

г) спрощення цифрових даних.

13. За якими напрямками здійснюється перевірка інформації?

а) за формою та джерелами;

б) за формою та змістом;

в) за змістом та джерелами;

г) за джерелами та достовірністю.

14. Що не встановлює перевірка інформації за формою?

а) правильність оформлення звітів і документів з точки зору наявності й заповнення всіх реквізитів;

б) відповідність числових показників, які перенесені з інших документів та звітності попередніх років;

в) відповідність даним бухгалтерського обліку;

г) узгодженість інформації з різних форм звітності.

15. Які помилки, що встановлені в процесі перевірки інформації, є найбільш небезпечними?

а) систематичні;

б) несвідомі;

в) випадкові;

г) технічні.

16. Впорядковані повідомлення про кількісний та якісний стан речей чи явищ, сукупність даних і знань про них – це:

1) анкета;

2) модель;

3) аналіз;

4) інформація.

17. Перевірка достовірності інформації за допомогою порівняння отриманих результатів з інформаційними даними це:

а) аудит;

б) контроль і ревізія;

в) інформаційна експертиза;

г) функція бухгалтерського обліку.

18. Інформаційне забезпечення економічного аналізу — це:

а) розробка інструментарію для проведення монографічного обстеження підприємства;

б) складання стратегічного плану розвитку підприємства;

- в) визначення інформаційних джерел;
- г) формування бази даних, засобів інформації.

19. Дані в економічному аналізі можуть бути представлені у таких формах:

- а) паперові, числові, накреслені описові, рисовані;
- б) логічні, накреслені описові, середні, рисовані;
- в) абстрактні, прогностні, числові, накреслені описові;
- г) числові, накреслені описові, рисовані, схематичні.

20. На рівні підприємства економічна інформація являє собою сукупність відомостей, даних про:

- в) результати роботи відділків, бригад, служби постачання і збуту підприємства;
- г) результати роботи бухгалтерії і планового відділу підприємства;
- д) рівень виконання філією підприємства планового завдання з реалізації продукції;
- г) усі відповіді вірні.

21. Які з перелічених нижче функцій не належать до інформаційної діяльності?

- а) оприлюднення інформації на загальних зборах колективу;
- б) висвітлення інформації в засобах масової інформації;
- в) розробка програми аналізу статистичних даних;
- г) немає правильної відповіді.

22. За ступенем обробки інформація для економічного аналізу розділяється на:

- а) просту, складну, середню;
- б) факторну, планову, виробничу;
- в) детальну і узагальнену;
- г) первинну, проміжну, результативну.

23. До якого виду відноситься інформація про фінансовий стан підприємства за обсягом відомостей, необхідних для управління?

- а) комплексна;
- б) тематична;
- в) адміністративна;
- г) господарська.

24. До зовнішньої належить інформація про:

- а) кількість безробітних в районі;
- б) курс іноземної валюти;
- в) ставка оподаткування прибутку підприємства;
- г) усі відповіді вірні.

25. Автоматизовані інформаційні системи — це системи для:

- а) обробки, передачі інформації;
- б) пошуку, збирання інформації;
- в) зберігання, накопичення інформації;
- г) усі відповіді вірні.

ТЕМА 8. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЕТАПИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 8.1. Поняття організації економічного аналізу.
- 8.2. Основні етапи економічного аналізу.
- 8.3. Методи та принципи організації економічного аналізу.
- 8.4. Організаційні форми та виконавці аналізу.
- 8.5. Автоматизація та інформаційні технології економічного аналізу.

8.1. Поняття організації економічного аналізу

Організація економічного аналізу — цілеспрямоване упорядкування і вдосконалення методики і техніки аналізу, процесів збирання первинної аналітичної інформації, її розробки, узагальнення і отримання відомостей, необхідних для управління.

Організація економічного аналізу — це система раціональних, скоординованих дій вивчення об'єкта аналізу відповідно до визначеної мети.

Організація аналітичної роботи включає:

- розробку загальних планів (програм) і конкретних аналітичних робіт;
- забезпечення аналітичного процесу (кваліфікаційне, методичне, інформаційне, технічне, програмне);
- порядок проведення аналітичних досліджень;
- способи виконання аналітичних робіт;
- загальне керівництво роботою виконавців аналізу; контроль за впровадженням у виробництво пропозицій, що розроблені за результатами аналізу.

Організація економічного аналізу розглядається як технологічний процес. Аналітичний процес може бути виражений окремими елементами трьох рівнів складності: етапами, процедурами та операціями.

Зміст *etamu* полягає в логіко-математичному перетворенні аналізованого показника, а також у кількісній та якісній його оцінці щодо обраної бази або кількох баз порівняння.

Процедура є частиною етапу, зміст якої полягає у підготовці, обчисленні та інтерпретації аналітичних величин, які характеризують зміну показника, що вивчається.

Процедура складається із послідовно повторюваних **операцій**. *Аналітична операція* — це дія над економічними даними або інформацією з метою розрахунку відхилень їх фактичного значення від визначених критеріїв, виявлення причин таких відхилень, їх кількісного впливу, тобто одержання різних проміжних або кінцевих (вихідних) аналітичних показників, які використовуються для прийняття управлінських рішень. Зміна виду повторюваних операцій визначає перехід до іншої процедури.

Аналітичні операції поділяються на три типи:

- механічні (запис в аналітичні таблиці, їх переміщення (передача), зберігання тощо);
- переробні (групування сукупності даних, виконання математичних розрахунків тощо);
- творчі (проведення підсумкової оцінки та узагальнення результатів аналізу, формування аналітичних висновків, розробка пропорцій, рекомендацій, організаційно-технічних засобів щодо усунення недоліків тощо).

Сукупність аналітичних операцій формує стадію аналізу (вид аналітичної роботи). Кількість стадій аналізу формують етап аналітичного процесу.

8.2. Основні етапи економічного аналізу

Перелік етапів економічного аналізу в різних джерелах неоднаковий. На їх кількість та послідовність впливають різноманітні чинники: наявність технічних і економічних засобів досягнення поставлених цілей, структура управління, система обліку тощо.

Організаційно-аналітичний процес складається з трьох етапів: підготовчого, основного (аналітична обробка даних) та заключного (узагальнення результатів аналізу і розробка пропозицій).

Підготовчий етап:

1. Визначення мети й об'єктів аналізу.
2. Планування аналітичної роботи; складання плану аналізу, програми та графіку її проведення.
3. Виділення суб'єктів аналізу, вибір організаційної форми та розподіл обов'язків між окремими дослідниками.
4. Інформаційне та методичне забезпечення економічного аналізу; розробка системи показників, що характеризують об'єкт аналізу, побудова макетів аналітичних таблиць, графіків, схем; перевірка вірогідності джерел інформації, ознайомлення з матеріалами попередніх досліджень.
5. Інші організаційні питання.

Основний (аналітичний) етап:

1. Збір, перевірка вірогідності та повноти інформації.
2. Систематизація й опрацювання необхідної інформації, аналітична обробка даних про хід та результати господарювання.
3. Вивчення напрямів і причин відхилення фактичних значень показників від прогнозних.
4. Виявлення взаємодіючих факторів і обчислення їх впливу на зміну показників; визначення резервів підвищення ефективності діяльності тощо.

Завершальний (підсумковий) етап:

1. Підсумкова оцінка діяльності та узагальнення отриманих результатів аналізу.
2. Оформлення результатів аналітичної роботи; розроблення висновків та пропозицій щодо прийняття відповідних управлінських рішень, належних організаційно-технічних заходів.
3. Систематичний контроль за виконанням рішень, прийнятих на підставі результатів аналізу.

8.3. Методи та принципи організації економічного аналізу

Організація аналізу має забезпечити мінімальний шлях збирання і обробки інформації. При цьому найважливішими є: раціоналізація технології аналітичного процесу, скорочення його циклу, підвищення якості аналітичної інформації, автоматизація, раціональна організація праці виконавців аналізу та постійне його вдосконалення.

При організації аналізу найпоширенішими є проектний і графічний методи. Проектування організації економічного аналізу — докладна розробка точного порядку, організаційних форм і прийомів здійснення аналітичного процесу і праці виконавців. Проект складають з урахуванням конкретних умов і особливостей діяльності підприємства. Під час проектування уточнюють організаційну систему управління, ступінь автоматизації обробки економічної інформації.

Графічний метод (текстові й символні, табличні та сітьові, матричні й лінійні та інші графіки) передбачає складання переліку робіт за ходом аналітичного процесу, календаризованих планів робіт виконавців, розроблення системи інформаційних зв'язків, визначення строків виконання робіт, надання графіку нормативного характеру.

Робота за графіком унаочнює взаємозв'язок елементів та об'єктів організації аналізу, скорочує строки виконання аналітичних робіт та подання результативної інформації.

Крім названих методів при організації аналізу ще застосовуються: сітьовий метод (дає можливість оцінити недоробки з позицій кінцевого результату); анкетний метод, метод експертних оцінок (дає змогу з різних варіантів вибрати оптимальний) та ін.

Основними принципами організації економічного аналізу є:

1) *принцип цілісності* – виявляється у комплексному використанні всіх джерел економічної інформації;

2) *принцип всебічності* — передбачає врахування всіх внутрішніх зв'язків і відносин системи економічного аналізу, всіх факторів, що впливають на її функціонування;

3) *принцип динамічності* — встановлює, що всі характеристики системи економічного аналізу слід розуміти як такі, що постійно змінюються;

4) *принцип обґрунтування розподілів обов'язків з проведення економічного аналізу між окремими виконавцями*;

5) *принцип адаптивності* — означає пристосування побудови та функцій економічного аналізу до конкретних умов управління;

6) *принцип пропорційності* — потребує правильного співвідношення між різними елементами та об'єктами організації економічного аналізу (обчислювальної техніки, програмного забезпечення, кваліфікаційного складу виконавців тощо).

8.4. Організаційні форми та виконавці аналізу

Форми організації економічного аналізу — це розподіл комплексу аналітичних робіт між виконавцями.

У процесі проведення аналізу складається спеціалізація трьох видів.

1) *функціональна спеціалізація* — відособлення робіт щодо ведення аналізу. На підприємстві створюється спеціальна служба (бюро, відділ), яка займається питаннями аналізу, або виділяються конкретні виконавці, що мають спеціальну професійну підготовку, із складу інших підрозділів апарату управління. Керує аналітичною роботою головний економіст (заступник директора з економічних питань). Цей вид спеціалізації найбільш перспективний на великих підприємствах при наявності великого обсягу аналітичної інформації;

2) *предметна спеціалізація* — розподіл аналітичної роботи між різними функціональними підрозділами і службами підприємства. Така спеціалізація найбільш доцільна на невеликих підприємствах. Керує аналітичною роботою начальник планового відділу або головний бухгалтер.

3) *предметно-функціональна (змішана) спеціалізація* — спеціальна служба (бюро економічного аналізу) виконує аналітичні роботи, що пов'язані з перспективними проблемами підприємства, визначенням стратегії його розвитку, у функціональних відділах і підрозділах ведеться поточна аналітична робота: ретроспективний (оперативний і підсумковий) аналіз показників діяльності; оцінка можливих варіантів організації виробництва і збуту продукції на короткострокову перспективу тощо. Такий вид спеціалізації є характерним для великих зарубіжних фірм.

8.5. Автоматизація та інформаційні технології економічного аналізу

Основна увага при вдосконаленні процесу аналітичної обробки даних приділяється автоматизації економічного аналізу шляхом створення комплексних комп'ютерних систем, які забезпечують інтегрованість функцій управління, орієнтуються на оперативне формування варіантів рішень для керівництва.

Методика економічного аналізу, орієнтована на використання сучасних комп'ютерних систем, повинна задовольняти вимоги системності, комплексності, оперативності, точності, прогресивності та динамічності. Виконання цих вимог сприятиме розвитку, систематичному та цілеспрямованому підвищенню ефективності господарської діяльності за результатами проведеного аналізу. Комплексна комп'ютеризація аналізу є основою його цілісності (системності), в теорії аналізу господарської діяльності вже створені основи системного комплексного аналізу, що забезпечують функціональну, технічну, методичну та інформаційну сумісність складових аналізу як єдиного цілого. Завдяки цьому досягається об'єктивність даних аналізу та їх вірогідність.

Складність вирішення проблем теоретичного обґрунтування організації економічного аналізу в комп'ютерному середовищі та розробки програмного забезпечення автоматизованої системи економічного аналізу визначена не лише різноманітністю напрямів господарської діяльності підприємств різних галузей

економіки, їх форм власності, а й різноманітністю видів і завдань аналітичної роботи, необхідної для ефективного управління підприємством у складних і динамічних умовах ринкової економіки.

Основне завдання організації економічного аналізу в комп'ютерному середовищі полягає у забезпеченні прийняття своєчасних науково-обґрунтованих рішень, що стосуються різних аспектів діяльності підприємства з урахуванням великої кількості внутрішніх і зовнішніх факторів.

Характерним для організації економічного аналізу в комп'ютерному середовищі є:

1) *підвищення системності економічного аналізу* — зумовлено необхідністю чіткого визначення і формалізації аналітичних завдань при їх вирішенні в автоматичному режимі. Формалізація аналітичних завдань усуває їх дублювання, сприяє більш чіткому визначенню обсягу та кількісного складу інформаційної бази економічного аналізу, стає безпосереднім об'єктом економікоматематичного моделювання, що істотно збільшує глибину аналітичного дослідження господарської діяльності;

2) *забезпечення аналізу впливу на досліджуваний об'єкт широкого кола внутрішніх і зовнішніх факторів* — сприяє підвищенню ступеня наукової обґрунтованості управлінських рішень, які приймаються на підставі результатів економічного аналізу;

3) *підвищення вірогідності та надійності отриманих результатів економічного аналізу* — забезпечується оперативним коригуванням даних бухгалтерського обліку;

4) *розширення можливостей реалізації аналітичних досліджень* — використання комп'ютерів дає можливість у режимі реального часу проводити оперативний та ситуаційний аналіз, збільшувати можливість проведення багатоваріантного прогностичного аналізу, що передбачає обробку та розрахунок ряду підходів та прийняття оптимальних управлінських рішень шляхом вибору найпридатнішого;

5) створення можливостей для проведення комплексних аналітичних досліджень — пов'язане з оперативною обробкою великих масивів вхідної аналітичної інформації.

Організація проведення економічного аналізу за допомогою сучасних комп'ютерних технологій вимагає вибору відповідного програмного забезпечення.

Найефективнішою організаційною формою проведення економічного аналізу в умовах комп'ютеризації є створення автоматизованого робочого місця (АРМ) аналітика — це фахово орієнтована обчислювальна система для автоматизації роботи з аналізу діяльності підприємства. Вона є сукупністю програм обробки аналітичних даних за методикою комплексного аналізу діяльності підприємства.

Для цілей економічного аналізу можна застосовувати типові пакети прикладних програм та локальні (спеціально розроблені) програми проведення економічного аналізу. Серед типового програмного забезпечення доцільно вибрати пакети, які реалізують функції електронних таблиць, бази даних, пакети прикладних статистичних програм. Більшість електронних таблиць забезпечують: введення, редагування, виведення та зберігання даних; використання стандартних і введення оригінальних формул та функцій розрахунку показників; роботу в режимі діапазону та використання списків даних; роботу з масивами даних, константами та іменами; копіювання даних файлів та формул розрахунку; побудову діаграм різної конфігурації; побудову та використання зведених таблиць, їх модифікацію, імпорт даних до зведених таблиць; групування інформації за різними ознаками; використання таблиць підстановки з однією та двома змінними; використання засобів “Добір параметра”, “Диспетчер сценаріїв”, “Консолідація”, “Пошук рішення”. З великої кількості електронних таблиць для ЕА діяльності підприємств доцільно використовувати Microsoft Excel.

Серед баз даних, які найбільше підходять для цілей ЕА, є Access. Серед пакетів прикладних статистичних програм найбільш розробленими та

доступними є SPSS, STATISICA, STATGRAPHICS (студентська версія), всі вони реалізують комплекс прикладних статистичних методів.

8.6. Практична частина

Семінарське заняття

1. Поняття організації економічного аналізу.
2. Основні етапи економічного аналізу.
3. Методи та принципи організації економічного аналізу.
4. Організаційні форми та виконавці аналізу.
5. Автоматизація та інформаційні технології економічного аналізу.

Питання для контролю та самопідготовки

14. Охарактеризувати організаційні форми економічного аналізу.
15. Який порядок організації та контролю потоків інформаційного забезпечення аналітичного процесу?
16. Показати взаємозв'язок між видами економічного аналізу та його організацією.
17. Основні етапи аналітичної роботи та їх характеристика.
18. Навести основні принципи організації аналітичної на підприємстві.
19. Пояснити роль і функції окремих служб в організації та проведенні аналізу.
20. Пояснити, коли доцільно організовувати окремий відділ економічного аналізу на підприємстві.
21. Який порядок планування аналітичної роботи?
22. Дати всебічну характеристику джерел інформації економічного аналізу.
23. Пояснити зміст підготовленого проекту управлінських рішень за наслідками проведеного економічного аналізу.

24. Пояснити суть організації та методичного керівництва аналітичною роботою на підприємстві.

25. В чому полягають особливості організації та проведення аналізу з боку фінансово-кредитних установ?

26. Які цілі та процедура підготовки даних для економічного аналізу?

27. Як оформляються результати проведеного економічного аналізу?

Тестові завдання

1. Що є головним в організації економічного аналізу?

а) функціонування;

б) моделювання;

в) проектування;

г) планування.

2. Регламентація це :

а) забезпечення надходження даних з необхідною для управління деталізацією;

б) оформлення резервів аналізу;

в) планування роботи;

г) розробка для кожного виконавця обов'язкового мінімуму таблиць і вихідних форм аналізу;

3. Виконавцями внутрігосподарського економічного аналізу є:

а) плановий (економічний) відділ та інші структурні підрозділи підприємства;

б) податкова адміністрація;

в) міністерство;

г) міжнародні організації.

4. Що означає вимога достовірності інформації :

а) прогнозування тенденцій фінансового розвитку;

б) змістовність і придатність до прогнозування;

в) рівень точності інформації;

г) відсутність суттєвих помилок, упередженості та перекручень, відповідність реальному стану.

5. До основних вимог щодо організації економічного аналізу не належать:

- а) регламентація та уніфікація;
- б) науково-методичне забезпечення;
- в) обґрунтований розподіл обов'язків між виконавцями;
- г) ліцензування і сертифікація.

6. Економічна служба на великих підприємствах підпорядкована:

- а) головному економісту, головному бухгалтеру, маркетологу;
- б) маркетологу, комерційному директору, головному бухгалтеру;
- в) технологу, маркетологу, головному економісту;
- г) заступнику директора з комерційних і фінансових питань, головному економісту.

7. Відділ технічного контролю аналізує:

- а) виконання кошторису витрат, собівартість продукції, виконання плану прибутку і його розподіл, фінансовий стан підприємства і звітність;
- б) виконання плану випуску продукції, якість продукції, технічний або технологічний стан виробництва;
- в) якість сировини і готової продукції, втрати, брак, дотримання технологічної дисципліни;
- г) виконання договірних зобов'язань, плану поставок продукції споживачу, збереження готової продукції.

8. Комплексний план економічного аналізу складається на:

- а) один рік фахівцем, що керує аналітичною роботою на підприємстві;
- б) п'ять років головним економістом підприємства;
- в) десять років директором підприємства;
- г) двадцять років менеджером підприємства.

9. До організаційних етапів аналітичного дослідження не належать:

- а) виділення суб'єктів і об'єктів аналізу;

- б) планування роботи;
- в) аналітична обробка даних;
- г) паспортизація і страхування отриманих результатів аналізу.

10. Основними джерелами даних для економічного аналізу є:

- а) планові, облікові, історичні джерела;
- б) нормативні документи, статистичні збірники, астрономічні дані;
- в) облікові, необлікові та планові джерела;
- г) засоби масової інформації, Інтернет, історичні довідки.

11. Тематичний план економічного аналізу — це:

- а) план проведення аналізу по питаннях, які вимагають поглибленого вивчення;
- б) план проведення аналізу по питаннях, які вимагають поверхневого вивчення;
- в) план проведення аналізу по питаннях, які вимагають часткового вивчення;
- г) план проведення аналізу по питаннях, які вимагають зведення і групування.

12. При оформленні результатів аналізу не складають:

- а) протоколів;
- б) економічного паспорту підприємства;
- в) пояснювальної записки;
- г) висновку.

13. Аналітична робота на підприємстві розпочинається з:

- а) планування;
- б) розподілу винагороди за працю аналітикам;
- в) збирання і оприлюднення необхідної інформації;
- г) визначення конкретних виконавців.

14. Аналіз використання основних засобів і виробничих потужностей підприємства здійснюють:

- а) планово-економічний і виробничий відділи;

- б) відділ кадрів;
- в) фінансовий відділ;
- г) відділ збуту продукції.

15. Розробка для кожного виконавця обов'язкового мінімуму таблиць і вихідних форм аналізу передбачається:

- а) науково-методичним забезпеченням;
- б) регламентацією;
- в) уніфікацією;
- г) стандартизацією.

16. Своєчасність і якість матеріально-технічного забезпечення виробництва, виконання плану поставок, стан складських запасів аналізує:

- а) відділ технічного контролю;
- б) відділ збуту;
- в) відділ постачання;
- г) виробничий відділ.

17. Функціями планово-економічного відділу є:

а) планування і контроль аналітичної роботи, методичне забезпечення аналізу, організація і узагальнення результатів аналізу, розробка заходів щодо підвищення ефективності господарювання;

б) аналіз виконання кошторису витрат, собівартості продукції, виконання плану прибутку і його розподілу, визначення фінансового стану підприємства;

в) аналіз виконання плану, визначення обсягу, асортименту, структури виробництва;

г) аналіз виконання договірних зобов'язань, планів поставок продукції споживачам, схоронності готової продукції.

18. Який вид документу по оформленню результатів аналізу акцентований на відображенні недоліків або досягнень, резервів та способів їх освоєння?

- а) аналітична (пояснювальна) записка;
- б) економічний паспорт підприємства;

- в) довідка за результатами аналізу;
- г) безтекстова форма оформлення.

19. Що передбачає перевірка якості інформації?

- а) перевірку повноти та об'єктивності аналізованих показників;
- б) перевірку правильності розрахунку показників;
- в) перевірку взаємної погодженості показників з різних джерел інформації;
- г) усі відповіді вірні.

20. Об'єктивність як одна з головних вимог до організації інформаційного забезпечення аналізу полягає у:

- а) забезпеченні надходження даних з тією деталізацією, яка необхідна для управління;
- б) точному, критичному відображенні явищ і об'єктів, що досліджуються;
- в) швидкому надходженні економічної інформації, що забезпечується використанням найновіших засобів зв'язку;
- г) максимально повному забезпеченні системи управління інформацією при мінімізації витрат на збирання, зберігання і використання даних.

21. Етап здійснення економічного аналізу, в якому складається програма, готують макети таблиць і визначають його виконавців називається:

- а) основний;
- б) проміжний;
- в) попередній;
- г) заключний.

22. Етап здійснення економічного аналізу, який передбачає заповнення таблиць, визначення факторів і розрахунок їх впливу на значення показників називається:

- а) попередній;
- б) основний;
- в) проміжний;

г) заключний.

23. *Етап здійснення економічного аналізу, в якому узагальнюють наслідки аналізу, вживають конструктивні заходи для використання знайдених резервів виробництва називається:*

- а) основний;
- б) проміжний;
- в) попередній;
- г) заключний.

ТЕМА 9. ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

9.1. Виникнення економічного аналізу.

9.2. Етапи розвитку економічного аналізу.

9.3. Становлення і розвиток економічного аналізу в Україні

9.1. Виникнення економічного аналізу

Ступінь розвитку науки визначається рівнем вивчення її історії. Тому знання історії економічного аналізу можна вважати необхідним підґрунтям для оцінки теперішнього стану аналітичної науки та практики і перспектив розвитку в майбутньому.

Становлення економічного аналізу як науки (суспільно-економічної науки) та практичної діяльності розглядається з урахуванням розвитку суспільно-економічних відносин, економіки країни на різних рівнях, паралельно з історією економічної думки, науки про управління, бухгалтерського обліку тощо.

Аналітико-системний процес, який стосується явищ суспільного життя, соціально-економічного устрою, виробництва, обміну та споживання свідчить, що саме виробництво, добробут людей, економічне зростання і кризові явища перебувають під впливом суспільних факторів, об'єктивних законів економічного життя. Це вимагало пояснень, адекватних оцінок, що не могло бути зроблено лише за допомогою простого опису цих процесів. Потрібна

наука, спроможна проникнути в сутність процесів, які відбуваються, виявити їх рушійні сили та дати обґрунтування законам економічного життя. Такою наукою стала політична економія. Деякі вчені вважають, що саме в надрах політичної економії і виник економічний аналіз. Спочатку – у найпростіших формах, а пізніше – як система спеціальних знань для дослідження причинно-наслідкових змін економічних процесів і явищ. Інші вчені обґрунтовано пов'язують виникнення аналізу зі становленням бухгалтерського обліку, з балансознавством. Цей оригінальний напрям почав формуватися у кін. ХІХ – поч. ХХ ст. у межах бухгалтерського обліку. Так, І.Ф. Шер одним із перших почав розглядати аналіз як органічну складову бухгалтерського обліку.

Першим поштовхом для розвитку наукової думки у сфері економічного аналізу можна вважати те, що з 70-х років ХІХ ст. деякі комерційні банки США почали вимагати від своїх клієнтів, що зверталися за кредитами, надання фінансової звітності, а у 90-х роках ХІХ ст. ця практика розповсюдилася на більшість банків. Тому саме ці роки вважають початком виникнення систематизованого аналізу фінансової звітності, який надалі набув значного поширення. Спочатку аналіз здійснювали у вигляді несистематизованого зіставлення окремих показників, потім почали використовувати групи взаємопов'язаних показників з подальшим виявленням та аналізом зв'язків між окремими показниками. Крім того, в цей період виникла практика поділу активів на оборотні та необоротні й зіставлення величини оборотних коштів з короткостроковою кредиторською заборгованістю. Тобто здійснювався розрахунок показника, який є аналогом сучасного коефіцієнта абсолютної ліквідності.

Першим теоретиком, який спробував відповісти на подібні питання, став англійський вчений кінця ХІХ ст. Джеймс Кеннон. Він писав: “Звіт для банкіра – як карта для мандрівника, – вказує і робить зрозумілими моменти та обставини, які в інших випадках вважалися б випадковими та загадковими”. Для кращого розуміння банкірами фінансової звітності Дж. Кеннон сформулював три правила:

1) економічною базою позики можуть бути лише ліквідні активи (гроші, цінні папери, дебіторська заборгованість);

2) основні засоби не змінюють суму ліквідних активів при розрахунку забезпечення позики;

3) кредит не повинен перевищувати половини суми ліквідних оборотних засобів.

Сам Дж. Кеннон запропонував 10 коефіцієнтів, а відомий дослідник Хетфілд вказав, що головний показник – не ліквідність по суті, а те, з якою швидкістю зараховуються платіжні засоби в актив балансу порівняно з сумами зобов'язань, які виникають (кредиторська заборгованість).

Основним напрямом вивчення балансу є той, що пов'язаний із виділенням економічного аналізу. Його розвивали П. Герстнер, Ф. Ляйтнер, Р. Штерн, І.Ф. Шер та ін.

Вчені приділяли увагу питанням аналізу ефективності діяльності підприємств. Вони стверджували, що необхідно розрізняти суб'єктивну рентабельність і рентабельність господарську. Перша визначається як відношення суми дивідендів до собівартості придбаної акції, а друга – як відношення прибутку підприємства до його власних засобів.

Інший французький вчений Ф. Батардон в частині аналізу балансу наполягав на побудові динамічних рядів.

Ще один представник французької облікової школи Ж.-Б. Дюмарше був першим, хто запровадив типологічний аналіз балансу. Його підхід, заснований на комбінаториці, дозволяв звести всю множину балансів до кількох чітко виділених типів.

Слід також відмітити погляди П. Меньо, який стверджував, що бухгалтерський облік, будучи засобом отримання інформації, не може бути самоціллю, адже облік дає інформацію для аналізу. Його завдання – виявити причини невідповідності господарських процесів наміченим цілям. При цьому П. Меньо відмічав, що перше почуття, яке відчуває господар, зіткнувшись з

аналізом, – це незручність, пов’язана з відсутністю завдань і точності, сумніви в практичному використанні отриманих даних.

Такими були підходи вчених Європи. Американська практика складання балансу на той період випереджала європейську. Американські аналітики мало цікавилися питаннями теорії, однак намагалися розробити такі способи аналізу балансу, за допомогою яких в одній таблиці можна представити стан справ і тенденції їх розвитку з таким ступенем наочності, щоб кожен адміністратор зміг у найкоротший термін отримати необхідні відомості.

Подальша еволюція поглядів спрямована на пошук системи коефіцієнтів, які б дозволили передбачити імовірність банкрутства. Перехід від ідей, пов’язаних з конструюванням і трактуванням балансу, до його аналізу став значним досягненням німецької школи.

Таким чином, багато вчених, які займалися теоретичними розробками у сфері обліку, одночасно досліджували питання, пов’язані з економічним аналізом діяльності. Відповідно на етапі зародження і становлення економічного аналізу спостерігався його безпосередній зв’язок з бухгалтерським обліком.

9.2. Етапи розвитку економічного аналізу

Більшість науковців вказують, що розвиток економічного аналізу відбувався паралельно із загальноприйнятим історичним розвитком суспільства у цілому та виробничих відносин зокрема. Оскільки тривалий період історії України співпадає з історичними подіями тих країн, до складу яких вона входила або від яких залежала, то доцільно розглянути розвиток аналізу в царській Росії XIX ст.-поч. XX ст. та у СРСР.

Виділяють чотири етапи розвитку економічного аналізу, кожен з яких має свої ознаки та характерні особливості (див. рис. 1).

Історія економічного аналізу до 1917 р.

У кінці XIX - на початку XX ст. активно розвивалася наука про комерційні розрахунки. Саме аналіз балансу та комерційні розрахунки заклали основу майбутнього фінансового аналізу.

Економічний аналіз діяльності підприємств та їх монопольних об'єднань зводився переважно до аналізу ліквідності балансу, до оцінки статей активу та пасиву. Але тут виникали суттєві труднощі у зв'язку з тим, що у деякі галузі промисловості залучався іноземний капітал. Бухгалтерський облік і звітність велися за зразками німецьких, англійських або французьких підприємств. Лише іноді при сплаті промислового податку для казенних палат складалися та друкувалися звіти і баланси російською мовою.

Отже, у дореволюційний період (до 1917 р.) відбувалося зародження аналітичної галузі знань, вона ще не мала певної окремої назви, про що свідчить той факт, що питання присвячені аналізу окремих фактів діяльності

суб'єктів господарювання, виділялися лише в окремі розділи у працях з бухгалтерського обліку. Характерним для аналізу цього періоду була відсутність теоретичного підходу, єдиної методики аналізу, загальні принципи вивчення одних і тих самих показників тощо.

У цілому в дореволюційній період самостійно економічний аналіз діяльності підприємств ще не існував: використовувалися тільки окремі його елементи. Аналіз не виходив за рамки балансознавства і, як правило, здійснювався бухгалтерами.

Розвиток економічного аналізу у зарубіжних країнах. У США на початку ХХ ст. найбільша увага приділялася аналізу фінансової звітності підприємства за допомогою коефіцієнтів, що обумовлено рядом внутрішніх (бажання аналітиків удосконалити аналіз фінансової звітності в практичному аспекті) та зовнішніх чинників (введення у 1913 р. першого в історії США Федерального закону про податок на прибуток; утворення Федеральної резервної системи у 1914).

Зазначені акти сприяли зростанню важливості фінансової звітності, її змісту, структури, інформаційних та аналітичних можливостей.

Так, як вже зазначалося, Джеймс Кеннон (*James Cannon*), один з ініціаторів розробки методик систематизованого аналізу фінансової звітності, на початку ХХ ст. розробив систему з десяти аналітичних коефіцієнтів для аналізу фінансових можливостей компаній, що намагаються одержати банківську позику.

Значний внесок у розвиток аналізу звітності на початку ХХ ст. здійснив Олександр Уолл (*Alexander Wall*), який, розуміючи, що практики все більше потребують системи різноманітних аналітичних коефіцієнтів, а також їх нормативного значення, у 1912 р. почав дослідження в цій сфері. Результати досліджень узагальнено у статті “Статистичний аналіз критеріїв кредитоспроможності” (1919 р.). Саме Уолла можна вважати одним з перших популяризаторів ідеї використання системи фінансових показників і емпіричних статистичних даних для визначення критеріїв. На початку ХХ ст. в

США – встановлено, що рекомендоване значення коефіцієнта поточної ліквідності повинне бути не нижче 2 (що використовується до теперішнього часу).

Аналіз у перші роки радянської влади

На початку радянського етапу мали місце і негативні факти в обліково-аналітичному житті. Так, після Жовтневої революції більшість нормативно-правових актів, що регулювали питання економічного аналізу та бухгалтерського обліку були анульовані. Це був період “військового комунізму”, що характеризувався анархією з періодичними спробами централізувати облік. Бухгалтерський облік і звітність не мали єдиної методологічної бази. Аналіз, що базується на балансових даних, не розкривав об’єктивні закономірності у розвитку виробництва та обміну, так як далеко не завжди спирався на об’єктивні дані. Отримані показники при внутрішньому аналізі науково не досліджувалися, вони були просто закритими комерційною таємницею. У той час спеціальних нормативних актів, присвячених питанням економічного аналізу, не було. Відомі лише короткі інструкції комерційних банків щодо перевірки кредитоспроможності своїх клієнтів.

У перші десятиріччя ХХ ст. відбулися зміни в політиці, економіці, управлінських структурах, в організації обліку та контролю. На даному етапі розвитку виникають об’єктивні причини, що сприяли появі такої галузі знань як економічний аналіз. Саме в даний період відбувається ускладнення виробничого процесу. Бухгалтерський облік та статистика не в змозі дати відповідь на питання, якими шляхами забезпечити отримання зростаючого прибутку, які причини недоотримання прибутку, як знизити собівартість тощо. Ці роки характеризувалися появою перших науково-практичних публікацій з аналізу.

Економічний аналіз, що відповідав потребам командно-адміністративної системи, розвивався відповідно до вимог кожного етапу розвитку соціалістичної економіки. Господарський розрахунок передбачав необхідність широкого використання даних економічного аналізу, розробку зведеного

синтетичного показника, який характеризував би роботу народного господарства в цілому.

Після 1917 р. діяльність (в тому числі фінансова, а відповідно і аналітична її складова) всіх промислових, торгових, кооперативних та інших підприємств отримала робочий контроль згідно з спеціальним положенням. У цей період перед економічними науками, в тому числі економічним аналізом, ставилися нові завдання, були затверджені Положення про державну статистику (1918 р.), Основні положення з державного рахівництва та звітності (1920 р.). Ці нормативні документи стали початком єдиних методологічних принципів обліку, статистики, контролю, а, відповідно, і економічного аналізу. З цього часу організацією обліку, звітності та аналізу керує Вища Рада народного господарства (ВРНГ).

Формування нормативної методики внутрівідомчого торгового аналізу починається з пояснювальних записок до річних звітів Центросоюзу. Одночасно починається розробка інструктивних матеріалів з аналізу діяльності клієнтури в Правлінні Державного банку.

Аналіз у 20-ті роки ХХ ст.

З переходом до Нової економічної політики (НЕПу) у 1921 р. почали відновлюватися всі галузі народного господарства. Методи адміністративного впливу замінювалися гнучкими економічними методами. Питання господарського розрахунку, боротьби з безгосподарністю, підготовки нових професійних кадрів стали актуальними.

Важливе місце у 20-х роках ХХ ст. належало кооперативним організаціям – споживчим і кредитним товариствам. У період НЕПу активно проводилися аналітичні дослідження діяльності підприємств і організацій споживчої кооперації, узагальнювався і аналізувався їх досвід роботи.

Економічний аналіз у торгівлі та споживчій кооперації розвивався спочатку дещо швидше, ніж у промисловості, що було зумовлено використанням досвіду аналітичних розробок в дореволюційній споживчій кооперації, наявністю досвідчених кадрів, створенням міських кооперативів і

значним зростанням їх кількості в сільській місцевості, утворенням районних і губернських союзів, організацією Центросоюзу, формуванням у всіх кооперативних союзах (в районних, міських, губернських і в Центросоюзі) груп працівників, пов'язаних з інспектуванням, інструктуванням і ревізією місцевих кооперативів. Інструктори-організатори, інструктори-ревізори за специфікою своєї діяльності повинні були добре знати бухгалтерський і статистичний облік, вміти читати баланси та звіти, аналізувати торговельно-фінансову діяльність кооперативних підприємств. Саме з інструкторського, ревізійного та бухгалтерського персоналу кооперативних організацій згодом вийшли економісти-аналітики та перші наукові працівники у сфері економічного аналізу.

У цей період висока активність відмічалася у сфері розвитку аналізу господарської діяльності торговельних підприємств та організацій. Докладний аналітичний матеріал містився у Пояснювальних записках до річних звітів Центросоюзу з 1924 р. та в наступні роки. Ці записки стали основою для розробки методики внутрішньовідомчого торговельного аналізу.

Підвищилася увага до аналізу торговельних витрат і рентабельності в торгівлі. Найповніший аналіз торговельних витрат здійснювався синдикатами, трестами і торгами. У цих організаціях витрати вивчались у їх динаміці, у постатейному розрізі та з розподілом на групи, в абсолютному та відносному вираженнях. Характерним було порівняння товарообороту та рівня витрат обігу з дореволюційними даними. Це особливо широко практикувалося щодо заготівлі хліба та сільськогосподарської сировини.

Посилилися вимоги до аналізу і у зв'язку із необхідністю послідовного застосування в торгівлі принципів господарського розрахунку. Спроби вивчення показників рентабельності не тільки в цілому за торговельним підприємством, але й у розрізі окремих товарів стали вкрай важливими для цієї галузі. До того часу вже докладно розроблено методику обчислення оборотності торговельного капіталу.

Теорія аналізу розвивалася у тісному взаємозв'язку з розвитком практики, узагальнювала її. Передусім, розроблені питання аналізу балансу та фінансових результатів, що відповідало головним господарським завданням, які поставали перед підприємствами у період НЕПу. Державні трести та підприємства повинні повністю покривати свої витрати отриманими доходами, тобто працювати беззбитково. Передбачалося встановити дієвий контроль за їх роботою шляхом аналізу звітності.

У період НЕПу аналіз фінансового стану здійснювали, в першу чергу, за даними балансів та інших звітних таблиць, що додавалися до балансу (Рахунок Прибутків і збитків, Звіти про реалізацію промислової продукції, про витрати тощо). Інтерес до балансів і звітів виявляли не лише керівники підприємств і трестів, але й органи Вищої Ради народного господарства (ВРНГ), Наркомфіну та Державного банку. У зв'язку з цим на підставі загальних положень почали розробляти відомчі інструкції з аналізу результатів господарсько-фінансової діяльності промислових підприємств. Управління трестів відповідали не лише за організацію виробництва, але й за складання звітності (звіту, балансу, кошторису, виробничого плану та плану дій) за системою подвійної бухгалтерії. У 1924 р. ВРНГ опублікував Інструкцію з аналізу господарсько-фінансової діяльності промислових підприємств.

Протягом 20-х р. минулого століття досвід постановки обліку, контролю та аналізу постійно узагальнювався Центральною бухгалтерією ВРНГ. Важливе місце при цьому відводилось зібранням головних бухгалтерів (у 20 роки ХХ ст. відбулося чотири зібрання головних бухгалтерів державних промислових підприємств). У 1925 р. видана конспект-програма “До аналізу балансів і звітів госпорганів (керівництво для облікових працівників)”. Ця програма передбачала не тільки необхідність та методику аналізу балансових показників, але й інших, що характеризують діяльність підприємств комплексно, з різних сторін.

Розширенню інформаційної бази економічного аналізу сприяли, видані у 1925 р. та 1926 р. Інструкції зі складання звіту. Відповідно до цього

нормативного документу звіт торговельного підприємства мав складатися з 19 форм.

Із зарубіжного досвіду

У 20-х роках ХХ ст. значна увага приділялася можливостям використання аналітичних коефіцієнтів для внутрішньофірмового аналізу, а також розробкам у сфері факторного аналізу.

До цього часу вже досить широко використовувалися показники рентабельності продажів і оборотності активів, проте це здійснювалося безсистемно, без аналізу взаємозв'язку з факторами виробництва. Тому в 1919 р. працівники фірми Дюпон (The DuPont System of Analysis), використовуючи теоретичні ідеї Альфреда Маршалла (Alfred Marshall) щодо взаємопов'язаних показників, розробили схему факторного аналізу. Вперше запропоновано відображати взаємозв'язок між декількома показниками у вигляді трикутної структури, у вершині якої знаходиться коефіцієнт рентабельності сукупного капіталу (РОА), як основний показник, що характеризує ефективність засобів, вкладених у діяльність фірми, а в основі – два фактори: рентабельність продажів (НРМ) і ресурсовіддача (ПЛЯП)/

Ідеї Уолла (Wall) стосовно необхідності використання в економічному аналізі системи показників набули значного розвитку на початку 20-х років ХХ ст. Багато фахівців почали пропонувати свої коефіцієнти. Зокрема, Едмонд Лінкольн (Edmond E. Lincoln) у праці “Фінанси підприємства: прикладний аспект” (1925 р.) дав економічну інтерпретацію і алгоритми розрахунку більше сорока аналітичних коефіцієнтів.

Вже у 1925 р. Стівен Гілман (Stephen Gilman) піддав критиці новий напрям аналізу стосовно обґрунтованості системи аналізу за допомогою коефіцієнтів і доцільність розрахунку середньогалузевих показників, вказуючи на незіставність звітних даних, їх непридатність для аналізу з огляду на тривалий проміжок часу тощо.

У 20-х рр. ХХ ст. починається систематизоване накопичення звітних бухгалтерських даних. Джейм Хорріган (James O. Horrigan) наводить найбільш ранні приклади такої діяльності в США: серед торговельних асоціацій – United Typothetae of America (1922 р.); серед університетів – Harvard Business School (1923 р.); серед установ фінансово-кредитної сфери – Національна асоціація банківських службовців Robert Morris Associates (1923 р.).

Розвиток аналізу в 30-45 рр. ХХ ст.

З переходом економіки країни до планового соціалістичного господарства в СРСР питання аналізу балансу, фінансового стану, фінансових результатів ставилися на останнє місце. Аналіз все більше віддалявся від бухгалтерського обліку і перетворювався на техніко-економічний аналіз, сутність якого полягала в реалізації схеми “план-факт”. Розвитку набувала методика аналізу витрат виробництва, собівартості, заробітної плати, ресурсозабезпеченості підприємства тощо.

Коли виявлення умов і факторів виробничого процесу почало передувати аналізу оборотних засобів і фінансових результатів, аналіз господарської діяльності промислових підприємств набув чіткої логічної послідовності. При цьому аналізувався і зворотний зв'язок – вплив фінансового стану на виконання виробничої програми. Пошук внутрішніх резервів економії був пов'язаний, передусім, з аналізом собівартості товарного виробництва та обігу.

Економічний аналіз в промисловості почав набувати проблемного характеру, оскільки ним практично ніхто не займався. Аналіз не входив до сфери діяльності бухгалтерів і не мав для них професійного інтересу, а в управлінців не вистачало часу для його проведення.

Очевидно, що терміни – “Балансознавство”, “Аналіз балансу”, які використовувалися для назви аналітичної науки на даному етапі розвитку вже стали вужчими за змістом, ніж розроблена методика аналізу, яка включала оцінку усіх сторін господарської діяльності підприємства (не лише фінансового стану, але й витрат виробництва, собівартості, ресурсозабезпеченості підприємства, ефективності використання його ресурсів тощо) з точки зору визначення ступеня виконання плану, що вимагало відповідної заміни термінів, які використовувались для назви аналітичної науки. Тому відбувається трансформація назви “Аналіз балансу” в “Рахунковий аналіз”, “Аналіз звіту”, “Аналіз роботи”, “Аналіз господарської діяльності”.

Хоча праці з аналізу, що видавалися у 30-х рр. ХХ ст. і пізніше, часто мали назву “Анализ баланса и отчета”, “Анализ отчета промышленных

предприємств”, їх зміст все більше показував, що досліджується питання про те, як за матеріалами обліку та звітності вивчати економіку підприємства в цілому. *Це і призвело в подальшому до того, що дана галузь економічної науки отримала назву “Аналіз господарської діяльності”.*

У соціалістичному суспільстві питання обліку та економічного аналізу знаходилися у віданні вищих органів державної влади та державного управління. У кінці 30-х років відбулася організаційна перебудова щодо методичного регулювання аналітичних розробок. У середині 30-х років методичне керівництво бухгалтерським обліком та економічним аналізом знаходилося в єдиному центрі – Народному комісаріаті фінансів. У 1938 році Наркомфін опублікував Методичні вказівки з перевірки і аналізу фінансовими органами балансів і річних звітів підприємств, а у 1940 році – збірник “Консультації по вопросам проверки и анализа годовых отчетов и балансов хозорганизаций”. При цьому, всі відомчі інструкції Наркомфін, а також переважна більшість спеціальних публікацій присвячується підсумковому, ретроспективному аналізу, питання прогностичного та оперативного аналізу майже не розглядаються. Організуючий вплив Наркомфін здійснювався не тільки на аналітичну практику, але і на розробку теоретичних проблем об’єднаними зусиллями наукових працівників. Наукові дослідження у сфері аналізу продовжувались як в частині поповнення аналітичного арсеналу відповідними методами та прийомами, так і у частині поглиблення вивчення економіки підприємства. Останнє знайшло відображення в наступній доволі активній диференціації аналізу за галузями народного господарства. Відповідно, посилилась робота галузевих відомств щодо розробки методичних інструктивних матеріалів з аналізу окремих видів діяльності в певних галузях.

Отже, у передвоєнні роки економічний аналіз як галузь знань був сформований у методологічному плані та отримав значний розвиток у галузевому напрямі (як за галузями народного господарства, так і в частині внутрішньогалузевої спеціалізації). Більше того, складний комплекс умов і причин, що визначали господарську діяльність підприємств різного

виробничого профілю, поєднання факторів технологічного, організаційного та економічного характеру обумовили виникнення комплексного техніко-економічного аналізу.

При цьому вважалося, що техніко-економічний аналіз – важливий етап в розвитку аналізу, що в його основі – конкретні аналітичні способи та прийоми, які застосовувалися до виробничого профілю підприємства. Якщо методи аналізу балансу, оборотності оборотних засобів повністю не залежали від об'єкта, що аналізується, то собівартість, наприклад, досліджувалася в тісному поєднанні з організаційними, технологічними та економічними особливостями того чи іншого виробництва. У техніко-економічному аналізі широко використовувалася технічна звітність підприємства, техніко-виробничі звіти його окремих цехів. Передусім з'явилися роботи з питань техніко-економічного аналізу у машинобудуванні. Але такий аналіз був ретроспективним за своєю природою, а отже, мало корисним.

У цей період економічний аналіз остаточно сформувався як самостійна дисципліна вищих навчальних закладів (ВНЗ). Розвиток аналізу на науковій основі, формування його як галузі наукових знань багато в чому залежали від підготовки кадрів, що володіли теорією та методикою аналізу господарської діяльності. Якщо раніше питання аналізу в курсі бухгалтерського обліку відокремлювалися у розділі “Аналіз балансу і звіту”, то з 30-х років ХХ ст. навчальними планами обліково-економічних факультетів ВНЗ передбачалася самостійна дисципліна “Аналіз господарської діяльності”, а пізніше – “Теорія економічного аналізу господарсько-фінансової діяльності”. У кінці 30-х і на початку 40-х років ХХ ст. до навчальних планів обліково-економічних факультетів різних фінансових, економічних і торговельних ВНЗ включено такі дисципліни: “Бухгалтерський облік і аналіз балансу”; “Аналіз, контроль і ревізія”, “Аналіз балансу”. Дещо пізніше дана навчальна дисципліна отримала точнішу назву – “Аналіз господарської діяльності соціалістичних підприємств” (промислових, сільськогосподарських, торговельних тощо). Змістом його стало не тільки вивчення фінансових показників за даними балансу, але й комплексне

дослідження економіки підприємства з використанням всього арсеналу облікових даних. З одного боку, це стимулювало наукові дослідження та написання підручників у цій сфері, з іншого – випуск висококваліфікованих спеціалістів забезпечив запровадження науково обґрунтованої методики аналізу в практику.

Всього за довоєнний період з питань економічного аналізу видано майже 300 книг і приблизно 600 статей у періодичних і наукових виданнях.

Таким чином, вже в передвоєнні роки аналіз господарської діяльності сформувався в наукову та навчальну дисципліну і, насамперед, забезпечував функцію контролю.

Із зарубіжного досвіду

У 30-ті роки ХХ ст. у американській літературі з бухгалтерського обліку і фінансового аналізу тривала дискусія стосовно складу і економічної природи коефіцієнтів, а також доцільності розрахунку середньогалузевих значень цих показників.

У 1933 р. в США було ухвалено Закон про цінні папери (Securities Act 1933), який передбачав реєстрацію емісії цінних паперів і надання відповідної інформації Комісії з цінних паперів і бірж (Securities and Exchange Commission, SEC), створеної згідно закону в 1934 р. У 40-х роках створена Комісія спільно з Федеральною комісією з торгівлі почала видавати бюлетень “Квартальна фінансова звітність виробничих корпорацій”, в якому разом з агрегованою звітністю зазначалися середньогалузеві значення аналітичних коефіцієнтів.

У ці ж роки Реймонд Сміт (Raymond F. Smith) і Артур Вінакор (Arthur H. Winakor) сприяли розвитку нового напрямку аналізу, який пов'язаний з дослідженням можливості використання аналітичних коефіцієнтів для прогнозу ймовірних ускладнень у фінансовій діяльності компанії.

У першій половині 40-х років більшість досліджень спрямовані на узагальнення ідей щодо можливості використання коефіцієнтів для прогнозних цілей. Значного визнання дістала робота Чарльза Мервіна (Charles L. Merwin), в якій обґрунтовано застосування трьох коефіцієнтів (частка власних оборотних коштів, співвідношення власних і позикових засобів і коефіцієнт поточної ліквідності) для прогнозу можливого банкрутства за 4-5 років до його настання. Деякі вчені висловлюють думку, що завдяки цьому дослідженню

вперше за п'ятдесят років свого існування коефіцієнти одержали визнання як практично корисний інструмент аналітичних розрахунків.

Розвиток аналізу у 50-90 рр. ХХ ст.

У повоєнний період відбувається перехід до відбудови народного господарства. Передусім необхідно було оцінити колосальні матеріальні збитки, спричинені народному господарству війною. Належало списати величезну кількість основних засобів і товарно-матеріальних цінностей. На перше місце висувалися питання аналізу виробництва; розроблено відповідну методичку вивчення всієї діяльності підприємства. Як джерела аналізу залучалася інформація не лише з балансу, а й з усієї іншої бухгалтерської і статистичної звітностей, загальні дані обліку та планування.

Спочатку перед економічним аналізом стояли епізодичні завдання, пов'язані з оцінкою матеріальних збитків, нанесених народному господарству військовими діями. Наркоматам і відомствам дозволялося списувати з балансів підприємств та організацій вартість повністю зруйнованих основних засобів, знищених і розкрадених гітлерівцями товарно-матеріальних цінностей. До річного звіту за 1945 р. додавалися акти про списання окремо основних засобів і товарно-матеріальних цінностей. Аналіз річних звітів передбачав виявлення та оцінку матеріальних втрат, нанесених війною.

Аналіз балансів промислових та інших підприємств виявив значну дебіторську та кредиторську заборгованість, що збільшилася за роки війни в два-три рази.

Перехід до відбудови, досягнення довоєнного рівня з подальшим розвитком народного господарства, розширення підготовки господарських, фінансових, економічних кадрів – все це позитивним чином вплинуло на дослідження у сфері економічного аналізу.

У післявоєнні роки відбувся стрімкий розвиток економічного аналізу, що виявилось у диференціації методик аналізу за галузями економіки, поглибленні аналізу діяльності внутрішніх госпрозрахункових підрозділів підприємств, розробці методик аналізу зведених звітів, монографічному дослідженні

основних проблем економічного аналізу та у використанні методології і методики економічного аналізу за межами країни, формуванні відповідного курсу для студентів економічних вищих навчальних закладів. У кінці 40-х рр. з'явилися перші наукові праці з проблем комплексного економічного аналізу, значна увага приділялась ролі економічного аналізу в управлінні, зокрема ознайомленню керівників підприємств з інформацією, яку можна отримати на підставі даних обліку та звітності.

Досить активно відбувалася диференціація економічного аналізу в сфері товарного обігу. Існував аналіз діяльності власне торговельних підприємств, що реалізовували товари народного споживання, і аналіз підприємств та організацій матеріально-технічного постачання, що реалізовували засоби виробництва. Аналіз торговельних підприємств державної торгівлі відокремився від аналізу підприємств споживчої кооперації, оскільки останні були багатогалузевими утвореннями, що охоплювали торгівлю, заготівлю, виробництво, транспорт, риболовецький промисел тощо. З'явилися публікації, присвячені аналізу господарської діяльності підприємств "Союздруку", книжкових магазинів. Виділився аналіз продажу аптечних товарів, відокремився аналіз господарської діяльності зовнішньоторговельних об'єднань.

На той час здійснювались експериментальні спроби перевести на внутрішній госпрозрахунок відділи та секції великих підприємств оптової і роздрібною торгівлі, а отже, розробити методику обліку та аналізу їх діяльності.

За післявоєнні роки значно підвищився технічний рівень виробництва, досягнення науки отримали застосування в техніці. Зрозуміло, що при тій чи іншій перебудові виробництва, наприклад, при введенні в експлуатацію автоматичної лінії, необхідно надати економічну оцінку того чи іншого заходу, виявити його ефективність, адже в результаті економія повинна сприяти економії робочого часу.

Подальший розвиток та ускладнення суспільного виробництва вимагає поглиблення і підвищення оперативності аналізу, використання сукупності всіх

технічних прийомів, що сприяє трансформації назви аналітичної галузі знань до економічного аналізу.

У 60-ті роки ХХ ст. відбуваються суттєві зміни в економічному аналізі, набувають поширення теоретичні дослідження, що викликані економічною реформою в країні. Поточний аналіз найвідповідальніших ділянок виробництва (виконання календарного графіка виробництва, завантаження устаткування, стану залишків запасів матеріальних цінностей і готової продукції, відхилень у витрачанні матеріалів і коштів на заробітну плату), отримав назву *оперативного економічного аналізу*. Він почав розвиватися в СРСР саме у 60-ті роки ХХ ст.

Централізоване планування показників діяльності підприємства передбачало охоплення планом усіх основних показників роботи протягом календарного року, директивність показників плану та складання звітності про його виконання. Передбачалося, що кожне міністерство розподіляє планові показники за головними управліннями, а останні, у свою чергу, доводять планові завдання до об'єднань і підприємств. За цих умов усувалася можливість зміни планів протягом року та “подвійне” планування, тобто випадки, коли сума планів за показниками підприємств і об'єднань не співпадала з плановими завданнями головного управління.

Відповідно до вимог планової економіки у 60-х роках ХХ ст. розвиток економічного аналізу набув специфічних рис:

1) значне місце посіли аналітичні розрахунки в обґрунтуванні планових завдань, які ставилися перед підприємством вищестоящими органами;

2) суттєво змінилися прийоми аналізу виконання планових завдань, що надавалися від вищестоящих органів, а також встановлених самим підприємством;

3) постала нагальна потреба в іншому підході до оцінки впливу факторів економічного, організаційного і технологічного характеру на виконання плану;

4) нормативна база аналізу суттєво звузилася;

5) головна увага зверталася на ключові показники: реалізацію продукції і прибуток, за якими в централізованому порядку встановлювалися планові завдання;

б) основним призначенням стає забезпечення аналітичними даними пояснювальної записки до річного звіту підприємства.

Отже, період 60-х рр. ХХ ст. характеризується конкретизацією та поглибленням комплексного аналізу, швидким розвитком окремих видів аналізу (зокрема аналіз діяльності внутрішніх підрозділів, оперативний економічний аналіз, міжзаводський порівняльний аналіз), широким розповсюдженням у всіх галузях народного господарства суспільних форм економічного аналізу – суспільних бюро економічного аналізу.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. відбувається обґрунтування концептуальних засад теорії економічного аналізу та виділення в якості самостійної наукової дисципліни. На сторінках наукових видань, професійних фахових видань того часу тривала дискусія щодо того, чи потрібна дисципліна “Аналіз господарської діяльності”. При цьому цікавість до аналітичної роботи проявлялась, насамперед, зі сторони практиків, які дотримувались думки, що за допомогою економічного аналізу можна досягти значного підвищення ефективності господарювання.

Суттєві зміни щодо проблематики досліджень, напрямів, видів, методик економічного аналізу відбуваються у 70-ті роки ХХ ст. Це зумовлено двома основними причинами. По-перше, відбувався підйом економіки країни, значне економічне зростання різних галузей. Крім того, опрацьовано багато ключових моментів, сформовані концептуальні засади аналітичної науки, відповідно виникла потреба у систематизації та узагальненні результатів попередніх досліджень. Тому протягом даного періоду спостерігається значна кількість публікацій, присвячених теоретичним проблемам економічного аналізу, розширюється кількість робіт з перспективного та оперативного економічного аналізу, вказується на необхідність розробки системного аналізу, що в свою

чергу спричинило позитивний вплив і на розвиток практики аналітичної роботи.

До періоду 70-тих відносяться і перші статті щодо проблем автоматизації аналітичних робіт, зміни ролі, завдань, сутнісного наповнення економічного аналізу в умовах автоматизованих систем управління. Значна увага починає приділятися питанням організації економічного аналізу. Практичне значення розробок питань організації економічного аналізу проявлялося і у функціонуванні значної кількості суспільних бюро економічного аналізу, які працювали в усіх галузях економіки, на всіх рівнях управління.

У 80-ті роки минулого століття набуває подальшого розвитку розробка та удосконалення методик аналізу з урахуванням галузевого фактору, тобто адаптованих до особливостей діяльності підприємств та організацій різної галузевої спрямованості, продовжуються дослідження питань організації аналітичної роботи, особливостей економічного аналізу при автоматизованих системах управління, перспективного та оперативного аналізу, розробляється системний аналіз. Заслужують на увагу напрацювання вчених щодо методичних основ функціонально-вартісного аналізу, його застосування для різних ситуацій. Остаточо як один із напрямів сформувався аналіз управління виробництвом, зокрема аналіз структур виробництва і управління, особливості аналізу на різних стадіях управлінського циклу.

У період 70-х – 80-х років ХХ ст. значно поживалася обов'язкова аналітична робота, що проводиться на підприємствах та в організаціях, підпорядкованих різним міністерствам і відомствам. Зокрема, Правління Держбанку у 1981 році випустило детальні методичні вказівки з аналізу діяльності промислових підприємств, Міністерство електротехнічної промисловості СРСР розробило розгорнуту методіку аналізу річних звітів підпорядкованих йому підприємств.

У кінці 80-х років 20 ст. значна увага приділялася розробці методичних основ внутрішньозаводського оперативного аналізу та функціонально-вартісного аналізу. У цей час відбувається остаточне нормативне закріплення

функціонального обов'язку з проведення економічного аналізу головним бухгалтером підприємства – Положення про головних бухгалтерів, 1980 р. – бухгалтери зобов'язані забезпечити здійснення економічного аналізу господарської діяльності підприємств за даними бухгалтерського обліку і звітності з метою виявлення внутрішньогосподарських резервів, попередження втрат і невиробничих витрат.

Із зарубіжного досвіду

У післявоєнний період у більшості країн (США, Великобританія, Франція, Австралія, Індія та ін.) продовжують розвиватися методику фінансового аналізу за допомогою коефіцієнтів.

Значна увага приділялася аналізу можливостей використання коефіцієнтів для управління діяльністю малих підприємств. Так, у 1953 р. в США було створене Управління у справах малого бізнесу.

На початку 60-х років одним з найбільш перспективних напрямів аналізу виявився аналіз можливостей використання коефіцієнтів для прогнозування банкрутства. Найбільш активними в цьому напрямі були Уільям Бівер (William H. Beaver) і Чарльз Мервін (Charles L. Merwin).

Заслуговують на увагу дослідження щодо стійкості коефіцієнтів під впливом варіювання методів обліку. Так, Джордж Холдрен (George C. Holdren) дослідив і показав, що вибір методу ФІФО або ЛІФО в основному впливає лише на значення показників оборотності.

У Великобританії в 1959 р. Британським інститутом менеджменту створений Центр міжгосподарських зіставлень (Centre for Interfirm Comparison), одним з основних завдань якого стає збір, аналітична обробка даних і публікація їх у вигляді піраміди коефіцієнтів. Особлива увага приділялася різним показникам ефективності, зокрема, показнику рентабельності інвестованого капіталу (Return on Investment). Щобто, на відміну від США, де дослідження здебільшого здійснювалися в напрямі розробки системи коефіцієнтів, орієнтованих на потреби кредиторів та інвесторів (кредитно-інвестиційний аспект), у Великобританії основна увага приділялася аналізу можливостей використання аналітичних коефіцієнтів в управлінні поточною діяльністю компанії (управлінський аспект).

Французькі вчені підтримували саме британську ідею стосовно використання аналітичних коефіцієнтів для потреб управління, проте використовували децю інший набір показників. І навпаки, вчені Індії використовували американські теоретичні розробки та рекомендовані значення для коефіцієнтів.

На початку ХХІ ст. відбувається трансформація економіки України, формується нове економічне мислення, оновлюються підходи в управлінні – сучасні керівники стають економічно освіченими розуміючи не тільки технічну, технологічну, організаційну сторони діяльності суб'єкта, але і економічну та її взаємозв'язок з іншими. Відповідно зростає інтерес до наукових розробок пов'язаних з економічним аналізом задля впровадження їх в практику діяльності вітчизняних підприємств. Сьогодні складаються сприятливі умови для розвитку національної школи економічного аналізу.

9.3. Становлення і розвиток економічного аналізу в Україні

Організація і методика економічного аналізу в Україні історично сформувалася на основі аналітичної системи колишнього СРСР, де переважала державна форма власності, а управління економікою здійснювалося в умовах централізації. Така система знаходилася у прямій залежності від методологічних основ планування, і керівництво діяльністю підприємств здійснювалося вищими органами управління. Система регулювання економічного аналізу та бухгалтерського обліку, яка існувала в умовах централізованої планової економіки, була обумовлена загальним характером власності. Головним користувачем інформації була держава в особі галузевих міністерств і відомств, органів державної статистики, фінансових органів.

Держава, виступаючи основним власником і суб'єктом економіки, проводила регулювання всіх сфер діяльності, в тому числі і аналітичної складової задля забезпечення ефективного використання і примноження майна. Основні складові регулювання економічного аналізу протягом ХХ ст. оформлювалися у вигляді методичних рекомендацій з проведення аналітичних досліджень окремих об'єктів (насамперед, балансу та інших звітів, фінансових

результатів) або діяльності в певних галузях народного господарства (торгівля, промисловість, сільське, господарство, споживча кооперація). Достатньо розвиненою була система регулювання, що проводилася банківськими установами. Адже оцінка кредитоспроможності або платоспроможності – це питання, які цікавили суб'єктів господарювання ще на самих ранніх етапах розвитку.

Крім регулювання бухгалтерського обліку, економічного аналізу, контролю держава здійснює і регулювання освітянської сфери, видаючи відповідні Постанови та рекомендації. Тим самим, створюються належні умови не тільки для розвитку наукової діяльності, а й формування високопрофесійних економістів, здатних окрім застосування розроблених методик аналітичних досліджень, ще й удосконалювати економічний аналіз як практичну діяльність.

Увага управлінських органів до розробки нормативно-інструктивних матеріалів з аналітичних процедур залежала від загальнодержавних завдань щодо розвитку економіки на певному історичному етапі.

Дев'яності роки ХХ ст. характеризуються кардинальними змінами в економіці країни, соціально-економічному устрої, зміною пріоритетів, вихідних умов діяльності. Відповідно відбувається трансформація і економічного аналізу, зміна основних напрямів дослідження, поява нових аналітичних об'єктів і розробка методик їх аналізу, розширення суб'єктів та інформаційної бази і т. ін.

Зміна завдань економічного аналізу вимагала застосування кардинально іншого підходу до порядку його проведення, адже методика економічного аналізу, яка використовувалася раніше, носила ретроспективний характер, на основі її застосування не можна було внести корективи у діяльність суб'єкта господарювання, розробляти та приймати управлінські рішення, спрямовані на отримання кращих результатів господарської діяльності за мінімальних витрат ресурсів. Цей факт вимагав відповідної адаптації методики економічного аналізу до нових умов господарювання. На вирішення цих та інших питань і

були спрямовані праці з економічного аналізу, видані в період незалежності України.

Значний внесок у розвиток економічного аналізу зробили українські науковці, зокрема, українські вчені О. Білімович, І. Вернадський, В. Левицький, Є. Слущкий, М.І. Туган-Барановський, Г. Цихановський, представники української інтелігенції М. Драгоманов, І. Франко та ін., відомі київські вчені-аналітики, професори: І.І. Каракоз, Г.М. Мельничук, В.І. Самборський, М.Г. Чумаченко.

Український вчений І. Франко велику увагу приділяв статистичному аналізу, надрукувавши ще у ХІХ ст. низку статей, присвячених проблемам статистичної студії, крайової статистики, і, зокрема, “Статистика яко метода і яко наука”. За результатами проведених досліджень він розробив проект земельної реформи.

На початку ХХ ст. М.І. Туган-Барановський розробив і практично використав у своїх працях принципові положення теорії економічного аналізу. Зокрема, щодо знаходження закономірного визначення зв'язку висловлених ідей з об'єктивними економічними умовами, аргументації теоретичних концепцій практичними розрахунками. Для того, щоб узагальнити закономірності розвитку споживчої кооперації у 1861-1910 рр., він згрупував відомості про темпи зміни обороту за десятирічними періодами. Крім рядів динаміки, розрахунку середніх і відносних величин вчений користувався прийомом статистичних групувань. М.І. Туган-Барановський розглядав у своїх роботах методику та практику дослідження, рухаючись від цифри, від факту, що дозволило йому дійти висновку, що “кооперація є вищим типом, ніж колективізм”, а від з'єднання кооперативу з політичною партією програють обидві сторони: як партія, так і кооператив⁹.

Заслуговує на увагу підхід вченого до пізнання економічної системи у динаміці та розвитку задля виявлення тенденцій і закономірностей. Він писав: “Капіталістичне господарство, яке переважно вивчає політична економія, не є чимось незмінним і нерухомим. Воно перебуває у процесі безперервного

розвитку, і виявлення тенденцій цього розвитку видається мені найважливішим завданням економічної науки”. Дотепер його теоретичні основи та методологічні засади дослідження – загальна теорія ринку класичної школи, теорія земельної ренти, теорія ринку Сісмонді, продовольча оренда тощо актуальності не втратили. Вчений близько підійшов до проблем факторного економічного аналізу.

Слід визнати, що саме українськими вченими проведено велику роботу з розвитку теорії економічного аналізу й удосконалення його методики. Фактично підготовлено підґрунтя для наступного етапу розвитку економічного аналізу в період переходу до ринкових відносин.

З набуттям Україною незалежності склалися сприятливі умови для становлення національної школи економічного аналізу. Виникає потреба нових наукових розробок у сфері аналізу інвестиційної діяльності, зовнішньоекономічного партнерства, інноваційних процесів. Наповнюються новим змістом державне регулювання економіки, управління економікою регіонів і галузей, бюджетна і банківська справа тощо. Проте, аналогів практики трансформації економічної системи до ринкового середовища для України не існує, що вимагає нових досліджень у сфері методології та організації як макроекономічного, так і аналізу на мікрорівні.

З переходом до ринкових відносин дискусії щодо назви аналітичної галузі знань не припиняються, а навпаки з’являються нові терміни такі як “фінансовий аналіз”, які за часів планово-адміністративної економіки не використовувалися для назви аналітичної науки (такі терміни як “аналіз балансу”, “балансознавство”, “рахунковий аналіз” на сучасному етапі розвитку не використовуються для назви аналітичної науки). Крім того продовжують застосовуватися назви – “аналіз господарської діяльності”, “економічний аналіз” з різними уточненнями, які використовувалися для назви аналітичної галузі знань на попередніх етапах її розвитку. Назва “аналіз господарської діяльності” не втратила своєї актуальності до сьогодні і продовжує використовуватися авторами як синонім економічного аналізу, що здійснюється

на мікрорівні. Для характеристики сутності понять “аналіз господарської діяльності”, “економічний аналіз” (мікрорівень) автори звертають увагу на такі основні моменти: об’єктом аналізу є підприємство; аналіз направлений на оцінку результатів господарської діяльності; основним завданням аналізу є підвищення ефективності господарювання; аналіз здійснюється з метою прийняття ефективних управлінських рішень.

На удосконалення економічного аналізу мало суттєвий вплив прийняття Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, здійснення реформи бухгалтерського обліку, включаючи застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності, введення в господарську практику підприємств аудиту та управлінського обліку.

Слід зазначити, що на сьогодні в цілому на підприємствах України економічна робота, а відповідно, і її складова – економічний аналіз – потребують значного покращання. Крім того, за сучасних умов розвитку економіки перед економічним аналізом як наукою постало багато якісно нових проблемних питань:

- трансформується змістовне наповнення сучасного економічного аналізу у зв’язку із зростаючим впливом зовнішнього середовища на діяльність підприємства, у результаті чого змінюються завдання і предмет економічного аналізу, розширюються його об’єкти та інструментарій за рахунок нових прийомів і засобів, які дозволяють враховувати зовнішні фактори;

- необхідність створення єдиної системи економічного аналізу, яка б інтегрувала аналіз діяльності на всіх рівнях. З цим має бути пов’язана і система різнострокових прогнозів, що базувалася б на закономірностях, тенденціях і резервах, виявлених при дослідженні аналітичних досліджень;

- фінансові показники та коефіцієнти розраховується на основі наданої обліковою системою підприємства інформації, при використанні якої необхідно враховувати порядок її формування та ймовірність викривлення;

- неузгодженість методик розрахунку основних фінансових показників та коефіцієнтів; відсутність стандартизованих методик викликане тим, що дані

показники можуть мати різноманітне змістовне наповнення залежно від того, чим керувався аналітик при їх відборі; відсутність обґрунтованих нормативів основних фінансових показників та інших індикаторів;

- застосування економіко-математичних методів, електронно-обчислювальної техніки й персональних комп'ютерів, що дає змогу скоротити інформаційні потоки, знизити ймовірність помилок під час збирання і передавання даних;

- підвищення оперативності економічного аналізу, удосконалення організаційних форм аналітичної роботи і перебудова інформаційних потоків;

- галузевий економічний аналіз втратив своє значення, що є неправильним з точки зору підвищення ефективності діяльності підприємств різних видів економічної діяльності через запропонування стандартизованих методик аналітичної роботи.

Отже, щоб відповідати сучасним вимогам, економічний аналіз повинен бути наближений до потреб суб'єктів господарювання та в цілому суспільства, відповідати повсякденним запитам управління, бути надійним економічним інструментом управління підприємством.

9.4. Практична частина

Семінарське заняття

1. Виникнення економічного аналізу.
2. Етапи розвитку економічного аналізу.
3. Становлення і розвиток економічного аналізу в Україні

Питання для контролю та самопідготовки

1. Вказати основні передумови виникнення економічного аналізу як науки.
2. Охарактеризувати етапи розвитку економічного аналізу.
3. Назвати наукові праці з економічного аналізу, видані у довоєнний період.
4. Перерахувати наукові праці з економічного аналізу, видані у повоєнний

період.

5. Назвати особливості планової економіки та пояснити їх вплив на розвиток економічного аналізу.

6. Охарактеризувати становлення національної школи економічного аналізу в Україні.

Тестові завдання

1. Головними передумовами появи економічного аналізу були:

- а) розвиток і диференціація наук;
- б) об'єктивні потреби економіки;
- в) об'єктивні потреби політики;
- г) усі відповіді вірні.

2. Основними історичними етапами зародження та розвитку економічного аналізу є:

- а) первісна доба і стародавні цивілізації;
- б) індустріальна та постіндустріальна епохи;
- в) доба середньовіччя;
- г) усі відповіді вірні.

3. На якому історичному етапі зародився економічний аналіз як практична діяльність?

- а) період НЕПУ;
- б) античний період;
- в) первісна доба і стародавні цивілізації;
- г) індустріальна та постіндустріальна епохи.

4. Для економічного аналізу якого історичного періоду були характерні такі риси: обмеженість об'єктів і суб'єктів аналізу, інформації та документації; відсутність єдиного грошового вимірника; непорівнянність натуральних показників; безсистемність, приблизність і нерегулярність; виконання переважно контролюючої функції?

- а) період античності;

- б) бронзовий вік;
- в) доба пізнього середньовіччя;
- г) доба раннього середньовіччя.

5. В яку історичну епоху відбувся бурхливий розвиток теорії, методології і практики економічного аналізу, відокремлення його від інших наук?

- а) період античності;
- б) бронзовий вік;
- в) первісна доба і стародавні цивілізації;
- г) індустріальна та постіндустріальна епохи.

6. Від яких наук відокремився економічний аналіз і перетворився на самостійну науку?

- а) арифметика;
- б) менеджмент;
- в) економічна історія;
- г) статистика.

7. Коли економічний аналіз був визнаний самостійною наукою?

- а) кінець XVIII ст.;
- б) середина XIX ст.;
- в) початок XX ст.;
- г) початок XXI ст.

8. Коли в Україні були введені в користування терміни «економічний аналіз» та «аналіз господарської діяльності»?

- а) 30-ті роки XIX ст.;
- б) 30-ті роки XVIII ст.;
- в) 70-ті роки XIX ст.;
- г) 90- роки XVII ст.

9. В якому році в Україні була створена перша наукова економічна установа — Інститут економіки Академії наук України?

- а) 1956 р.;
- б) 1936 р.;

в) 1917 р.;

г) 1962 р.

10. На перших порах розробкою методів і прийомів економічного аналізу та його здійсненням займалися переважно:

а) бухгалтери;

б) математики;

в) управлінці;

г) економісти.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аналіз – це метод дослідження, який полягає у теоретичному або практичному роздрібненні цілого на складові частини.

Аудиторський (бухгалтерський) аналіз – це експертна діагностика фінансового стану підприємства. Його проводять аудитори або аудиторські фірми для оцінки фінансової стійкості підприємства, його платоспроможності, прогнозування фінансового стану, уникнення банкрутства.

Агрегатні індекси – характеризують співвідношення суми величини фактичних показників до суми величини базових показників. Ці індекси дозволяють вираховувати вплив факторів на сукупність.

Аналітичні групування – дозволяють розкрити зміст середніх величин та виявити причинно-наслідкові зв'язки між узагальненими значеннями економічних показників у межах якісно однорідних груп.

Балансовий (сальдовий) прийом – полягає в установленні рівноваги між кількома однорідними та взаємопов'язаними показниками для виявлення значення одного з них за відомими значеннями інших.

Вимоги до інформації – повнота, достовірність, суттєвість, порівнянність, неперервність, адаптивність, оперативність, перспективність.

Вертикальний порівняльний аналіз – застосовується для вивчення структури економічних явищ та процесів шляхом розрахунку питомої ваги складових у загальному цілому, співвідношення складових цілого між собою, а також впливу чинників на рівень результативних показників шляхом порівняння їх розмірів до і після зміни відповідного чинника.

Внутрішній аналіз – проводиться безпосередньо на підприємствах відповідними службами для управління виробничою, комерційною та фінансовою діяльністю.

Внутрішньогосподарський аналіз – вивчає діяльність тільки досліджуваного підприємства та його структурних підрозділів.

Горизонтальний порівняльний аналіз – використовується для

визначення абсолютних і відносних відхилень фактичного рівня досліджуваних показників від базового та оцінки відхилень.

Дедукція – спосіб дослідження від загального до окремих фактів, від результатів до причин.

Деталізація показників за часом – дає можливість виявити динаміку господарських явищ, їх ритмічність, а також періоди, на які припадають кращі та гірші результати діяльності підприємства.

Деталізація показників за місцем – дає можливість виявити передові і відсталі ланки виробництва, вивчити причини відставання.

Деталізація показників за складовими частинами – дозволяє вивчити вплив окремих елементів (чинників) на загальний результат, структурні зрушення в складі цих елементів.

Деталізація показників за центрами відповідальності – дає змогу оцінити роботу окремих виконавців (служб, відділів), визначити їх права на заохочення.

Діагностичний (експрес-аналіз) – це спосіб установлення характеру порушень нормального перебігу економічних процесів на основі типових ознак, які властиві лише для даного порушення. Знання цих ознак дозволяє швидко і досить точно встановити характер порушень, не проводячи будь-яких замірів, розрахунків, тобто без дій, які потребують, як правило, додаткового часу та коштів.

Дисперсійний аналіз – це статистичний метод аналізу результатів спостережень, які залежать від різних одночасно діючих факторів, вибору найважливіших з них та оцінки їх впливу. Завдання дисперсійного аналізу – дати оцінку співвідношення між факторами для того, щоб визначити суттєвість або несуттєвість різних умов спостереження.

Економічний аналіз як наука – це система спеціальних знань, що шляхом розчленування цілого на складові і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків, спрямована на дослідження економічних явищ та процесів у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості, яка формується під впливом

об'єктивних економічних законів із науковим обґрунтуванням завдань та договірних зобов'язань, оцінкою їх виконання, визначенням величини дії позитивних і негативних чинників, невикористаних резервів і розробленням пропозицій щодо вироблення оптимальних управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності виробництва.

Економічний аналіз – важливий елемент у системі управління виробництвом, дієвий засіб виявлення внутрішніх невикористаних резервів, основа для вироблення оптимальних управлінських рішень щодо успішної діяльності в умовах ринку.

Економіко-математичний аналіз – дозволяє встановити оптимальний варіант управлінського рішення щодо використання виробничих ресурсів.

Економіко-екологічний аналіз – досліджує взаємодію економічних та екологічних процесів, зв'язки природи і людини, а також витрати, пов'язані зі збереженням та поліпшенням навколишнього середовища.

Економічний показник – є характеристикою конкретного об'єкта чи процесу, його економічної суті в числовому виразі.

Економічні показники – класифікуються за економічним змістом явищ і процесів, характером їх відображення, способом виміру, ступенем охоплення, місцем у причинно-наслідкових зв'язках, способом формування.

Зміст економічного аналізу - це визначення конкретного завдання дослідження економічних явищ та процесів; комплексна їх оцінка у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості; аналіз причин та наслідків цих зв'язків; обчислення величини та впливу факторів на відхилення за загальним результативним показником; визначення основних напрямків розвитку; оцінка дієвості механізму реалізації управлінських рішень.

Зовнішній аналіз – проводиться вищестоящими органами підприємства, фінансовими органами, банками, акціонерами, інвесторами.

Зведені індекси – показують співвідношення зведеного фактичного показника до планової чи базової величини.

Індукція – спосіб переходу від знання окремих фактів до знання

загального, від вивчення причин до результатів.

Інформаційне забезпечення аналітичних досліджень – це сукупність інформаційних ресурсів і методів їх організації, необхідних і придатних для здійснення аналітичних і управлінських процедур, які забезпечують господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Інформація – це впорядковані повідомлення про господарські процеси і явища, що відбуваються, сукупність певних даних і знань про них.

Індексний прийом – базується на відносних показниках. Розрізняють індивідуальні, зведені та агрегатні індекси.

Індивідуальні індекси – характеризують співвідношення величини фактичних та планових індивідуальних показників.

Комплексний аналіз – охоплює всю діяльність підприємства для об'єктивної оцінки досягнутих економічних результатів, організаційно-технічного розвитку і рівня використання виробничих ресурсів.

Кореляційний аналіз – дозволяє виявити зв'язок між окремими явищами або показниками та виміряти його міцність. Цей зв'язок може бути повним, тобто функціональним, при якому коефіцієнт кореляції дорівнює одиниці, в інших випадках зв'язок може бути відсутнім, тобто дорівнювати нулеві.

Кореляційно-регресійний аналіз – цей метод використовується для визначення тісного зв'язку між показниками, які не зв'язані між собою функціонально.

Мета економічного аналізу – надання сприяння виконанню завдань підприємств і їх підрозділів, а також інших господарських суб'єктів, створення сприятливих умов для подальшого розвитку і поліпшення економічної роботи за допомогою підготовки проектів оптимальних управлінських рішень.

Міжгосподарський аналіз – дає можливість порівняти результати діяльності кількох підприємств, що дозволяє виявити недоліки в їх діяльності, резерви, передовий досвід і на основі цього дати більш об'єктивну оцінку ефективності діяльності підприємств.

Маркетинговий аналіз – проводиться службами маркетингу

підприємства для дослідження ринків збуту продукції, її конкурентоспроможності, попиту та пропозиції, комерційного ризику, цінової політики.

Маржинальний аналіз – це метод, за допомогою якого дають оцінку й обґрунтовують ефективність управлінських рішень у бізнесі.

Метод економічного аналізу – загальний підхід до вивчення господарської діяльності підприємства, який реалізується в його методиці. Це спосіб системного, органічно взаємозв'язаного вивчення, вимірювання й узагальнення впливу окремих чинників на виконання господарських завдань і динаміку розвитку підприємства, виявлення резервів підвищення ефективності та якості роботи, здійснюваних шляхом обробки спеціальними прийомами показників, що характеризують діяльність підприємства.

Методологія економічного аналізу – це більш загальне поняття, що вбирає в себе, крім методу, дані про формування економічного явища, його структурних зв'язків і шляхів подальшого розвитку та вдосконалення.

Методична основа економічного аналізу – діалектика, тобто розгляд усіх явищ і процесів у взаємозв'язку і взаємообумовленості, у постійному їх розвитку через боротьбу протилежностей, суперечностей, перехід кількісних змін у якісні.

Методика – це сукупність конкретних прийомів, способів і засобів, вживаних у процесі аналізу в певній послідовності для досягнення поставленої мети.

Методи математичного програмування – призначені для оптимізації господарської діяльності. З їх допомогою оцінюють ступінь досягнення потенціалу, визначають “вузькі місця”, ступінь конкурентності та дефіцитності.

Множинна кореляція - дає можливість перевірити зв'язок, який виникає від взаємодії кількох факторів з результативним показником.

Моніторинг – як вид аналізу, означає постійне і безперервне дослідження функціонування новацій у конкретному середовищі господарського механізму.

Науковий апарат аналізу – це сукупність конкретних прийомів

дослідження.

Об'єкти економічного аналізу – це всі сторони діяльності підприємства, усі процеси, пов'язані з цією діяльністю.

Оперативний ситуаційний аналіз – є найбільш активним і проводиться безпосередньо в процесі виробництва або відразу після здійснення господарських операцій чи змін ситуації і за підсумками якого оперативно приймають відповідні управлінські рішення.

Операційна діяльність – це основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною або фінансовою діяльністю.

Основна діяльність - це операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), які є головною метою створення підприємства та забезпечують основну частину його доходу.

Парна кореляція – дає можливість перевірити наявність зв'язку між двома показниками, один із яких є факторним, а інший – результативним.

Предмет економічного аналізу – це вивчення сукупності економічних, фінансових, кредитних, юридичних, політичних, соціальних відносин і діяльності людей по організації і управлінню виробництвом, що розглядається в тісному взаємозв'язку з технічною стороною виробництва та економічною політикою держави на даному етапі її розвитку.

Перспективний (попередній, прогнозний) аналіз – передуює прийняттю управлінських рішень, він призначений для розгляду явищ і процесів з позиції майбутнього, тобто перспективи розвитку, прогнозування результатів діяльності, виконання замовлень, завдань, зобов'язань, запобігання небажаним результатам.

Перспективні резерви – це збільшення обсягів виробництва продукції за рахунок зменшення її собівартості, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та спеціалізації, кооперування й комбінування виробництва.

Під ритмічністю виробництва розуміють випуск продукції відповідно до погодинних, добових, місячних графіків в обсязі та асортименті, передбачених завданням.

Показники – виконують функції оцінки результату роботи, чинника

формування, ознаки зміни, кінцевої мети, проміжного наслідку.

Порівняльний аналіз – використовується для оцінки виконання завдань, договірних зобов'язань, прогнозованих показників.

Принципи системного підходу - це чітке формування мети аналізу; розгляд досліджуваної проблеми як єдиної системи; виявлення щонайбільшої кількості взаємозв'язків; виявлення і глибокий аналіз альтернативних шляхів вирішення проблеми.

Приєм порівняння – це науковий метод пізнання, у процесі якого невідоме (досліджуване) явище, предмети зіставляються із уже відомими, досліджуваними раніше для виявлення загальних ознак або відмінностей між ними.

Приєм деталізації – полягає в розкладанні, розчленуванні загальних показників на складові.

Приєм середніх величин – використовується для того, щоб одержати узагальнену кількісну характеристику сукупності однорідних явищ, процесів, показників за відповідною ознакою.

Приєм відносних величин – це узагальнювальні показники, які відображають кількісне співвідношення між двома ознаками, явищами і які вимірюються в коефіцієнтах, математичних відсотках, промілях, складних натуральних одиницях. З його допомогою можна глибше розуміти суть і характер відхилень від базових показників.

Приєм групування – це поділ загального числа досліджуваної сукупності об'єктів на якісно однорідні групи за відповідними ознаками з метою вивчення її структури або взаємозв'язку між компонентами.

Приєм елімінування – це логічний прийом, за допомогою якого вивчають дію зміни даних за одним факторним показником на зміну даних за головним показником. Це здійснюється різними способами, найбільш поширеними є: повний прийом ланцюгових підстановок, скорочений прийом ланцюгових підстановок, прийом різниць у рівнях показників та прийом перерахунку планових показників.

Попит визначається сукупністю потреб, мотивацій людей щодо певного товару чи послуг, тобто це та кількість товарів (послуг), яку покупці мають бажання та можливість купити за даною ціною.

Поточні резерви зниження собівартості включають усі види непродуктивних витрат (явні і приховані), також перевитрати ресурсів і надмірні витрати грошових коштів, виявлені в ході аналізу.

Ретроспективний (наступний, подальший, підсумковий) аналіз – проводиться після закінчення господарського циклу робіт. За допомогою цього виду аналізу можна глибоко і всебічно вивчити економіку підприємства, виявити чинники впливу, резерви, недоліки, однак уже після закінчення процесу виробництва.

Резерви – це потенційні можливості підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності підприємства за рахунок поліпшення використання ресурсів унаслідок впровадження певних заходів.

Резерви класифікуються - за місцем виникнення, за способом виявлення, за часом мобілізації, по стадіях створення і експлуатації виробів, по стадіях процесу відтворення, по трьох моментах процесу виробництва та за характером впливу на результати виробництва.

Регресійний аналіз – це метод установлення аналітичного відображення стохастичної залежності між досліджуваними ознаками. Рівняння регресії показує, як змінюється результативний (залежний) показник при зміні будь-якого з незалежних показників (факторів).

Ринок розуміють як взаємодію попиту, пропозиції і сукупності домовленостей, які здійснюються в результаті такої взаємодії.

Рівні якості: абсолютний, відносний, оптимальний.

Синтез – це метод дослідження будь-якого явища в його єдності і взаємозв'язку частин, узагальнення, зведення в єдине ціле даних, одержаних у процесі аналізу.

Система показників – це впорядкована їх множина, у якій кожен показник дає кількісну або якісну характеристику певної сторони господарської

діяльності, що має властивості звітності і подільності, пов'язаний з іншими показниками, але не дублюючи їх.

Системний підхід до аналізу – виражається в комплексному, взаємопов'язаному вивченні багатосторонніх зв'язків і взаємної зумовленості дії факторів організації, техніки і технології виробництва.

Соціально-економічний аналіз – проводять економічні служби, соціологічні лабораторії, статистичні органи для дослідження взаємозв'язку соціальних та економічних процесів, їх взаємозалежності та впливу на результати господарської діяльності.

Статистико-економічний аналіз – вивчає загальні закономірності і тенденції розвитку, масові явища і процеси для загальної оцінки діяльності, контролю за цією діяльністю і визначення основних напрямів розвитку. Цей вид аналізу здійснюють статистичні органи.

Стохастичний (дисперсійний, кореляційний, компонентний) аналіз – використовується для вивчення залежностей між досліджуваними явищами і процесами господарської діяльності підприємств.

Структурні групування – використовують для подальшого вивчення внутрішньої будови досліджуваної сукупності, її складу та структури.

Суб'єкти економічного аналізу – власники, податкові органи, банки, акціонери, партнери, кредитори, фондові біржі, страхові компанії, аудиторські фірми.

Суть прийому найменшого відсотка полягає в тому, що в рахунок виконання завдання з випуску продукції за асортиментом приймається найнижчий відсоток серед визначених, але не вище ніж 100.

Суть способу оцінки позицій асортименту – у виявленні питомої ваги в усій обов'язковій номенклатурі тих позицій, із яких завдання виконано.

Суть способу середнього відсотка в тому, що з кожної позиції на виконання завдання за асортиментом зараховується фактично випущена продукція, але не більше за передбачену завданням. Обсяг продукції, зарахований у виконання завдання з асортименту, відносять до обсягу продукції

згідно завдання й обчислюють відсоток.

Суть методу прямого рахунку полягає в тому, що в рахунок виконання завдання з випуску продукції за структурою зараховується фактичний обсяг випуску, не вищий за його рівень при структурі завдання.

Тематичний (цільовий) аналіз – передбачає вивчення окремих найбільш актуальних на даний час сторін діяльності.

Техніко-економічний аналіз – проводять технічні служби підприємства (відділи головного інженера, головного технолога, головного енергетика та інші). Він вивчає взаємодію технічних та економічних процесів, їх вплив на кінцевий результат діяльності.

Трендовий аналіз – застосовується при дослідженні рядів динаміки, тобто при вивченні відносних темпів зростання і приросту показників за ряд років до рівня базисного року.

Типологічні групування – призначені для розподілу всієї сукупності первинних даних соціального або вибіркового спостереження на однорідні групи або класи.

Управлінський аналіз – є складовою частиною управлінського обліку і забезпечує керівництво підприємства аналітичною інформацією, яка використовується для розроблення та прийняття оптимальних управлінських рішень.

Факторний аналіз – спрямований на виявлення розміру впливу чинників на результати діяльності підприємства.

Факторні групування – допомагають установити причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними ознаками явищ та фактори, які впливають на їх зміну.

Фінансово-економічний аналіз – проводять фінансові служби підприємства, фінансові органи, банки. Основна увага приділяється дослідженню фінансових результатів діяльності підприємства, а саме: прибутковості, рентабельності, виконання фінансового плану, ефективності використання власного та позикового капіталу, зміцнення фінансової стійкості

та платоспроможності.

Фінансовий аналіз – виступає як складова фінансового обліку і забезпечує зовнішніх користувачів інформацією про підприємство.

Функціонально-вартісний аналіз – досліджує функції виробів або процесів, які виконує об'єкт, і зорієнтований на оптимальні методи їх реалізації на кожній стадії життєвого циклу виробу. Призначення цього методу – виявити зайві витрати і запобігти їм, шляхом ліквідації непотрібних вузлів, деталей, заміни матеріалів.

Чинники (фактори) – це активно діючі сили, що викликають позитивні або негативні зміни аналізованого об'єкта.

Чинники (фактори) класифікуються за умовами виробництва, з позиції обґрунтування рішення, за характером впливу на виробництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошина С.В. Економічний аналіз : навч. - метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Кривий Ріг : КЕІ КНУ, 2015. 234 с.
2. Воронко О.С., Штепа Н.П. Економічний аналіз : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Львів: Новий Світ-2000, 2020. 278 с.
3. Гайбура Ю.А. Теорія економічного аналізу. Методичні рекомендації для семінарських (практичних) занять і самостійної роботи здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2022. 60 с.
4. Гайбура Ю.А. Теорія економічного аналізу. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2022. 160 с.
5. Головка В.І. Економічний аналіз: підручник. К.: ТзОВ «Курс», 2019. 280 с.
6. Грабовецький, Б. Є. Економічний аналіз : навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. Вінниця : ВНТУ, 2013. 85 с.
7. Гурова К.Д., Ганін К.Д. Економічний аналіз: методологія, організація, методика, практикум : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти. Харків : Вид-во Іванченка І. С, 2019. 328 с.
8. Єршова Н.Ю., Портна О.В. Аналіз господарської діяльності: теорія та практикум: навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2017. 312 с.
9. Загородній А.Г., Кіндрацька Г.І., Коваль З.О., Тивончук О.І. Теорія економічного аналізу: Навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 328 с.
10. Іваненко В.О., Новіченко Л.С. Аналіз господарської діяльності (практикум) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів екон. спец. Київ : ТОВ "Август Трейд", 2016. 164 с.
11. Кіндрацька Г.І., Білик М.С., Загородній А.Г. Аналіз господарської діяльності: навч. посібник. Львів: ЗУКЦ, 2017. 310 с.
12. Кулик А.В. Теорія економічного аналізу: навч. посібник. Київ : ДП

«Вид.дім. «Персонал», 2018. 452 с.

13. Мец В.О. Економічний аналіз (Збірник практичних завдань і тестів за даними П(С)БО): навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2016. 236 с.

14. Микитюк В.М., Паламарчук Т.М., Русак О.П. Основи економічного аналізу : навч.-метод. посібник / за ред. В. М. Микитюка. Житомир : Рута, 2018. 440 с.

15. Міщук Г.Ю., Джигар Т.М., Шишкіна О.О. Економічний аналіз : навчальний посібник. Рівне : НУВГП, 2017. 156 с

16. Отенко В.І., Іванієнко В.В., Азаренков Г. Ф. Теорія економічного аналізу: навчальний посібник. Харків : ІНЖЕК, 2015. 339 с.

17. Рибчук А. В. Економічний аналіз: теорія і практика : навчально-методичний посібник / за ред. Рибчук А. В. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС. 2020. 219 с.

18. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навчальний посібник. Київ: Знання – Прес, 2017. 654 с.

19. Синькевич Н.І. Економічний аналіз : Курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя. 2018. 97с.

20. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз : практикум : навчальний посібник. - Львів: Новий Світ-2000, 2019. 283 с.

21. Черниш С.С. Економічний аналіз : навчальний посібник. Київ: ЦНЛ. 2019. 312 с.

22. Черниш С. Економічний аналіз. Навчальний посібник. Київ: ЦНЛ. 2019. 256 с.

23. Шкроміда В.В., Василюк М.М., Гнатюк Т.М. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання. Посібник. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М. 2016. 219 с.

24. Ярова В.В., Велієва В.О. Теорія економічного аналізу: навч. посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей: 051 «Економіка», 073 «Менеджмент», 281 «Публічне управління та адміністрування». Харків. ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. 2021. 115 с.

Для нотаток

Для нотаток

Навчальне видання

Гайбура Юлія Анатоліївна

Теорія економічного аналізу

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
економічних спеціальностей

Редактор Ю. А. Гайбура

Підписано до друку _____ р. Формат 30 × 42/4.
Папір офсетний. Ризографія. Авт. арк. ____.
Обл.–вид. арк. ____ . Ум.д.а. 8,8. Тираж _ прим. Зам. ____ .

Підготовлено до друку та видруковано
у Закладі вищої освіти «Подільський державний університет».
32300, Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 12